het land van aalst

Tijdschrift van de geschiedkundige vereniging

HET LAND VAN AALST

JAARGANG XXXVII - 1985 - NUMMER 3-4

DE NOORDSTAR EN BOERHAAVE N.V.

de eerste vlaamse
Verzekeringsmaatschappij
gent 091-25 75 15

kulturele stichting NOORDSTARFONDS v.z.w.

DE RELATIE TUSSEN PAROCHIE EN ABDIJ TE NINOVE.

Inzonderheid in de periode 1585-1638.

door Dirk VAN DE PERRE

Het is een algemeen verschijnsel dat personen of instellingen, die op hetzelfde vlak werkzaam zijn en dicht bij mekaar leven, zowel aan gevoelens van wederzijdse aantrekking als aan deze van afstoting onderhevig zijn. Zulke liefde-haatverhouding is een constante in de bewogen geschiedenis van de relatie tussen parochie en abdij te Ninove. Deze geschiedenis begint in 1137 bij de stichting van de abdij en eindigt in 1810-1812 bij de overdracht van de abdijkerk aan de stad Ninove door de laatste religieuzen van de in 1796 opgeheven abdij. In deze relatie is de periode van 1585 tot 1638 duidelijk een zeer bijzondere. Toen immers deelden parochie en abdij dezelfde kerk. Deze periode kristalliseert zowat alles wat daarvoor en daarna de relatie tussen beide heeft beheerst. Daarom dat ik de bronnenstudie hoofdzakelijk op deze periode heb gericht. Terzijde heeft dit onderzoek ook enkele nieuwe elementen opgeleverd inzake de bouwgeschiedenis van de barokke abdijkerk, de huidige parochiekerk. (1)

1. De voorgeschiedenis.

Vooreerst en tot beter begrip van de problemen die zich stellen in de door mij onderzochte periode, vat ik kort samen, op basis van de bestaande literatuur, wat is voorafgegaan.

Neonifio of Ninove komt reeds voor in 822, in teksten met betrekking tot de abdij van Sint-Amands van Elnone aan de Schelde (Noord-Frankrijk). Deze abdij bezat te Ninove een groot domein, waaruit later de parochie Herlinkhove is gegroeid, een afhankelijkheid van de parochiekerk van Ninove, die toen in de Nederwijk stond, bij de Dender. Beide kerken gingen over in handen van lekenheren en werden dus "eigenkerken". Door de hervormingsbeweging van de 11de en 12de eeuw werden de kerken terug uit lekenhaden genomen. Voor Herlinkhove gebeurde dit in 1105. Deze werd teruggeschonken aan de abdij van Sint-Amands.

(1) Voor de algemene bibliografie, zie achteraan. Alle in het Latijn of Frans gestelde teksten zijn door de auteur vertaald. Zulke vertaling impliceert vaak ook een tekstinterpretatie.

In het begin van de 12de eeuw richtte de Ninoofse heer Amalrik I of II in de parochiekerk een seculier kapittel op, aan wie de inkomsten van de parochie ten goede kwamen. De heer bleef wel het patronaat uitoefenen. In 1137 ging op verzoek van Wala, een kanunnik van dit parochiekapittel en met instemming van de heer Gerard, een deel van dit kapittel over naar de nieuwe orde van Prémontré. Zo groeide uit de parochie de abdij. Deze nieuwe instelling verwierf, ten nadele van de parochie, het grootste deel van het parochievermogen. De abdij ontving het altaar, beschikte over het ambt van pastoor, kreeg de tienden en slorpte ook gronden op afkomstig uit het oude parochiepatrimonium. Zo verloor de parochie een deel van haar bestaansmiddelen en aanzien en bleef arm en onvermogend achter. Een restant van het parochiekapittel bleef echter voortbestaan onder de naam quotidianisten. Het was een instelling van lagere wereldlijke geestelijken die samen met de pastoor (een norbertijn) in de parochiekerk koordienst verrichtte. Het was de enige religieuze instelling op Ninoofs grondgebeid waarover, in vroegere tijden, niet de abdij maar de stad een recht van benoemen had. H. VAN GASSEN beoordeelt de in de 12de eeuw gemaakte machts- en goederenverdeling tussen de abdij en de parochie als volgt: "Het gelukte het klooster niet het volledige gezag over het kapittel te bemachtigen maar wel ging een deel, het beste, der inkomsten van de parochiekerk naar het klooster, terwijl het onderhoud der kerk en der lagere geestelijken hoofdzakelijk terugviel op de gemeenschap. De in 1139 getroffen oplossing gaf aanleiding tot een eindeloze reeks betwistingen en processen tussen het klooster en de schepenen die optraden als verdedigers van de parochiekerk". (2)

De verering van Sint-Cornelius te Ninove is ouder dan de abdij. Reeds het parochiekapittel kreeg relikwieën van de heilige in het bezit, geschonken door Amalrik II († ca. 1118). Van Gassen veronderstelt dat de parochiekerk, die oorspronkelijk zou zijn toegewijd aan O.-L.-Vrouw, begin 12de eeuw Cornelius als patroonheilige had en dit tot 1166. Vanaf toen betrok de abdij, genaamd naar Sint-Cornelius en Cyprianus, haar eigen gebouwen en abdijkerk, die was toegewijd aan deze laatste heiligen. De parochiekerk hernam dan weer de titel van O.-L.-Vrouw. Ook de relikwieën van Sint-Cornelius zijn dus van de parochie op de abdij overgegaan. Maar de parochie bleef nadien haar rechten nog doen gelden op de relikwieën, wat vaak tot conflicten leidde met de abdij.

(2) H. VAN GASSEN, Geschiedenis van Ninove, deel I, p. 65.

De stad, in wiens oude stadszegel Sint-Cornelius prijkte, organiseerde immers van oudsher op Sinksenmaandag vanuit de parochiekerk de ommegang met de relikwieën van de heilige. Zo werd ook Sint-Cornelius én een bindteken tussen beide, én een bron van eeuwenlage twist.

Illustratie 1:

Panoramisch zicht op de stad Ninove en de abdij
(vergroot detail uit het du Plouichplan, verschenen in Sanderus, Flandria Illustrata, dl. II, 1644, p. 529)

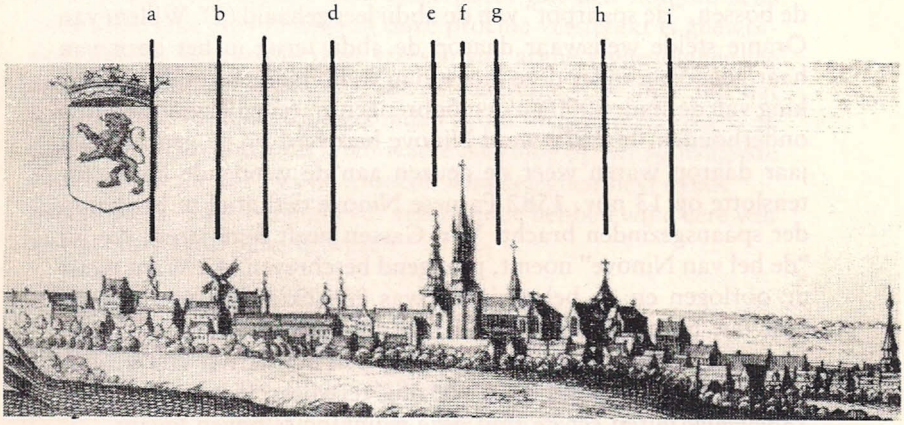

Van links naar rechts ziet men de silhouetten van de abdijhoeve (a), de windmolen (b), de proosdijpoort (c), het abtskwartier (d), de kloostertoren (e), de kerktoren (f), de abdijkerk (g), de parochiekerk (h), de cure (i).

De tekenaar vermengt hier realiteit en toekomst, zodat dit panorama nooit te zien is geweest (zie punt 8). Wel geeft deze tekening goed de dominante ruimtelijke positie weer van de abdij tegenover de stad.

In die conflicten trok de abdij gewoonlijk aan het langste eind. Zij beschikte over een goed archief en kon tot ver in het verleden haar aanspraak met documenten bewijzen. De stad beriep zich meestal op de kennis van aloude gebruiken.

De abdij, die oorspronkelijk bij de parochiekerk gevestigd was in de Nederwijk, herlokaliseerde zich in 1157-1166 naar de huidige plaats ten noorden van de bewoonde stadskern. In 1222-1235 werd ook de parochiekerk verplaatst en in de schaduw van de nieuwe abdij opgetrokken. Deze inplanting symboliseert zowat de machtsverhouding parochie-abdij. De parochiekerk lijkt als opgeslorpt door de abdij, zodat in het centrum van de stad nooit een religieus gebouw van aanzien tot stand is gekomen. Anderzijds betekende die parochiekerk voor de Ninoofse burgers een stukje eigenheid en autonomie.

2. De gevolgen van de geuzentijd voor de abdij en de parochie.

In 1578 kwamen te Ninove de geuzen aan de macht. De religieuzen, 33 in getal, vluchtten de stad uit en vertrokken op 27 juni 1578 naar hun refugehuis te Brussel. De goederen van de abdij in Vlaanderen werden aangeslagen, het meubilair werd verkocht en de bossen, "de spaarpot" van de abdij leeggehaald (3). Willem van Oranje stelde weliswaar daarop de abdij terug in het bezit van haar goederen, maar deze moest dan wel bijdragen tot de versterking van de stad, 8000 gulden opbrengen en een vijftigtal soldaten onderhouden. In 1579 werd Ninove heroverd op de geuzen. Het jaar daarop waren weer de geuzen aan de winnende hand, tot tenslotte op 13 nov. 1582 Farnese Ninove definitief in het kamp der spaansgezinden bracht. Van Gassen heeft deze jaren, die hij "de hel van Ninove" noemt, prangend beschreven (4). Want naast de oorlogen en de belegeringen was er ziekte, hongersnood en pest. De bevolking van Ninove die voor de troebelen ca. 2.200 inwoners omvatte, viel nadien tot op een 600 terug. Het gebouwenpatrimonium werd haast volledig verwoest. Het zou tot in de 18de eeuw duren eer de stad deze inzinking te boven kwam.

Na omzwervingen via Brussel, Aalst, Vilvoorde en Bergen kwamen op 16 aug. 1585 twaalf kloosterlingen terug onder leiding van de abt Petrus Aloysius (1579-1587). "Gedestitueert van alle middelen, bevindende alle pachthoven aff ter ruine ende nyet een vore lants gesayt, maer vague ende volgeweyde, hebbende die prelaet selve by faulte van meubelen syn bedde ter aerden moeten leghen", zo getuigt in 1594 Antoon De Langhe, die het meemaakte. Het klooster was volledig verwoest, zowel de kerk, het

(3) ARAB, R. v. State en Audiëntie, nr. 915, f. 282.
(4) H. VAN GASSEN, Geschiedenis van Ninove, deel II, pp. 317-325.

klooster, de schuren en stallingen, als de wind- en watermolen. De jaren die daar op volgenden omschreef De Langhe als "de grooten dieren tijdt" waarin men was "contenterende met cleyn middel van leven" (5).
Daar het klooster onbewoonbaar was, waren de religieuzen tot 1591 gehuisvest in het huis De Zwaan op de Markt. Nadien trokken ze naar de pastorie, die ze inmiddels hersteld hadden. Hun diensten deden ze in de parochiekerk, waar trouwens tot in 1598 de paters begraven werden. waaronder de abten Petrus Aloysius en Adriaan Wasteels (1588-1594). Hun opvolger Antoon De Langhe (1594-1606) begon aan de heropbouw van de abdij. In 1597 waren de eerste vertrekken bewoonbaar (6).

Dat het klooster grondig werd vernield is uit de teksten af te leiden. "Item is boven allen de meeste ruine dat het geheel cloester, abdye, convent ende proessdye ende allen anderen schueren huysinghe ende stallen aff syn ende mal sommighe mueren staende" beschrijft De Langhe de toestgand in 1594. "De kercke van de abdye van Sinte Cornelis neffens der stede van Ninove gheheel gheruineert ende afgheworpen es gheweest, met alle edificien van de selve abdye", luidt het in 1632. Het door de geuzen weggebroken materiaal werd "verbrand, weggevoerd of verkocht" (7). Toch moet een deel van het gotische kloosterpand bewaard zijn gebleven. In dit pand en de aanpalende kapittelzaal werd vanaf 1600 opnieuw begraven. Zowel Antoon De Langhe als zijn opvolger Christiaan Van den Abeele (1606-1613) kregen voor het altaar in de kapittelzaal hun graf (8).

Van alle gebouwen lijkt de abdijkerk het grondigst verwoest te zijn geweest: "de kercke teenemael was gheruineert ende gedemolieert gheweest". De heropbouw ervan werd dan ook als het meest problematisch aanzien. Toen abt David in 1613 aan het bestuur kwam, vatte de "staat van goed" de toestand als volgt samen: "De restauratie en heropbouw van de verlaten abdij is reeds begonnen. Het klooster en de kerk liggen ook nu nog volledig in puin, zodanig dat men genoodzaakt is zich van de parochiekerk te bedienen. De restauratie van de kloosterker zal zeer grote en buitenmatige sommen geld kosten, die ze tot nog toe met de

(5) ARAB, R. v. State en Audiëntie, nr. 915, f. 282 e.v.
(6) Ibidem, Coenobia, f. 163 e.v.; RAG, Abdij Ninove, nr. 1, f. 1 v.
(7) RAG, bisdom, M. 224; Coenobia F. 161 v.; ARAB, R. v. State en Audiëntie, nr. 915, f. 289.
(8) RAG, Abdij N., nr. 12, f. 1 en 2.

Illustratie 2:
Zicht op het beluik van de abdij en de parochiekerk ca. 1560
(nagetekend naar het originele Van Deventerplan)

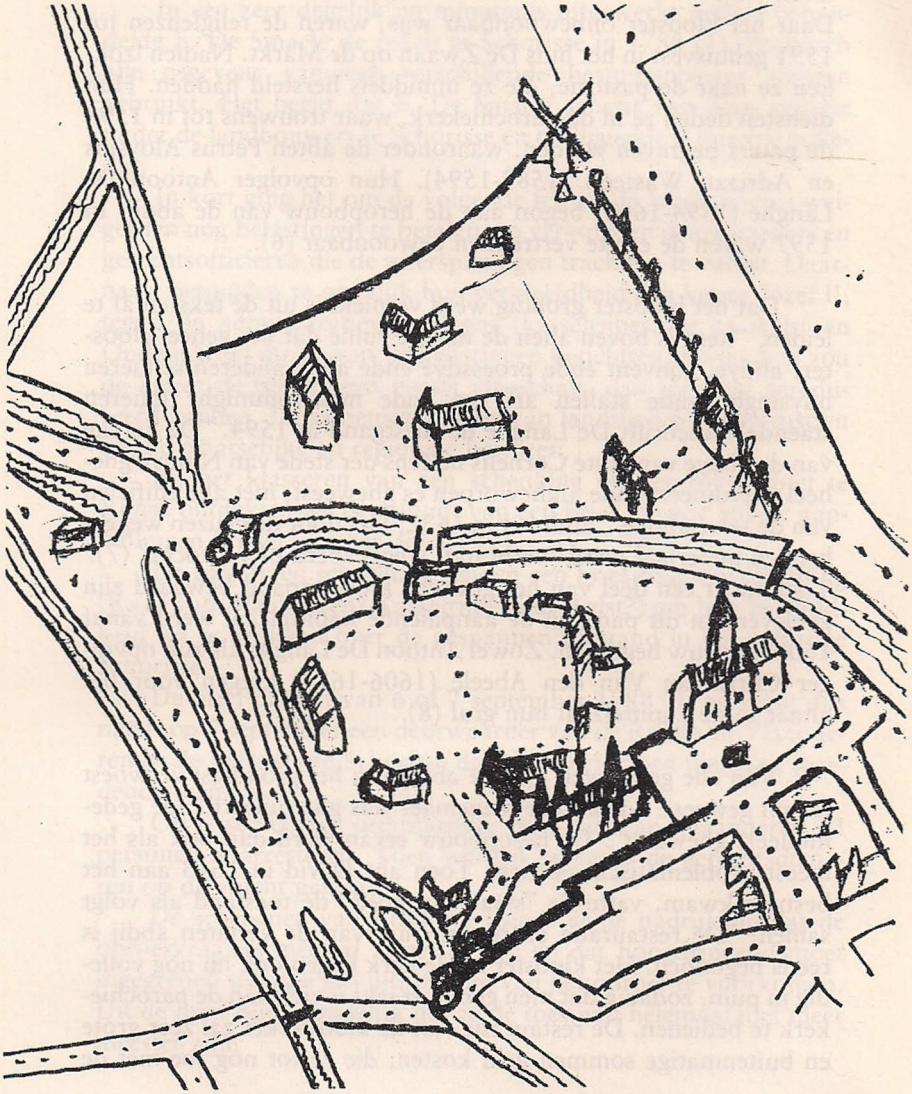

De dikke zwarte lijn vooraan is de scheidingsmuur tussen de stad en de abdij. Achter het klooster lag blijkbaar een rond binnenplein met rondom een aantal dienstgebouwen. De vestgracht liep tot ca. 1600 dwars door het beluik. Na 1600 is de ruimtelijk organisatie van het beluik vrij grondig gewijzigd. Rechts tegen de vestgracht lag de parochiekerk.

eigen inkomsten niet kunnen opbrengen en er is weinig kans dat dit ook in de toekomst zal gebeuren, tenzij men betere tijden afwacht" (9).

De pachthoven diende men aanvankelijk voor niets in huur te geven, teneinde boeren aan te trekken om de gronden weer in cultuur te brengen. Maar de tijden beterden, vooral onder abt David. De abdijinkomsten verdrievoudigen van 6.973 gulden per jaar in 1613 naar 21.790 gulden in 1636. Ook het aantal kloosterlingen steeg van 22 in 1606 naar 41 in 1636. Abt David kon dan ook de bouw van het klooster ongeveer voltooien. Hij liet zelfs de kloostertoren heropbouwen in 1635, met een mechanisch uurwerk erop en een beiaard erin met 35 klokken, die werd ingeluid kort voor zijn dood, op 21 april 1636. Alleen de vraag of men ook de kerk zou heropbouwen bleef lang onbeslist. Van ca. 1630 tot 1635-1636 was deze zaak voorwerp van betwisting, aarzelingen en tweedracht binnen de abdij. Kort voor zijn dood, 25 juli 1636, moet abt David zelf nog de knoop hebben doorgehakt. Want hij liet de bouw van een voorlopige kapel starten, waarin hij werd begraven en waarheen zich de kloosterlingen in 1638 uit de parochiekerk terugtrokken. Onder abt Roelofs (1638-1657) werd in 1640 de eerste bouwcampagne voor de nieuwe kerk ingezet. Zo werd definitief een bladzijde gekeerd en kwamen de relaties abdij-parochie weer in hun oude plooi te liggen.

Dat de parochiekerk tijdens de geuzentijd niet werd gesloopt, is merkwaardig. Abdijkerk en parochiekerk lagen immers vlak bij mekaar. Hoe protestants gezind was het volk te Ninove? Is er een volkswoede geweest die speciaal tegen de abdij gericht was en de parochiekerk gespaard heeft? Of heeft hier gewoon het oorlogstoeval gespeeld? Na 1585 zijn er geen sporen van protestantisme meer merkbaar te Ninove. Maar hoevelen zijn er gevlucht omwille van hun geloof? Het parochiaal leven kwam terug op gang vanaf 1585. Vanaf 1589 zijn er kerkrekeningen en vanaf 1592 verslagen van de dekanale visitaties. Het aantal communicanten was van 1.500 voor de geuzentijd, teruggevallen tot 400 in 1592. In 1617 steeg dit aantal tot 750. Vanaf 1620 stabiliseerde dit aantal zich rond de 900 à 1000.

Pastoors in de periode na de troebelen waren: Wasteels (tot 1588), De Langhe (tot 1594), Aelbrecht (tot 1617), Cobbaert (tot

(9) ARAB, R. v. State en Audiëntie, nr. 924, f. 95; RAG, Abdij N., nr. 3, f. 11.

1639) en Van Elshoudt (tot 1643). In 1625 kreeg de parochie, gezien de uitgestrektheid ervan, een onderpastoor, die bij de pastoor inwoonde en 180 gulden verdiende, die betaald werden door de stad. De pastoor zelf had een vast inkomen van 300 gulden, betaald door de abdij (10).

Van de quotidianisten bleef er na de troebelen nog één over, Egidius Mattheus. Tot 1638 wist men niet goed wat met deze oude instelling aan te vangen, afschaffen of heroprichten. Eenzelfde onzekerheid betrof de in 1576 opgerichte instelling door Antoon De Vlaminck, het Godshuis van Nazareth, waarvan de priester-president samen met de quoticianisten in de parochiekerk koordienst diende te verrichten. Ook met de kapelanij van Caerloot wist men niet waarheen (11). Kortom alle instellingen wiens functioneren afhing van het gebruik van de parochiekerk bleven tot 1638 in de mist hangen. Want ook vanuit de parochie was er aarzeling omtrent de vraag of het goed was dat de kloosterlingen de parochiekerk bleven gebruiken. Bij alle nadelen was er aan die aanwezigheid dit groot voordeel verbonden, dat het schrijn van Sint-Cornelius al die jaren in de parochiekerk rustte. En dat betekende toch heel wat voor de Ninoofse bevolking.

Dit kluwen rond de bestemming van de parochiekerk en rond het lot van het schrijn zullen we in wat volgt punt voor punt ontrafelen.

3. De relikwieën van Sint-Cornelius.

Op 22 mei 1586 kwamen de relikwieën van Sint-Cornelius naar Ninove terug. Tijdens de troebelen waren ze bewaard gebleven te Antwerpen, bij een vroom katholiek en als bij wonder werden ze door de geuzen, ondanks huiszoekingen, niet ontdekt. De relikwieën werden voor dat transport uit hun schrijn genomen en bij de terugkeer werden ze in een nieuw schrijn ondergebracht. Die plechtigheid moet zich hebben afgespeeld in de parochiekerk, want de stadssecretaris neem ter akte van. Als getuigen waren aanwezig: de abt, zes kloosterlingen, de burgemeester, twee sche-

(10) RAG, Abdij N. nr. 3, f. 67.

(11) Voor de stichting De Vlaminck zie ook H. VAN GASSEN, Het Godshuis van Nazareth te Ninove, in Land van Aalst, jg. X, nr. 3, p. 142-154.
Voor de kapelanij van Caerloot zie D. VAN DE PERRE, Het Kardeloet-Caerloot-Carelhooft te Ninove, in Land van Aalst, 1983, n. 1, p. 24-31 en 52.

penen, Judocus De Vlaminck en de stadssecretaris (12).

Vermoedelijk tot 1596, maar zeker tot 1591, trok de parochie, in wiens kerk het schrijn rustte, alle inkomsten daarvan. De kerkrekeningen noteren in die jaren "de kercke es de profyten van de offeranden van Sint-Cornelius treckende" (13). Hoe groot waren deze inkomsten? Direct is dit niet af te lezen uit de rekeningen, wel indirect. De post "inkomsten uit giften" liep in die periode op tot ca. 500 tot 850 pond. (1591 en 1592). Daarna, wanneer de parochiekerk de inkomsten niet meer mocht behouden, zakte dit bedrag tot gemiddeld ca. 100 pond. De inkomsten over het jaar, afkomstig van de vereering van het schrijn, beliepen dus in die tijd van ontvolking en armoede toch nog een 500 à 600 pond. Is het dan onredelijk die inkomsten in betere tijden op het dubbele te schatten?

Deze voor de parochie gunstige situatie stak echter schril af tegen de hardnekkigheid waarmee de abdij net voor de troebelen gepoogd heeft de parochie alle inkomsten ter ere van Sint-Cornelius te ontnemen. Van oudsher was het immers de gewoonte dat op de tweede Sinksendag de parochie het schrijn ter beschikking kreeg vanwege de adbij, om het die dag zelf in processie rond te dragen. Die dag waren ook de giften (ca. 30 à 50 pond in de 16de eeuw) voor de parochie. Vanaf 1476 was dit gebruik echter de inzet van een felle en langdurige twist. De Ninovieters gebruikten in 1504 zelfs geweld om het schrijn te bemachtigen. Gewoonlijk kwam het tot een tijdelijke regeling zoals in 1515: de abdij gaf de fiertel voor een dag in pacht, de parochie had in ruil daarvoor die dag de inkomsten en mocht zelf de fiertel dragen. Maar tot zulke overeenkomst kwam men niet altijd, zoals in 1576 toen men in de kerkrekening neerschreef: "Aengaende tprofyt van apporten ende revenu te sinxene ende Sinte Cornelis jaermerct de selve profyten zyn getrocken gheweest by den tresorier van den cloostere die de fiertre in de ommeganck geconvoyeert hebben, dus hier niets" (14). De parochie begreep na de troebelen, dat die gunstige situatie inzake de inkomsten, een gebaar van uitzonderlijke welwillendheid was vanwege de abdij. Op zijn beurt stelde de parochie de abdij vrij, gedurende die jaren, van - weliswaar kleine - renten, die de abdij jaarlijks de parochie verschuldigd was.

(12) RAG, Abdij N., Doos supplementen 5, oorkonde 22 mei 1586.
(13) RAG, Ninove, nr. 388. De kerkrekening van 1589 beloopt de periode 1585-1589.
(14) RAG, Ninove, nr. 387.

Vanaf 1597 veranderden de zaken. Toen ging de abt en het stadsbestuur een overeenkomst aan die van toepassing bleef tot 1638. Deze bepaalde dat de abdij aan de parochie een huurgeld zou betalen van 100 pond per jaar "voor het gebruyck van de prochiekercke den tyt de cloosterkercke niet en sal op gemaect syn, mitsgaders voor dat de selve heer prelaet geheel het jaer duere mette reliquien van Sint Cornelis van synen clooster binnen deser kercke is treckende" (15). Ook de dekanale visitaties bevestigen het bestaan van deze overeenkomst. Deze had tot gevolg dat de abdij voortaan terug de inkomsten van het schrijn inde. De inkomsten op Sinksenmaandag (ca. 60 pond) werden soms aan de parochie gelaten. Dit blijkt zowel uit de kerkrekeningen als uit de dekanale visitatieverslagen. Zo noteert men in 1625: "De parochiekerk ontvangt per jaar 100 pond vanwege de prelaat voor het gebruik van de kerk en van de benodigdheden. Ook de giften schenkt hij, maar dit slechts gedurende zekere dagen" (16).
In de parochiekerk was er die tijd een goed verzorgd altaar ter ere van Sint Cornelius en Cyprianus (1633). Dat de parochie samen met de bevolking enthousiast het feest van beide heiligen vierde, verwonderde de deken (1627). "Zij bezitten de relikwieën van Sint-Cornelius en andere heiligen, die zij met waardigheid bewaren", schreef de deken in 1595 (17). Het zilveren kistje met de relikwieën stond opgesteld in het koor (1630). Op 4 juni 1629 werd door abt David in de parochiekerk de broederschap ter ere van Sint-Cornelius en Cyprianus opgericht (18).

Aan dit harmonieus samen vereren van Sint-Cornelius kwam in 1638 onder abt Roelofs abrupt een einde. Op 20 sept. 1638 waren de religieuzen definitief uit de parochiekerk vertrokken en ze wilden ook het schrijn terug meenemen naar "de capelle binnen den selve clooster nieuwelijck opgemaect" (19). De parochie echter weigerde het schrijn af te staan en ging een proces aan bij het aartsbisdom in de hoop daar gelijk te krijgen. Als argumenten voerde zij aan dat reeds meer dan 50 jaar het schrijn in hun kerk rustte, dat zij de inkomsten ervan mochten behouden, dat zij dus een gewoonterecht op het schrijn verworven hadden. De abdij repliceerde dat uit nood het schrijn naar de parochiekerk was

(15) RAG, Ninove, nr. 388.
(16) RAG, Bisdom, M. 8.
(17) Ibidem.
(18) AAM, Kamerijk, Register 8, f. 146 e.v. De pauselijke oprichtingsbulle is gedateerd 14 september 1638. Zie ook RAG, Abdij N., nr. 9.
(19) RAG, Abdij N. nr. 3, f. 11-16. Kopie procestekst.

ondergebracht, dat het behoud van de inkomsten steeds gebeurde "bij gonste, consent ende toelatinghe" van vroegere abten en dat zij haar eigendomsrechten met papieren kon bewijzen. Het verdict uitgesproken door de Mechelse kanunnik Hendrik Galenus was duidelijk. De abdij mocht de relikwieën uit de parochiekerk weghalen en er verder mee doen wat haar beliefde. Wel was de abdij gehouden "soo sulcx van oudts altijdt is ghedaen gheweest" op Sinksen na de vespers tot 's maandags het schrijn in de parochiekerk onder te brengen, teneinde op Sinksenmaandag het schrijn in de processie rond te dragen. Het dragen van het schrijn hoorde de kloosterlingen toe en ook de inkomsten van die dag hoorden volledig het klooster toe. De abt werd gevraagd, als gebaar van goede wil "gratuitelijck" 400 gulden aan de parochiekerk te schenken "siende de groote desolatie van dier". Dit akkoord werd op 4 nov. 1638 door beide partijen aanvaard. Van de zijde van de stad tekenden: pastoor Cobbaert, hoogbaljuw De Baenst, burgemeester De Regnacourt en 5 schepenen. Voor de abdij waren dit: abt Roelofs, prior De Brouwer en subprior Van Elshout. Nog die dag haalde de abdij het schrijn weg uit de parochiekerk. Het aflossen van de som van 400 gulden werd onmiddellijk aangevat. In 1642 was dit bedrag volledig vereffend (20).

De strijd om het bezit van de relikwieën van Sint-Cornelius had te Ninove een eerbiedwaardige traditie. Maar dat juist ca. 1640 die strijd weer hevig oplaaide had nog andere redenen. De contra-reformatie had in onze streken een vloedgolf van volksdevotie losgeslagen. Na de troebelen waren vele relieken verdwenen en er ontstond een wedloop naar het bezit van dit schaarse goed. De Norbertijnen, aangegrepen door de restauratiegedachte en de strijd tegen de ketterij, namen aan dit contra-reformatorisch elan vurig deel. Wie bovendien eerbeidwaardige relikwieën bezat verstevigde zijn kerkelijke prestigepositie bij het volk, met daaraan verbonden de toch niet onaardige stroom van inkomsten voortkomend uit de giften. Dat het onder abt Roelofs is, die als jong religieus van 1629 tot 1632 in Duitsland vertoefde om er de reformatie te bekampen, dat de barokkerk is ontworpen (zie later) en de bouw ervan is gestart, is dus niet zo toevallig. Dat hij de promotor is van een vernieuwde Sint-Corneliusverering in de abdij hangt daar mee samen. Zo hernieuwde hij op 20 juni 1638 de eerder in de parochiekerk opgerichte broederschap van Sint-Cornelius, die teloor was gegaan. Toen in aug. 1638 een ordebroeder Amandus

(20) RAG, Ninove, nr. 396.

Fabius uit Rome nieuwe relikwieën meebracht, zowel van Sint-Cornelius, van Cyprianus als van de martelaar Justus (Justinus?) deed dit het enthousiasme hoog oplaaien. De relikwieën werden in de pas in gebruik genomen nieuwe kloosterkapel ondergebracht. Men hield op 21 sept. 1638 op het adbijdomein een processie gevolgd door een mirakelspel over de wonderen van Cornelius en Cyprianus. Het was ook Roelofs die in 1643-1644 het zilverwerk liet slaan van het huidige kostbare schrijn. Dit nieuwe grotere schrijn werd ten aanschouwe van velen in gebruik genomen op 14 sept. 1647. De oude en nieuwe relieken van Cornelius, Cyprianus en Justus werden er in geplaatst. Op 10 oktober 1650 werd het schrijn door een goudsmid verzegeld (21). De "Coenobia" noteerde het allemaal uitvoerig. Wat het belang aantoont dat de abdij toen aan de reliekverering hechtte. Dat blijkt ook uit een reglement van 1643 waarin Roelofs liet bepalen dat de dienst bij het schrijn met de grootste zorg diende te worden uitgeoefend teneinde de pelgrims niet te ontgoochelen (22).

Roelofs stimuleerde nog andere devoties. Zo werden onder zijn abbatiaat opgericht: een fraterniteit ter ere van de H. Rozenkrans (9 nov. 1638), een ter ere van de H. Drievuldigheid (9 sept. 1642), een ter ere van de Naam van Jezus (22 nov. 1642). Hij verwierf tevens nog andere relikwieën, o.m. van de hh. Caius, Tibuttius, Bertaldus, Clotildis, en het H. Kruis (23).

De parochie liet zich evenwel in die relikwieënslag niet onbetuigd. Men zocht compensatie voor het verlies van de relikwieën van Sint-Cornelius en vond die in de promotie van de devotie tot het H. Kruis. De verering van het H. Kruis kon te Ninove bogen op een lange traditie. Centrum van deze devotie was de kapel van de burcht, vanwaaruit ook de jaarlijkse ommegang vertrok. Antoon De Vlaminck had echter in 1589 de parochie een eerbiedwaardige relikwie van het H. Kruis geschonken. Is het deze relikwie die de concurrentie met die van Sint-Cornelius aanging? Veelbetekend is het dat men in een abdijkroniek noteerde "dat op tweede Sinksendag van 1639 door de Ninovieters in de parochiekerk de relikwie van het H. Kruis werd geëtaleerd" (24). In 1642 werd het altaar van het H. Kruis ingezegend door de aartsbisschop van Kamerijk Franciscus Van der Burcht. Dit altaar bevond zich

(21) Coenobia, f. 201 e.v.
(22) AAP, Register VII n. 65, f. 209.
(23) Zie ook DE BROUWER.
(24) Coenobia, f. 204.

toen achter het hoofdaltaar (25). Op 18 april 1647 werd de confrerie van het H. Kruis opgericht. De viering van de kruisoprichting gebeurde op dezelfde dag als het feest van de H. Cornelius, namelijk op 14 sept. Maar de kruisviering te Ninove, die gepaard ging met een markt, kende zulk succes dat de abdij zich vanaf 1655 genoodzaakt zag haar Corneliusviering te verschuiven naar 16 september (26). Naast deze opbloeiende devotie tot het H. Kruis, had de parochiekerk sinds 1619 ook een broederschap ter ere van de H. Rozenkrans, die het O.-L.-Vrouwealtaar onderhield.

Deze feitjes geven de sfeer aan waarbinnen de volksdevotie verliep en ook de concurrentie die werd gevoerd tussen abdij en parochie om het volk naar hun kerk te halen....

4. De quotidianisten en de stichting van Antoon De Vlaminck.

De instelling van de quotidianisten, ook nog "choristen" of "diensten deser stede" genoemd, was te Ninove een oude parochiale instelling, met een eigen patrimonium en eigen rekeningen. Deze quotidianisten waren geen onderpastoors of bedienaars van een kapelanij, maar vormden wel een soort kapittel, dat in de parochiekerk koordienst verrichtte. We kennen het reglement van 1566 en dat van de heropgerichte diensten (1638-1639). Dit reglement werd echter opgesteld naar wat, volgens het zeggen der ouderlingen, aan diensten voor de troebelen bestond (27). De quotidianisten zongen samen de zeven getijden (metten, priem, terts, sext, noon, vespers en completen). Ze begonnen hiermee om zes uur in de winter en om vijf uur in de zomer. Op zon- en feest-

(25) Volgens de Coenobia was dus in 1642 het hoofdaltaar van de parochiekerk en dat van het H.-Kruis niet hetzelfde. In de 18de eeuw blijkt dit wel duidelijk het geval te zijn. Dat na 1638 de parochiekerk grondig is herschikt geworden, is niet zo verwonderlijk. Ook Walters p. 73 veronderstelt dat de devotie tot het H.-Kruis zich in de 17de eeuw ontwikkeld heeft, zodat voordien het hoofdaltaar daaraan niet zou zijn toegewijd geweest.
Deze zaken hebben hun belang om de vraag op te lossen, wie de auteur is.van het schilderij (De kruisiging), dat zich thans in de parochiekerk te Vollezele bevindt, maar in 1817 door de parochie van Ninove is verkocht en dat afkomstig was van het hoofdaltaar. Traditioneel wordt dit werk aan Otto Venius toegeschreven. Dhanens p. 21 en 49 wijst dit auteurschap af en verkiest Alexander van Fournenberch als auteur, omdat de kerkrekening van 1635 een schilderij van hem op het hoofdaltaar vernoemt. Deze redenering is dus niet houdbaar.

(26) Coenobia, f. 203 v.. Deze bron geeft als datum 3 mei 1647.

(27) RAG, Bisdom, M. 224.

dagen, wanneer het officie plechtiger verliep, werd een uur vroeger begonnen. Ook de hoogmis en het lof werd dagelijks gezamenlijk opgedragen. Een vroegmis ter intentie van de stichters en een gewone mis met vrije intentie werd volgens een beurtsysteem afgewerkt. Over het benoemingsrecht van de quotidianisten hebben de stad en de abdij vaak getwist. De abt hield zich, als patroon van de kerk, het recht voor ze te installeren. Het recht van benoemen werd na een geding op 21 januari 1641 door bemiddeling van de al genoemde Hendrik Galenus beurtelings aan beide toegekend: "dat de selve vicissim ende bij ghebuerte sullen ghedaen worden aen swerte weirelijcke priesters... preferende altijdt de inborelingen der voorschreven stede voor anderen, in cas van capaciteijt" (28). Er waren zeven quotidianisten. Vogens traditie was de pastoor één van hen. Vanaf 12 juli 1576 waren ze echter met acht. Antoon De Vlaminck, de stichter van het Godshuis van Nazareth, een rusthuis voor zeven oude arme mannen, had immers voorzien dat de priester-president van het godshuis samen met de quotidianisten koordienst zou verrichten. Deze priester ontving een koorstoel links in de kerk. Hij werd echter vergoed uit het fonds van de stichting De Vlaminck. Ook dit beneficie was voorbehouden voor een wereldlijk priester en de collatie ervan en het toezicht erop viel volledig buiten de bevoegdheid van de abdij, maar kwam de stad toe, de pastoor, de deken, de familie De Vlaminck en de aartsdiaken van de stad Ieper. Dit Godshuis lag in de huidige De Vlaminckstraat (langs de oostzijde).

Twee huizen verder lag het "Dienstenhuis" of de woning van de quotidianisten. Naast dit dienstenhuis, tegen het kerkhof aan lag de school (29). De school hoorde de stad toe, de pastoor had er toezicht en de abt eiste het benoemingsrecht van de schoolmeester op, dit tot groot ongenoegen van de stad. Ook hierover werden ettelijke processen gevoerd tussen beide partijen. Gewoonlijk oefende een quotidianist het ambt van schoolmeester uit. Maar ook andere functies als koster, klokkeluider en boekbinder werden door hen waargenomen. In de middeleeuwen waren deze "arm, scamele priesters" getrouwd (30). Ze organiseerden de ommegang, voerden toneel op en waren erg volksverbonden, maar slecht betaald en weinig gedisciplineerd. In 1639 nam men zich voor hun inkomen gevoelig op te trekken van 100 rijnse gulden (anno 1566) naar 350 gulden. Met dien verstande dat de

(28) RAG, Abdij N, nr. 3 f. 69 e.v.
(29) RAG, Bisdom M 8, M 224, Kaarten en plans nr. 245, Ninove nr. 19.
(30) H. VAN GASSEN, Geschiedenis van Ninove, deel 1, p. 73.

Illustratie 3:
Situatieschets Korte Kerkhofstraat.
(naar De Deynplan van 1662)

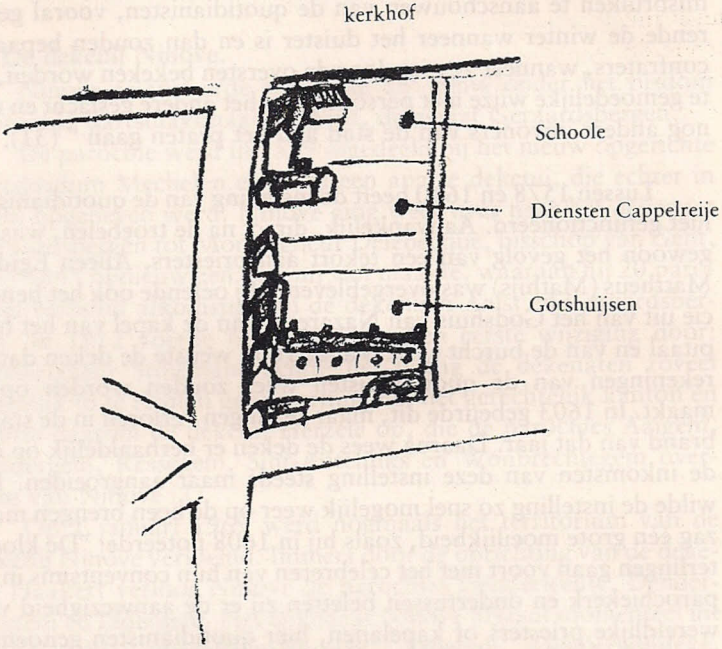

Uit deze situatieschets is het te begrijpen dat men er in 1607 aan gedacht heeft de instelling van de Quotidianisten (Diensten Cappelrije) en de stichting van Antoon de Vlaminck (Godshuizen) samen met de stadsschool tot één instelling om te vormen.

eerste 100 gulden als vaste vergoeding werden uitbetaald en de volgende 250 per geleverde prestatie. Men voerde de regel in dat wie de koordienst spijpelde, als boete zijn los loon diende af te staan aan wie wel aanwezig was. In de praktijk kwam van dit betere inkomen weinig terecht. Een quotidianist verdiende in 1666 nauwelijks 100 patakons (= 260 gulden), noteerde de deken. En het functioneren van deze instelling zou tot met de Franse revolutie problematisch blijven. Vanuit de abdij had men geen al te hoge dunk over de koordienst van de quotidianisten. In

zijn dagboek noteerde abt De Moor in 1689 bij de overweging of het niet goed zou zijn terug de koordienst van zijn fraters in de parochiekerk te houden volgende bedenking: "Dat die kerk niet het minst voor ons geschikt zou zijn. Moesten wij er onze diensten houden, dan zou dit voor de meesten aanleiding kunnen geven de misbruiken te aanschouwen van de quotidianisten, vooral gedurende de winter wanneer het duister is en dan zouden bepaalde confraters, wanneer ze niet door de oversten bekeken worden, op te gemoedelijke wijze met personen van het andere geslacht en met nog andere inwoners van de stad aan het praten gaan " (31).

Tussen 1578 en 1640 heeft de instelling van de quotidianisten niet gefunctioneerd. Aanvankelijk, direct na de troebelen, was dit gewoon het gevolg van een tekort aan priesters. Alleen Egidius Mattheus (Mathijs) was overgebleven. Hij oefende ook het beneficie uit van het Godshuis van Nazareth, van de kapel van het hospitaal en van de burcht (32). Vanaf 1601 wenste de deken dat de rekeningen van de quotidianisten weer zouden worden opgemaakt. In 1603 gebeurde dit, maar ze gingen verloren in de stadsbrand van dat jaar. Daarna wees de deken er herhaaldelijk op dat de inkomsten van deze instelling steeds maar aangroeiden. Hij wilde de instelling zo snel mogelijk weer op de been brengen maar zag één grote moeilijkheid, zoals hij in 1608 noteerde: "De kloosterlingen gaan voort met het celebreren van hun conventsmis in de parochiekerk en ondertussen beletten zij er de aanwezigheid van wereldlijke priesters of kapelanen, hier quotidianisten genoemd. Daardoor groeit dezen hun kapitaal jaarlijks aan. Want zoals uit hun rekeningen blijkt, verwerven zij reeds gedurende verscheidene jaren opnieuw inkomsten". Volgens pastoor Cobbaert bedroegen ca. 1630 deze inkomsten per jaar 3.000 rijnse gulden.

Samen met de instelling van de quotidianisten verkeerde het Godshuis van Nazareth in volle crisis. De deken bracht er jaar na jaar bezorgd verslag over uit. De president van het Godshuis, die jaarlijks een stipendium van 170 gulden ontving, was gehouden tot koordienst in de parochiekerk, "waar in plaats van de kapelanen, de religieuzen totnogtoe het H. Officie vervullen". Toch liet de president zijn wedde verhogen. Ook de testamentuitvoerder, de aartsdiaken van Ieper, die jaarlijks naar Ninove kwam voor het toezicht op de instelling, eigende zich een overdreven honorarium

(31) RAG, Abdij N, nr. 6. (vertaling De Denderklok).
(32) ARAB, Kerkelijk Archief nr. 2323; RAG, Bisdom M. 8 en 9.

toe. Dat terwijl de instelling zelf niet functioneerde. Want in de plaats van deze zeven oude mannen zaten twee of drie vrouwen in de woonhuisjes. Maar in 1607 dachten de provisors van de stichting de oplossing gevonden te hebben, waarmee ze zowel hun instelling, als die van de quotidianisten uit de impasse meenden te kunnen halen. De deken beschreef het: "Zij zouden voortgaan geen vrouwen meer opnemen, maar kinderen, die de school zouden bezoeken. Zij zouden de woningen van het Godshuis aan de schoolmeesters afstaan. Zij overwegen er een beroemde school in stand te houden. De wedden van de schoolmeesters zouden uit het vermogen van de quotidianisten en zangers, zoals de choristen hier heten, betaald worden. Op die manier zouden de schoolmeesters en de president van de school priesters zijn, die tevens het beneficie van quotidianist ter beschikking zouden krijgen" (34). Het jaar daarop noteerde de deken: "Over het samengaan van de stichting van Nazareth met de school en het patrimonium van de quotidianisten denken niet alleen hetzelfde, zodat er nog niets definitiefs is beslist" (35). Die beroemde school is er nooit gekomen. De deken waarschuwde dat de instelling van Antoon De Vlaminck statutair zou kunnen worden opgedoekt, omdat het reglement voorzag dat bij niet of slecht functioneren van de instelling, het patrimonium ten dele naar de familie diende terug te keren, tendele diende geschonken te worden aan de armen van Outer. Zover kwam het niet. De president, Egidius Mattheus (ontslagen?) werd op 4 februari 1617 opgevolgd door Gilles Aelbrecht, die na 22 jaar pastoorschap te Ninove, zich te oud voelde voor dat ambt, maar toch graag ten dienste van de Ninoofse mensen bleef. Hij motiveerde zijn aanvraag tot het beneficie als volgt: "Alsoo hij in sijn selven bevindt groote affectien tot de laten alsnoch bij hem gevoedt sijnde, soude seer geerne de reste van sijn leven consacreren om in eenighen dienst der selven, sijn daeghen te moghen voleijnden" (36). Zijn aanvraag werd ingewilligd. Wat merkwaardig is, gezien hij kloosterling was. Het wijst op de vrij ontspannen verhoudingen die er toen heersten tussen de stad en de abdij.

Het steeds maar groeiend vermogen van de niet uitgeoefende diensten van de quotidianisten werd dan maar voor allerlei andere

(33) RAG, Bisdom, M 8.
(34) Ibidem.
(35) Ibidem.
(36) RAG, Abdij N., nr. 3, f. 71 e.v.; "laten" hier te begrijpen als "gewone volk, parochianen".

doeleinden aangewend: voor het herstel van het kerkgebouw, voor de aankoop van kerkmeubilair, voor de bouw van de school, voor een lening aan de stad. Maar dat ondanks het niet functioneren van de instelling de Ninoofse bevolking er erg aan gehecht bleef, bleek na 1632. Toen was in een overeenkomst tussen de stad en de abdij (zie later) bepaald dat de instelling zou worden opgedoekt en dat de helft van de inkomsten ervan naar de abdij zouden gaan, die in ruil daarvoor de parochiekerk zou overnemen om daar ten eeuwigen dage haar koordiensten te houden. Maar de burgers kwamen in verzet en morden: "Dat de abdij dat geld niet nodig had. Die inkomsten konden beter dienen om in de toekomst kinderen van de stad toe te laten tot de geestelijke staat op te klimmen" (37). Het is dan ook niet te verwonderen dat direct nadat de norbertijnse koorheren uit de parochiekerk vertrokken waren, de kerkmeesters in 1638 een nieuw reglement opstelden voor de diensten van de quotidianisten, dat op 11 juli 1639 door aartsbisschop Boonen werd goedgekeurd.

5. De parochiekerk en haar meubilair.

Te Ninove was de abdij grote tiendheffer. Dit impliceerde dat de abdij moest instaan voor het onderhoud van het kerkgebouw. De parochiekerk van 1222-1235 was evenwel zo gebouwd dat de noordermuur van de kerk tevens grensscheiding was tussen de stad en de abdij. Toen in de 16de eeuw de kerk diende vergroot te worden door de bouw van een kooromgang had de stad hiertoe enkele meters grond van de abdij nodig. In 1539 wist de abdij in ruil voor wat grondafstand te bedingen dat ze ten eeuwigen dage was ontslagen "van het onderhouden van de choore der voorschreven kercke ende alle andere reparatien" (38). Dit akkoord zou later de parochie nog dikwijls bitter oprispen!

Na de geuzentijd stond de parochiekerk weliswaar nog recht, maar ze behoefde grote herstellingen. De abdij gebruikte gedurende 53 jaar de parochiekerk. Deed zij nog iets meer voor die kerk dan het jaarlijks betalen van de 100 pond huurgeld? De abdij leverde, volgens de dekanale verslagen, alle kerkbenodigheden zoals goud- en zilverwerk, reliekschrijnen, schilderijen, altaarversieringen, kostbare gewaden, jazelfs het koorgestoelte en het orgel. De parochie mocht dit allemaal mede gebruiken, maar het

(37) RAG, Bisdom, M 224.
(38) RAG, Abdij N., nr. 3, f. 52.

bleef eigendom van de abdij. De deken vermeldde dit uitdrukkelijk tientallen keren. Abt David, die geen abdijkerk bouwde, investeerde wel in kerkmeubilair. De parochie, die weinig geld had, verliet zich volledig op dit gebruik van de benodigdheden afkomstig van de abdij en deed tot 1638 quasi geen enkele aankoop van kerkornamenten. Zij concentreerde zich volledig op het herstel van het kerkgebouw. Hier kwam de abdij in niets tussen. Van de sukkelgang van dat herstel liet de deken verslag na (39). "Het regent binnen in de kerk, het dak moet dringend vernieuwd worden" (1604). "Het koor is weinig versierd, de kloosterlingen celebreren hun h. officie totnogtoe in de kerk, maar de kleine uurtjes bidden ze in hun oratorium dat daartoe onlangs is ingericht" (1605). "De muren van de parochiekerk dreigen op vele plaatsen in te storten en aangezien het kerkfabriek geen geldmiddelen heeft, hebben wij met toestemming van de aartsbisschop er op aangedrongen dat de overschotten op de rekeningen van de armentafel zou worden gebruikt" (1606). "De toren van de kerk dreigt in te storten en praktisch gans het dak is wegens de ouderdom ervan, defect" (1607). "De muren zowel als het dak behoeven omwille van de hoge ouderdom grote herstellingswerken; maar het overschot op de armenrekening durven ze niet aanwenden, omdat het aantal behoeftigen stijgt; met zorg zoeken zij hun kerk van de ruïne te redden" (1608). "Het kerkgebouw vraagt om dringende herstellingen, die ze wegens geldgebrek niet kunnen uitvoeren" (1613, 1614). In 1617 is het koor hersteld, maar nog niet het schip. Het koor wordt opgesmukt en krijgt een nieuw doksaal en koorgestoelte (1618, 1619, 1620). Het altaar van O.-L.-Vrouw, verzorgd door de in 1619 opgerichte confrerie van de H. Rozenkrans krijgt een nieuw schilderij (1621). In 1623 wordt het O.-L.-Vrouwekoor vanaf de fundamenten heropgebouwd, maar het schip en de zijbeuken blijven bouwvallig (1624, 1625, 1626). In 1627 vermeldt de deken uitvoering: "De kerk van O.-L.-Vrouw heeft een zeer verzorgd koor, dat in goede staat verkeerd, maar het schip en de zijbeuken blijven vochtig. De kerkmeesters hebben besloten dit jaar ook daar een nieuw dak te leggen en een groot gedeelte vanaf de grond herop te bouwen. Daar echter de eigen middelen bijlange na niet volstaan zal in overeenstemming met de abt en de schepenen enkele honderden gulden genomen worden uit de steeds groeiende inkomsten van de niet uitgeoefende diens-

(39) RAG, Bisdom M 8. Ook volgende citaten komen uit die bron (dekanale visitatieverslagen).

Illustratie 4:
Grondplan van de parochiekerk.
(naar het plan Situs Fundamentalis van 1648)

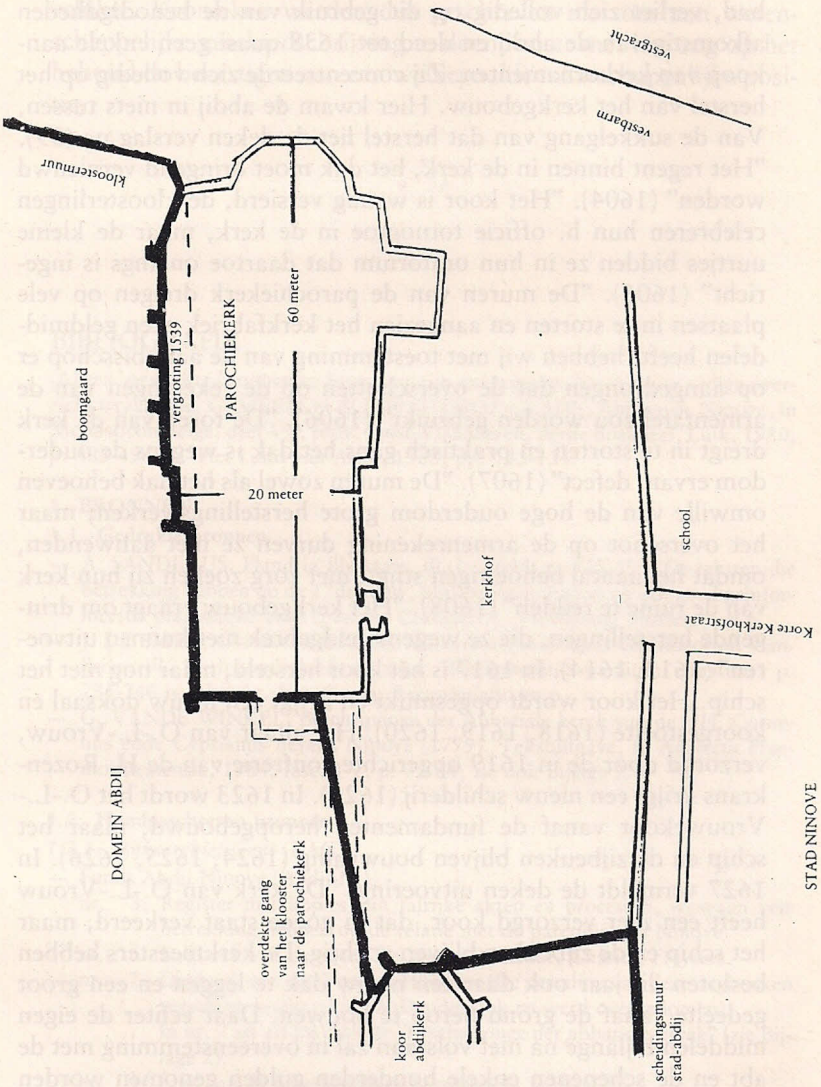

De parochiekerk was dus vrij groot van oppervlakte en slechts 12 m. korter dan de huidige abdijkerk. Het oudste gedeelte van de parochiekerk is het westelijk stuk dat dateert van 1222-1235.
De zwarte lijn vormt de grensscheiding abdij-stad.
De porticus tussen abdijgebouwen en parochiekerk (stippellijnen) is wel ca. 1632 gepland geworden maar nooit uitgevoerd (zie punt 8).

ten (van de quotidianisten)". Dit werk gebeurt het jaar daarop. In 1629 is blijkbaar het kwaadste geleden. De deken meldt: "De kerk begint een nieuw uitzicht te vertonen en is versierd met verschillende schilderijen, glasramen en gestoelten". In 1630 noteert hij: "Het schip van de kerk is matig versierd maar in goede staat. Het koor echter is overvloedig versierd met verschillende schilderijen, zilveren reliekschrijnen en andere kostbaarheden die de abdij toebehoren". Ook het altaar van Onze-Lieve-Vrouw en van Sint-Cornelius is rijk versierd, de andere zijn verwaarloosd (1633) (40). De nieuwe kerkrijkdom trekt ook rovers aan, zodat men 's nachts het H. Sacrament in de sacristie bewaard (1621, 1625, 1632). Rond 1630 konden parochie en abdij, dank zij beiderzijdse inspanning, bogen op een confortabele situatie: een herstelde ruwbouw, een rijk interieur van een kerk die ze samen gebruikten. Vanuit deze toestand moet ongetwijfeld het akkoord van 1632 zijn gegroeid, waarin werd gepoogd deze situatie voor altijd vast te leggen.

Dit akkoord liep spaak in 1634-1635. Waarschijnlijk hebben beide partijen de nadelige gevolgen van die mislukking op het financiële vlak onderschat. De abdij begon bruusk en te roekeloos aan de bouw van een prestigieuze abdijkerk. Blijkbaar had men te weinig financiële reserves in huis om dit werk zonder risico's aan te vangen. Nog onder abt Roelofs stortte de abdijeconomie in mekaar. Wegens oorlogsomstandigheden viel het abdijinkomen haast tot op de helft terug. De bouw was bij de dood van Roelofs in 1657 niet verder gevorderd dan de eerste meters opgaand metselwerk en quasi tot 1712 zou de kerk zo blijven staan. De opvolgers van Roelofs werden geconfronteerd met een enorme schul-

(40) In 1592 waren er 12 altaren. In 1617 9. Na 1640 nog 5. Het grote aantal voor 1640 hangt samen met het feit dat ook de abdij enkele altaren in de parochiekerk bezat, bv. dat ter ere van de H. Cornelius.
De kerk van Vollezele kocht in 1817 het Sint-Anna-altaar uit de voormalige parochiekerk van Ninove. Het schilderij evenwel blijkt niet datgene te zijn dat eertijds op dit altaar prijkte (De presentatie van Maria), maar stelt O.-L.-Vrouw met de Rozenkrans voor. Vandaar mijn veronderstelling dat dit schilderij, dat uit het begin van de 17de eeuw dateert, afkomstig is van het O.-L.-Vrouwealtaar van de voormalige parochiekerk. Temeer daar we weten dat dit altaar zelf, zonder schilderij, verkocht is aan de kerk van Denderhoutem. Blijven nog volgende vragen: waar is het Sint-Annaschilderij naar toe en van waar is het schilderij afkomstig dat zich thans op het O.-L.-Vrouwealtaar van de parochiekerk bevindt (De geboorte van Christus). Zie Dhanens p. 21-22, 80-81 (nrs. 87 en 88), afbeeldingen 41, 77, 79, en Ars Sacra, Inventaris en Beschrijving van de kerkelijke Kunstschatten van het Pajottenland, Sint-Kwintens-Lennik, 1975, p. 125.

denlast. Dit bracht mee dat bijna gedurende honderd jaar (van 1638 tot 1727) de abdij haar diensten heeft moeten houden in het veel te klein koor van de voorlopige kapel. In de "Staat van goed" opgemaakt bij de verkiezing van abt De Neve (1657-1685) zag men op 24 mei 1657 de situatie als volgt: "Boven alle welcke lasten staen te bemercken dat het voors. clooster, boven d'insolventie ende bankrouten van diversche pachters t'sedert eenighe jaren herrewaerts, heeft moeten diversche remisen doen aen de pachters, soo van een derde als oock van de helft van heurlieden pachten... Omme welcke redenen oock de nieuwe kercke, die van ontrent de twintich jaren begonst is gheweest, heeft to noch toe moeten blijven staen sonder voortganck, ofte volbauwt te connen worden, niettegenstaande de selve seer grootelijckx van noode is, ende het voorseijde clooster alleenlijck is versien van een capelle daeraen de ceremonie van d'orde, om dat se soo enghe ende cleijne is, niet wel en kan volbringhen" (41).

De parochie is de klap van het vertrek van de religieuzen uit hun kerk nooit te boven gekomen. De parochiekerk moet in 1638 door de abdij zowat zijn leeggehaald. Weliswaar valt onmiddellijk nadien een inspanning te noteren om de parochiekerk weer wat aanzien te geven. In 1639 worden het Sint-Anna- en het Sint-Jorisaltaar opgericht. In 1642 wordt het altaar van het H. Kruis ingewijd. De deken vermeldt in 1640 dat de nieuwe pastoor Van Elshout met beminnelijkheid zich inzet om de kerk wat op te fleuren. Ook de quotidianisten hernemen na 1640 hun kooraktiviteit. Maar het grondprobleem voor de parochiekerk kwam vrij vlug de hoek om kijken, namelijk het structureel tekort aan inkomsten. In 1666 legde de deken in zijn verslag nogmaals de vinger op die wonde: "Het kerkgebouw verkeert in goede staat. Ze moeten het gebouw met eigen middelen herstellen, wanneer dat nodig is. Deze middelen zijn echter zeer schaars en overschrijden nauwelijks de som van 250 gulden. Het interieur is schamel en de voornaamste stukken zijn aangekocht met het geld van de quotidianisten "(42). Toen het de abdij beter ging in de 18de eeuw en deze de bouw van zijn kerk hernam, moet het de Ninovieters zwaar te moede zijn geweest. Hun kerk stond op instorten en zij hadden geen geld. De stad verweet de abdij zijn plichten als tiendheffer niet na te komen. De abdij beriep zich op de overeenkomst uit 1539, waardoor ze was vrijgesteld van alle onderhoud. Uiteindelijk kwam het

(41) ARAB. R.v.S., nr. 1288.
(42) RAG, Bisdom, M. 224. Met het geld van de quotidianisten werd de preekstoel aangekocht, dit volgens het dagboek van abt De Neve, 1666.

op 9 januari 1717 toch tot een akkoord, geldig voor dertig jaar. De parochie zou doen wat ze kon. De stad en de abdij zouden de rest van de herstellingskosten dragen. De stad zou instaan voor de torenspits, de beuken en de zijkapellen, de abdij voor het koor en de viering (43).

Dat op 14 november 1810 door de laatste norbertijn van de opgeheven abdij aan de stad de abdijkerk gratis werd aangeboden, moet waarschijnlijk frustraties van eeuwen hebben goedgemaakt. Met de verkoop van de oude parochiekerk kon het meubilair van de abdijkerk worden overgekocht. Op 10 augustus 1812 werd dit akkoord door het bisdom bekrachtigd. Ook het schrijn van Sint-Cornelius, dat naar Nederland was gebracht, kwam in 1812 in het bezit van de parochie. Met de Napoleontische wetten werd tevens de inkomstenstructuur van de kerkfabrieken grondig gewijzigd. Ook de verhouding tussen staat, gemeente en parochie werd vastgelegd volgens nu nog geldende principes. Van de oude parochiale instellingen verdwenen na de Franse tijd die van de quotidianisten, de Sint-Jorisgilde en de stichting van Antoon De Vlaminck. De Franse tijd bracht voor Ninove op bestuurlijk, religieus en stedebouwkundig vlak de grootste verschuivingen mee sinds de 12de eeuw.

6. De mislukking van de overeenkomst van 1632.

Op 6 mei 1632, na lange wederzijdse onderhandelingen, deed de stad aan de abdij het officiële voorstel tot overname door deze laatste van de parochiekerk. Het voorstel werd ondertekend door pastoor Cobbaert, de hoogbaljuw, de burgemeester en de schepenen van de stad (44). Het werd daarop ter goedkeuring naar het aartsbisdom te Mechelen doorgestuurd. Het vicariaat onderzocht het akkoord enkele malen en formuleerde bij monde van B. Van de Wiele ca. 11 aug. 1634 een advies. Dit oordeel luidde dat de overdracht "om verscheidene redenen wenselijk was", maar dat de overeenkomst op een aantal punten diende te worden bijgewerkt. De overeenkomst bevatte namelijk naast een inleidende motiverende tekst, 12 artikelen. Tegen 8 van de twaalf punten maakte

(43) H. VAN GASSEN, Geschiedenis van Ninove, Deel II, p. 565-566. Dit conflict was bijzonder rancuneus en het betrof naast de kwestie van de parochiekerk ook alle andere punten van onenigheid tussen stad en abdij, bv. de exemptie.

(44) RAG, Bisdom, M 224. Zie ook bijlage 1.

het vicariaat bezwaar, vooral in die zin dat de tekst te onprecies of onduidelijk was, zodat daaruit later betwistingen konden voortvloeien. Kort daarop moet pastoor Cobbaert zich genoodzaakt gevoeld hebben mondeling contact op te nemen met de aartsbisschop te Affligem, waar Cobbaert vriend aan huis was. Ten gevolge daarvan vroeg de aartsbisschop hem zijn mening op papier te zetten. Hij deed dit in een geheim schrijven op 25 september 1634. Cobbaert was namelijk tot het inzicht gekomen dat de overeenkomst niet meer haalbaar was, gezien de achterban in beide kampen hevig verzet voerde. De laatste verdediger van het akkoord is blijkbaar abt David geweest. Toch moet ook hij kort voor zijn dood tot het inzicht zijn gekomen dat het beter was, dat de abdij definitief uit de parochiekerk wegging. Die beslissing is gevallen tussen de twee dekanale verslagen van 1635 en 1636 in (45). De deken volgde, blijkens de dekanale verslagen, het verloop van deze gebeurtenissen op de voet. Opmerkelijk evenwel is het stilzwijgen van de abdijkronieken over deze feiten.

De inhoud van het akkoord is logisch en vanzelfsprekend. De stad had het "gheraeden ghevonden haerlieder prochiekercke te presenteren aan mijn eerw. heere den prelaet van de abdye, met de doorgaende helft van de goeden en incommen eertijts ghedestineert tot de quotidianisten, omme te ghebruycken voortsaene ten eewighen daeghen als zynde eyghene ende abbatiale kercke ende daer inne te continueren den goddelycken dienst". De stad nam dit besluit na advies van "verscheyden verheven personen, soo gheestelycke als weerlycke". De parochie zag namelijk met schrik de dag tegemoet dat de abdij naar een eigen kerk zou trekken, wetend dat de parochiekerk zonder de abdij "zeer onvolmaect ende qualyck versien was van alles dat noodich es tot den goddelycken dienst". Bovendien vreesde men de concurrentie. De parochiekerk zou "zeer verlaeten ende min ghefrenquenteert worden, uyt dier dat de ghemeente meer soude gheneghen zyn omme te volghen de plaetsse daer men den dienst soude met meer solemniteyt ende meer personen ende commoditeyt celebreren". Tevens zou de parochie eindelijk het probleem oplossen van het onderhoud van de kerk, dat voortaan volledig op de abdij zou vallen,

(45) Waarschijnlijk gaat de traditionele versie dat David in 1635 de eerste steen legde voor de abdijkerk op deze beslissing terug. Alleen al om praktisch organisatorische redenen is het uitgesloten dat David nog in 1635 zulke gigantische bouwonderneming effectief kon laten starten, terwijl op 29 juni 1635 er nog sprake was de parochiekerk over te nemen. De rol van David in de bouw is later legendarisch aangedikt. (zie bijlage 2).

die ook haar kerkmeubilair en ornamenten blijvend ter beschikking zou stellen (art. 1 en 4). Pragmatisch merkte men op dat men kon "schauwen ende ontgaen noodeloose costen van twee kercken onder eene cleyne ghemeente". Wel diende de abdij haar kloostergebouwen zodanig in te richten dat ze beter aansloten bij de parochiekerk. Ook de emotionele noot ontbrak niet in het akkoord waar men stelde: "Hier doore te voeden ende onderhouden de liefde, goede affectie ende correspondentie tusschen d'insetene van deser stede en den clooster, oock regard ghenomen zynde dat in deser prochiekercke es gheweest d'eerste fundatie van de abdye". Beide partijen deden toegevingen en haalden voordelen binnen. Het opdoeken van de quotidianisten en het wegschenken van de helft van hun jaarlijkse inkomsten (1.500 rijnse gulden) was zeker voor de stad een zware toegeving. De abdij van haar kant offerde een deel van haar onafhankelijkheid op door met de parochie de kerk te delen. Beide partijen haalden echter praktische voordelen binnen en werden verlost van een financiële hypotheek (de parochie van het onderhoud van haar kerk, de abdij van de bouw van een nieuwe). En alhoewel over het schrijn van Sint-Cornelius geen woord wordt gerept moet ook op dat vlak de regeling voor beide partijen aanvaardbaar zijn geweest: de jure verbleef het schrijn in de abdijkerk, die de facto ook parochiekerk was. En tenslotte was dit akkoord geen avontuur maar de bezegeling van een bestaande toestand die blijkbaar bevredigend functioneerde.

Wie waren de persoonlijkheden achter dit akkoord, dat aan de verhouding tussen stad en abdij een gans nieuwe dimensie zou hebben gegeven? Ongetwijfeld Cobbaert en David. Petrus Cobbaert was geboortig van Ninove. Hij was de meest gestudeerde kloosterling van de abdij en behaalde in 1614 het licentiaat in de theologie te Leuven. Na kort pastoor te Pamel te zijn geweest werd hij op ca. 28 jarige leeftijd door abt David benoemd tot pastoor te Ninove, waar hij in 1618 in functie trad. Hij was welbespraakt, kon goed preken en zijn verhouding met het stadsbestuur was uitstekend. Hij zette zich ook in voor de heropbouw van de kerk van Herlinckhove. Johannes David was één van de meest succesvolle der Ninoofse abten. Hij voltooide de heropbouw van het klooster. Onder zijn bewind steeg het aantal monniken tot 41. Zowel regionaal als internationaal genoot hij in zijn orde hoog aanzien en hij werd belast met talrijke opdrachten. Ook op politiek vlak genoot hij aanzien. Zelfs Albrecht en Isabelle logeerden op 15 september 1624 in zijn abdij. Binnen de orde van de premonstratenzers waren er ca. 1630 sterke tendenties naar meer

Illustratie 5:
Grondplan voorlopige kapel in 1648
(detail, plan Situs Fundamentalis)

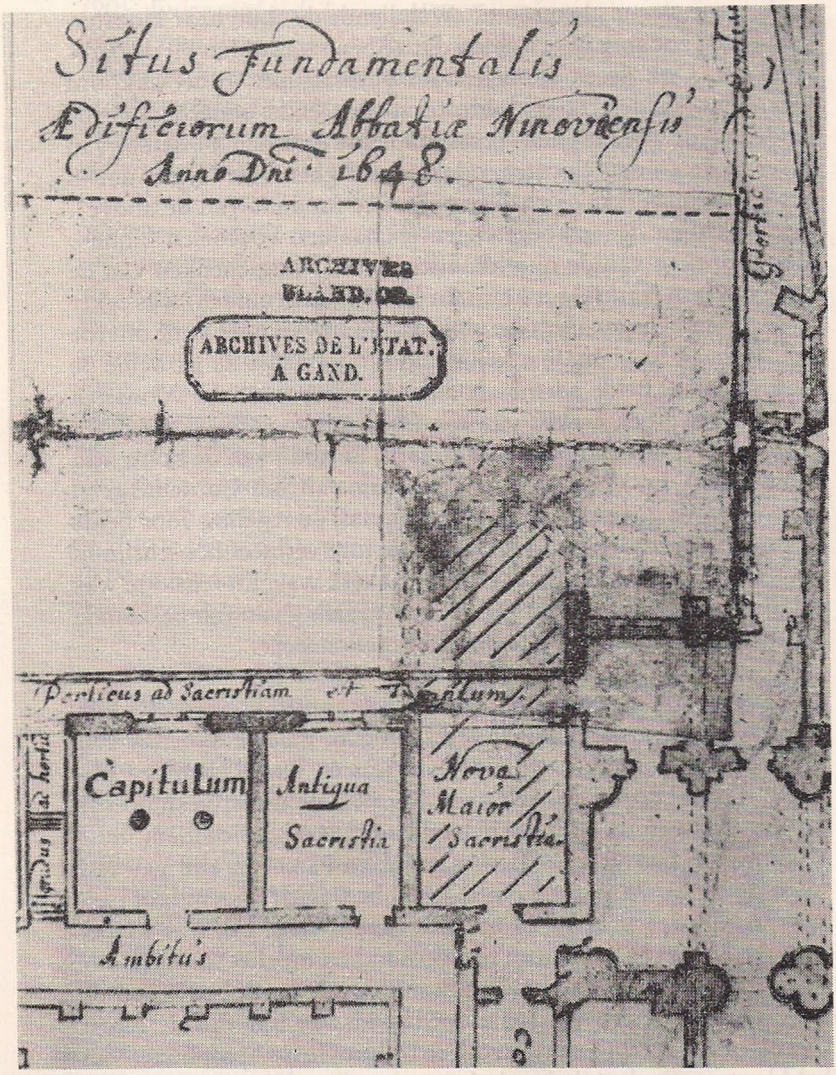

Waarschijnlijk besloeg de door David gebouwde en van 1638 tot 1727 als abdijkerk gebezigde kapel het door ons gearceerde gedeelte.
In deze versie van de Situs Fundamentalis wordt al de afbraak van de kapel (stippellijnen) getekend en de daarop volgende ruimtelijke organisatie (zie ook punt 8).

tucht en een terugkeer naar de oude strenge regels. Er werden nieuwe statuten uitgewerkt. Jan Masius, de latere abt van de abdij van Park (1635-1647) had hierin een grote hand. David nam een middenpositie in in deze hervormingsbeweging (46).

Waarom wenste David geen abdijkerk meer te bouwen? In 1632 was hij 52 jaar oud en 19 jaar abt. Cobbaert was toen 42 jaar oud en 14 jaar pastoor te Ninove. Was David wat bouwmoe geworden? Achtte hij de bouw van een abdijkerk financieel te riskant? Wenste hij de goede betrekkingen met de stad en de parochie niet te schaden? Zag hij in Cobaaert de ideale man, die zijn visie bij de stadmagistratuur en bij het Ninoofse volk diende waar te maken? Het is in elk geval Cobbaert die de abt als de autoriteit en drijvende kracht achter het akkoord aanwijst. En het is Cobbaert die buiten weten van zijn abt om, zich geroepen voelt om contact op te nemen met het aartsbisdom ten einde het hopeloze van het akkoord duidelijk te maken. Het is alsof Cobbaert zijn abt wil beschermen tegen diens wil in. Maar ook Cobbaerts positie zelf was omwille van zijn betrokkenheid met het akkoord weinig confortabel geworden, zodat zijn optreden in 1634 zeker ook door eigenbelang gekleurd was.

Want wat was er gebeurd sinds 1632. De Ninoofse burgers slikten de overeenkomst niet, vooral op het punt van de quotidianisten en de notabelen die op 6 mei 1632 het voorstel hadden bevonden "dignitable ende grootelycx te strecken tot welvaert ende diensten van de ghemeene insetene der selve stede ende dienvolghende te consenteren, lauderen ende approberen", veranderden van mening. Noch het gezag van de abt, noch dat van de pastoor was sterk genoeg om hen achter het akkoord te doen blijven staan. Maar ook in het klooster roerde een kleine opstand tegen de zo geprezen abt David. Hij diende het akkoord met het gewicht van zijn autoriteit aan de religieuzen op te leggen. Pastoor Cobbaert, normaal een toekomstige abt, verloor krediet én bij de burgers én bij zijn medebroeders. "De meeste religieuzen zweren na de dood van de abt het akkoord, indien mogelijk, op te zeggen", schreef Cobbaert op 26 september 1634 aan de aartsbisschop

(46) Voor de figuur van Jan Maes of Masius zie Q. NOLS, Jean Masius, Abbé du Parc (1635-1647), Brussel 1905.
S. AXTERS, Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden, deel IV, p. 221-239 schets de spiritualiteit van de premonstratenzers na het concilie van Trente. Naast de Mariaverering, was de cultus voor de eucharistische Christus een pijler van hun vroomheid. Een luisterrijk vieren van de hoogmis was daar het gevolg van. Ook aan de meditatie werd veel aandacht besteed.

(47). Uiteindelijk heeft ook David van het akkoord afgezien en kort voor zijn dood beslist én tot de bouw van een nieuwe abdijkerk én tot de onmiddellijke terugtrekking van zijn kloosterlingen uit de parochiekerk naar een nieuwe voorlopige kapel waarvoor de bouwwerken dadelijk werden gestart. Vooral dit laatste is merkwaardig, want voorlopig hadden de norbertijnen even goed in de parochiekerk kunnen blijven totdat de abdijkerk klaar was. En dit lag ook meer in de lijn van de politiek die David gevoerd had en die neer kwam op het plaatsen van het abdijkerkmeubilair in de parochiekerk. Waarschijnlijk weigerden een aantal kloosterlingen nog langer koordienst in de parochiekerk en was dat de inzet van het conflict (48).

Een voorstander van het akkoord was zeker ook de deken, Petrus Van der Schueren, pastoor van Meerbeke. Hij visiteerde de parochie vanaf 1617 en moet dus zowel David als Cobbaert goed gekend hebben. Als geen ander kende hij de structurele financiële moeilijkheden van de Ninoofse parochie. In 1634 schreef hij dat de kerkmeesters wachtten met herstellingen te doen "totdat blijkt of de abt de parochiekerk zou overnemen, wat afhangt van het oordeel en de instemming van de aartsbisschop of althans van zijn vicarissen". Op 29 juni 1635 schreef hij neer: "De kerk van O.-L.-Vrouw blijft zonder herstellingen totdat de beslissing van de aartsbisschop is gevallen over het feit of de abt de kerk tot abbatiale kerk zou kunnen omvormen". Maar het jaar daarop meldde zijn verslag van 17 juni 1636 met een zekere spijt: "De kerk van O.-L.-Vrouiw ligt er nog altijd even verwaarloosd bij. Ze is weinig versierd wegens de schaarste aan middelen maar is verder in goede staat. Het bijzonderste kerkmeubilair zoals het orgel en het koorgestoelte hoort de abdij toe. En de hoop dat de abt van Sint-Cornelius en Cyprianus de herstellingen zou uitvoeren is reeds vervlogen, daar hij besloten heeft de eigen abdijkerk vanaf de grondvesten herop te richten en binnenkort zijn relgieuzen uit het koor van de parochiekerk weg te halen naar een eigen daartoe ingerichte kapel, die hij zopas heeft laten bouwen om er de dage-

(47) RAG, Bisdom nr. 244. Zie ook Bijlage 1.
Uit de briefwisseling van Cobbaert is duidelijk dat deze materie abt David als persoon sterk beroerde.

(48) Op 30 april 1635 werd Masius als abt van Park geïnstalleerd. Het is niet onmogelijk dat deze abt-visitator die met David in 1627 de Romereis meemaakte, een beslissende rol gespeeld heeft in het definitieve besluit van David. Masius lijkt de brug te zijn tussen het beleid van de laatste levensmaanden van David en dat van zijn opvolgers Mordack en Roelofs.

lijkse diensten in te verrichten. Tevens zullen de 50 gulden die hij gewoon was elk jaar voor het gebruik van de kerk te betalen, vervallen".

Abt David overleed op 25 juli 1636. Hij werd begraven in de nieuwe kapel, die aangebouwd werd tegen de nieuwe sacristie, waarvan hij op 19 juni 1636 de eerste steen legde (49). De kapel was echter maar gebruiksklaar op 20 september 1638. Ze werd ingezegend door abt Jan Masius van Park. Ook het dekanaal verslag van 1639 maakt melding van de verhuis van de paters uit de parochiekerk. Met de dood van David waren echter alle moeilijkheden binnen de abdij niet opgelost. Tot de abtswijding van Roelos in 1638 beleefde de abdij een stuurloze en troebele periode.

7. Onzekerheid en tweespalt in de abdij: 1636-1637

Op 14 aug. 1636 werd de 46 jarige Michael Mordack tot opvolger gekozen van abt David. Mordack, die pastoor was te Okegem, werd benoemd op 17 oktober 1636. Hij werd niet tot abt gewijd omdat hij inmiddels ziek was geworden (50). Hij overleed op 21 maart 1637. Van de 41 stemgerechtigden bekwam Mordack 28 stemmen, waarvan 22 eerste stemmen (51). De voornaamste tegenkandidaat was de even oude Cobbaert, pastoor van Ninove, die 18 stemmen kreeg, waarvan 11 eerste. Ook de 35-jarige novicenmeester Roelofs behaalde 18 stemmen, maar slechts één eerste stem, die van Cobbaert afkomstig was. De pas

(49) Waar lag de nieuwe kapel en hoe groot was die? Het koorhoofd van de kapel is getekend op de "Situs fundamentalis" (zie later) en lag tegen de nieuwe sacristie aan. Ook Sanderus en De Deyn tekenen dit koorhoofd. Hoorde de ruimte van de sacristie tot de kapel of niet? Zo ja, dan was die kapel ca. 20 x 8 meter groot, zo neen, dan was die grootte slechts 10 x 8 meter. Mij lijkt de eerste interpretatie op praktische gronden de meest waarschijnlijke. En in het licht daarvan interpreteer ik de tekst uit de Coenobia die zegt dat David op 19 juni 1636 de eerste steen legde van de nieuwe sacristie als de start van de verbouwing van de ruimte van de (vroegere en toekomstige) sacristie tot nieuwe kapel. Zo wordt het ook begrijpbaar dat David in die kapel nog begraven werd alhoewel ze slechts in september 1638 in gebruik werd genomen. Het is haast ondenkbaar dat de ruimte op de "Situs fundamentalis" als nieuwe sacristie aangeduid reeds niet voor 1636 gebouwd was.

(50) ARAB, R.v.S., nr. 1288; Archief Abdij Park (AAP), Corpus VII, kastje XXIX, lias. 1, stuk 21.

(51) Elke kloosterling mocht op drie kandidaten stemmen, met een volgorde van voorkeur (eerste, tweede, derde stem). In 1636 werden dus 123 stemmen uitgebracht. Alle stemmen samengeteld kon één kandidaat maximum 40 stemmen ontvangen. Mordacks keuze was dus vrij overtuigend.

Illustratie 6:
Zicht op abdij en parochiekerk door du Plouich
(verschenen in Sanderus, Flandria Illustrata, p. 534)

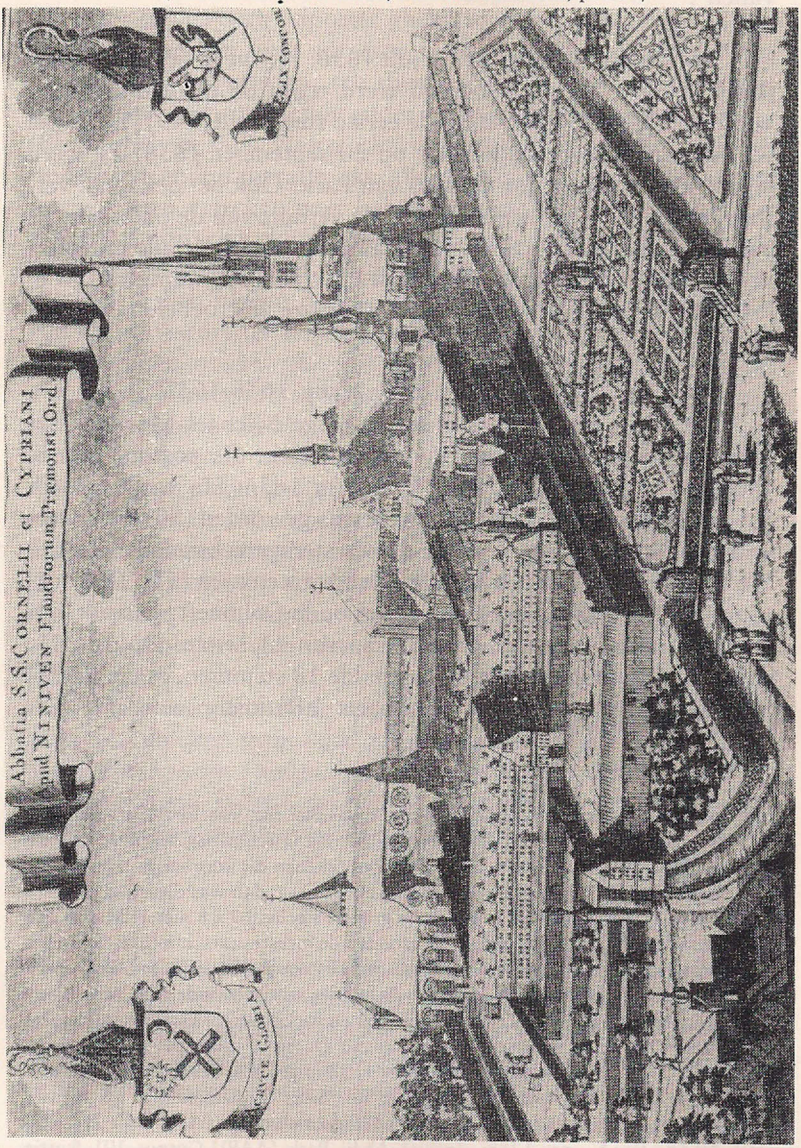

Du Plouich tekende dit plan waarschijnlijk ca. 1638.
Hij laat een bijzonder indrukwekkend kloostercomplex zien, waarin de bestaande toestand en de toekomstplannen in één beeld zijn samengebracht. In illustratie 7 is hetzelfde plan opnieuw afgedrukt maar met weglating van de gebouwen die in werkelijkheid niet werden gebouwd (zie ook punt 8).

benoemde abt van Park, de 44-jarige Jan Masius, zat als één van de twee regeringscommissarissen de verkiezingen voor. Nadien brachten dezen advies uit bij de Raad van State, maar de uiteindelijke benoeming deed de landvoogd, prins kardinaal Ferdinand, infant van Spanje. Het advies van de commissarissen luidde dat Mordack de beste kandidaat was, vervolgens Roelofs en ten slotte Cobbaert. Als motivatie werd de uitslag van de stemming aangegeven, maar ook het feit dat David op zijn sterfbed aan Masius had medegedeeld in Mordack zijn geschikte opvolger te zien en vervolgens in Roelofs.

Op 14 april 1637 waren er dus opnieuw verkiezingen (52). Weer was Jan Masius commissaris. Er namen 38 personen deel aan de stemming. Christiaan Roelofs, inmiddels ook subprior geworden kreeg 24 stemmen, waarvan 18 eerste. Petrus Cobbaert kreeg 17 stemmen op zijn naam, waarvan 12 eerste. De 51-jarige Antoon van Waesbergen, oud-prior en pastoor te Voorde, kreeg eveneens 17 stemmen, waarvan 3 eerste. De aanhang van Cobbaert was stabiel gebleven, maar wie in 1636 zijn eerste stem op Mordack had uitgebracht en een volgende op Roelofs, verkoos nu duidelijk Roelofs als eerste kandidaat en gaf geen volgende stem aan Cobbaert. In het advies dat de commissarissen formuleerden, ging de voorkeur uit naar Roelofs, vervolgens naar Van Waesbergen en ten slotte naar Cobbaert. Masius herinnerde er nogmaals aan dat David hem Roelofs had aanbevolen en liever dan Cobbaert had hij als derde kandidaat de prior Mattheus Van Ipperzeel voorgesteld, voegde hij er aan toe, maar hij begreep dat deze figuur omwille van zijn strengheid te weinig geliefd was. Maar de Raad van State die op 26 augustus 1637 samenkwam om een advies aan de landvoogd te formuleren, volgde het nochtans eensgezind voorstel van de twee commissarissen niet. Men erkende weliswaar dat Roelofs de meeste stemmen had behaald en bekwaam was, maar "omwille van het feit dat duidelijk bleek dat een groot deel van de stemmen hem door combine (par complot) waren bezorgd, als omwille van andere elementen waarvan we op de hoogte waren gebracht na het verslag van de commissarissen, zijn wij van oordeel dat Van Waesbergen, die boven alle verdenking staat (hors de toute reproche) te verkiezen is boven Roelofs en boven alle anderen" (53). De zaak van de benoeming van Roe-

(52) ARAB, R.v.S., nr. 1288; AAP, Corpus VII, kastje XXIX, lias 1, stuk 22.
(53) Ibidem.

lofs sleepte nog maanden aan. Uiteindelijk werd deze toch benoemd op 1 december 1637, tot abt aangesteld op 12 december en gewijd op 10 januari 1638.

Duidelijkheid is uit dit alles dat tegen Roelofs klachten werden ingediend bij de Raad van State, dat een aantal personen Roelofs als toekomstige abt niet opportuun vonden en dat de Raad van State deze visie bij trad. Wie voerde oppositie tegen Roelofs? Cobbaert en zijn aanhang? De stad Ninove? In elk geval ging Cobbaert weg te Ninove (gedwongen of vrijwillig?) einde 1639 en werd hij pastoor te Liedekerke (54). De vertrouwensman van Roelofs, de toen 41-jarige subprior Godfried Van Elshout, volgde hem als pastoor te Ninove op, maar slechts voor korte tijd, want in 1643 werd Judocus De Clerck aangesteld, dit er tot aan zijn door in 1660 pastoor bleef.

In de abdij kwamen na de dood van David dus twee strekkingen tegenover mekaar te staan. Een meerderheidsgroep die zich achter Roelofs schaarde en een minderheidsgroep die Cobbaert steunde. Ook onder het abbatiaat van David waren die tekenen van onenigheid er reeds. Toen profileerde zich een sterke stroming onder de kloosterlingen tegen het beleid van David en Cobbaert inzake de parochiekerk. Die strekking moet zeker van de verkiezingen van 1636 en 1637 gebruik hebben gemaakt om hun kandidaten naar voor te schuiven.

Hoewel persoonlijke spanningen en botsing van karakters binnen een kleine communauteit altijd een belangrijke rol spelen, moeten de conflicten binnen de abdij waarschijnlijk gezien worden in het kader van de nieuwe spiritualiteitstendenties, die toen in de premonstratenzerkloosters opgang maakten. Roelofs wordt in de abdijkroniek beschreven als "een fervent ijveraar voor meer regeltucht, een groot voorbeeld in het regelmatig bijwonen van de koordienst en streng voor zichzelf" (55). Ook de prior van Ipperzeel wordt omschreven als "een streng beoefenaar van de regel-

(54) Cobbaert wijdde zijn laatste levensjaren aan de studie van de theologie en hij trad naar voor als een van de belangrijkste ordetheologen ter verdediging van het Jansenisme, waarvoor de Norbertijnen sympathieën koesterden. Hij overleed te Gent op 14 juli 1654. Voor Cobbaert als theoloog zie Coenobia f. 186-188 en A.J. WEYNS, De Brabantse Norbertijnen en het Jansenisme, in Analecta Praemonstratensia, deel XXIX, afl. 1-2, 1953, p. 36-43.

(55) Recapitulatio.

tucht en minder de tekortkomingen duldend dan de onvolmaaktheid van de menselijke natuur het lijkt te verlangen" (56). Dit soort kloosterlingen genoot duidelijk de voorkeur van Jan Masius, sinds 1635 de abt-visitator, die zelf erg betrokken was geweest bij de opstelling van de nieuwe statuten van de orde in de jaren 1627-1630. Men wenste meer stilte, een stiptere koordienst, meer afzondering en meer discipline in het klooster. Cobbaert had vooral zijn aanhang bij de pastoors, de buitenpaters, die het kloosterleven door hun jaren parochiedienst misschien met wat andere, mildere, ogen bezagen. Die nieuwe spiritualiteit kon niet slagen met een kloosterkerk buiten de kloostermuren, met een dooreenmenging van het kloosterleven met het parochieleven. De abdijkroniek vermeldt dat men in 1638 de koordienst weer "binnen de kloostermuren" hield (57). Ook Roelofs zelf formuleerde zijn visie op de samenhang tussen een eigen kerk en de nieuwe spiritualiteit in het huishoudelijk reglement (relictum) van 18 juli 1643: "En omdat het duidelijk is, dat met de groei van het geestelijk bouwwerk het evenzeer nodig is voor de observatie van de regel, dat met materiële kerkgebouw zou voltooid worden, moet ieder zich onthouden van overbodige en niet noodzakelijke uitgaven of bouwwerken en de dagelijkse benodigdheden moeten overeenkomstig de mogelijkheden van de inkomsten van het huis worden aangeschaft (58). Zijn de conflicten omtrent die strengere observantie gans het abbatiaat van Roelofs blijven aanslepen? De abdijkroniek lijkt daarop te zinspelen waar men zegt dat Roelofs veel hinderlagen heeft kunnen ontlopen," maar niet de spanningen binnen het huis" (59).

Tenslotte nog een beschouwing over de verhouding David-Roelofs. Zeker had David vertrouwen vertoond in Roelofs door hem aan te stellen tot novicenmeester. En er is de uitspraak van Masius over het gunstig oordeel van David over Roelofs als toekomstige abt. Maar toch moet deze relatie meer ambivalent zijn geweest dan deze gegevens laten veronderstellen. David toonde zich in de zaak van de parochiekerk veel meer pragmatisch ingesteld, veel meer bedacht ook op de belangen van de Ninoofse gemeenschap dan Roelofs, die meer het accent legde op de inwen-

(56) ARAB, R.v.S., nr. 1288.
(57) Recapitualtio. Zie ook voetnoot 46.
(58) AAP, Register VII, nr. 65, f. 210.
(59) Recapitulatio: "et ex omnibus ereptus est hactenus, non tamen concussione domus suae".

dige kloosterorde en het behoud van de voorrechten van de abdij tegenover de buitenwereld. Hoe en in welke omstandigheden is in de abdij verzet gevoerd tegen David? Welke rol speelde Roelofs hierin? Hoe heeft David dit verzet aangevoeld en verwerkt? Had dit invloed op zijn gezondheidstoestand? Uit de brief van Cobbaert blijkt dat deze zaken bij David zeer gevoelig lagen. In welke omstandigheden heeft David toegegeven? Tenslotte stierf David "toen hij pas benomen werd door de beslommeringen met de nieuwe kerk" (60).
Op te merken valt dat Cobbaert in zijn brief aan de aartsbisschop reeds in 1634 de komende dood van David ter sprake brengt. En opvallend is het hoe de "Coenobia", een abdijkroniek waarvan de tekst kort na 1665 moet tot stand zijn gekomen en die uitvoerig de periode van het abbatiaat van David en Roelofs behandelt op basis van (verdwenen) notities van David en Van Elshout, twee bevoorrechte ooggetuigen, met geen woord rept over de kwestie van de parochiekerk, noch over het begin van de bouw van de nieuwe abdijkerk, hoewel deze bron anderzijds over de bouwgeschiedenis vele details bevat (61). Opmerkelijk in de "Coenobia" is de emotionele en langdurige lofbetuiging aan het adres van Roelofs, alsof diens naam tegen andersluidende appreciaties diende verdedigd te worden (62). Zat de generatie na David met niet verwerkte gevoelens tegenover de persoon van de grote voorganger. Vandaar de behoefte tot zelfverdediging en het stilzwijgen over pijnlijke gebeurtenissen?

8. Een nieuwe interpretatie van twee bekende plannen.

Wat voorafgaat laat ons toe twee ikonografische documenten over de abdijgebouwen die slaan op de periode 1630-1640 op een nieuwe wijze te interpreteren.

Het totnogtoe oudste gedateerde plan van de abdij met betrekking tot deze periode na de geuzentijd is het Sanderusplan, opgemaakt door de landmeter Vedastus du Plouich. De gravure van du Plouich verscheen in de Flandria Illustra, deel II, uitgegeven in 1644. Du Plouich tekende eveneens het stadsplan van

(60) Sanderus: Demum dum novo templo distinetur...
(61) Coenobia, f. 126 en 188. Van Elshout was onder Roelofs o.m. subprior, prior, archivaris en pastoor van Ninove. Hij overleed op 4 april 1666 als pastoor van Okegem.
(62) Coenobia, f. 175 v.

Illustratie 7:
Reële toestand abdij ca. 1640.
(Eigen bewerking du Plouichplan)

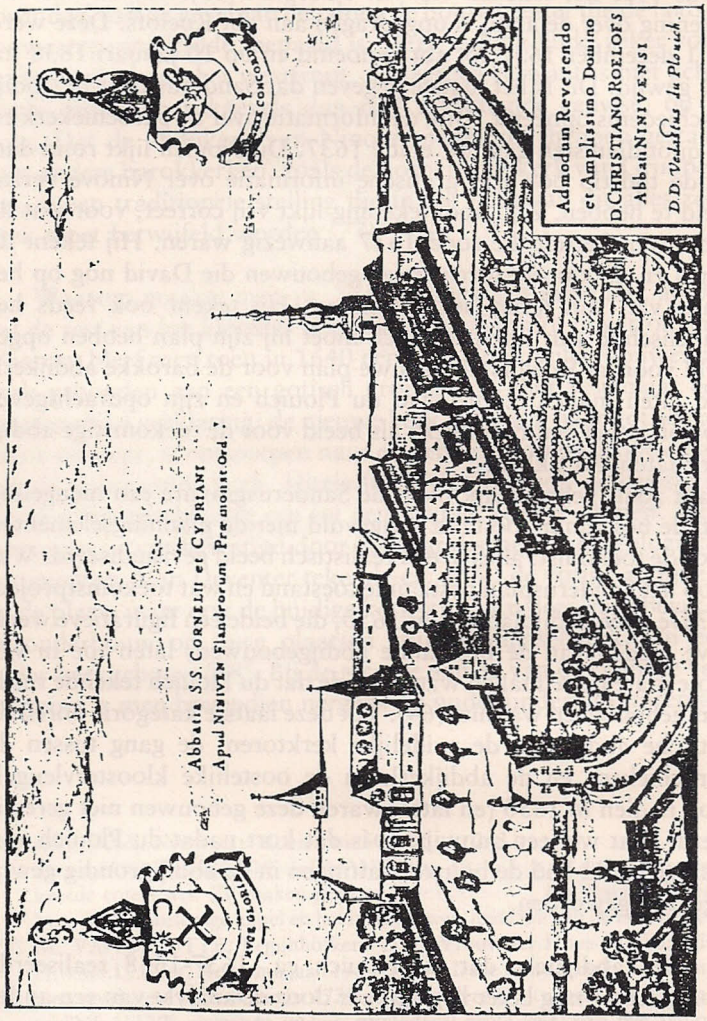

Zo moet er (ongeveer) de abdij hebben uitgezien ca. 1640. En misschien is de westelijke kloostervleugel (rechts van de toren) nog te indrukwekkend voorgesteld. (Wat deze vleugel betreft zijn de twee ikonografische documenten uit 1650 niet eensluidend).
Vergelijk met illustratie 6.

Ninove, dat is opgenomen in dezelfde uitgave. Dit stadsplan integreert het adbijplan, zodat dit laatste hetzij tegelijkertijd, hetzij eerder moet zijn gemaakt. De stadsrekeningen van Ninove van 1640-1642 noteren een bedrag betaald aan de tekenaar van Sanderus voor het tekenen van het stadsplan (63). Zowel tekst als tekening over de abdij is opgedragen aan abt Roelofs. Deze werd op 1 december 1637 tot abt benoemd en op 10 januari 1638 tot abt gewijd. Dit is het laatste gegeven dat Sanderus over de abdijgeschiedenis opneemt. Ook de informatie over de parochiekerk en de quotidianisten gaat tot einde 1637. Du Plouich lijkt rond datzelfde tijdstip ook zijn grafische informatie over Ninove verzameld te hebben. Zijn abdijtekening lijkt vrij correct, voor wat de gebouwen betreft die rond 1637 aanwezig waren. Hij tekent de kapel en de kloostertoren, twee gebouwen die David nog op het einde van zijn leven liet optrekken. Hij tekent ook reeds het wapenschild van Roelofs. Toch moet hij zijn plan hebben opgesteld voordat Roelofs het nieuwe plan voor de barokke abdijkerk had laten maken, zoniet had du Plouich en zijn opdrachtgever Roelofs zeker een barokkerk als beeld voor de toekomstige abdijkerk laten afdrukken.
Want zoals gebruikelijk biedt de Sanderusgravure een mengeling van de bestaande toestand aangevuld met de planningselementen voor de toekomst, alles in één realistisch beeld gevisualiseerd. Wat is op het Sanderusplan bestaande toestand en wat toekomstprojectie? De twee abdijplannen uit 1650, die beide een figuratieve weergave bieden van de bestaande abdijgebouwen, laten toe in vrij grote mate op te maken wat ten tijde dat du Plouich tekende reeds was gebouwd en wat niet (64). Tot deze laatste kategorie horen de gotische abdijkerk, de zuidelijke kerktoren, de gang tussen de parochiekerk en de abdijkerk en de oostelijke kloostervleugel. Ook nadien in 1650 (en later) waren deze gebouwen niet gerealiseerd. Wat wel een aanwijzing is dat kort nadat du Plouich zijn plan gemaakt had de bouwopvattingen in de abdij grondig gewijzigd zijn geworden.

Het abdijzicht dat du Plouich ca. 1637-1638 realiseerde wordt echter nog beter begrijpbaar door de analyse van een ander ikonografisch document, de "Situs fundamentalis aedificiorum

(63) H. VAN GASSEN; Geschiedenis van Ninove, dl. II, p. 399.
(64) Het De Deynplan en het Boelplan, beide uit 1650. Beide plannen, die tot het dekanaal archief van Ninove behoren (zie DHANENS p. 4) zijn op dit ogenblik (hopelijk tijdelijk) bij privépersonen.

Illustratie 8:
Situs fundamentalis (detail).

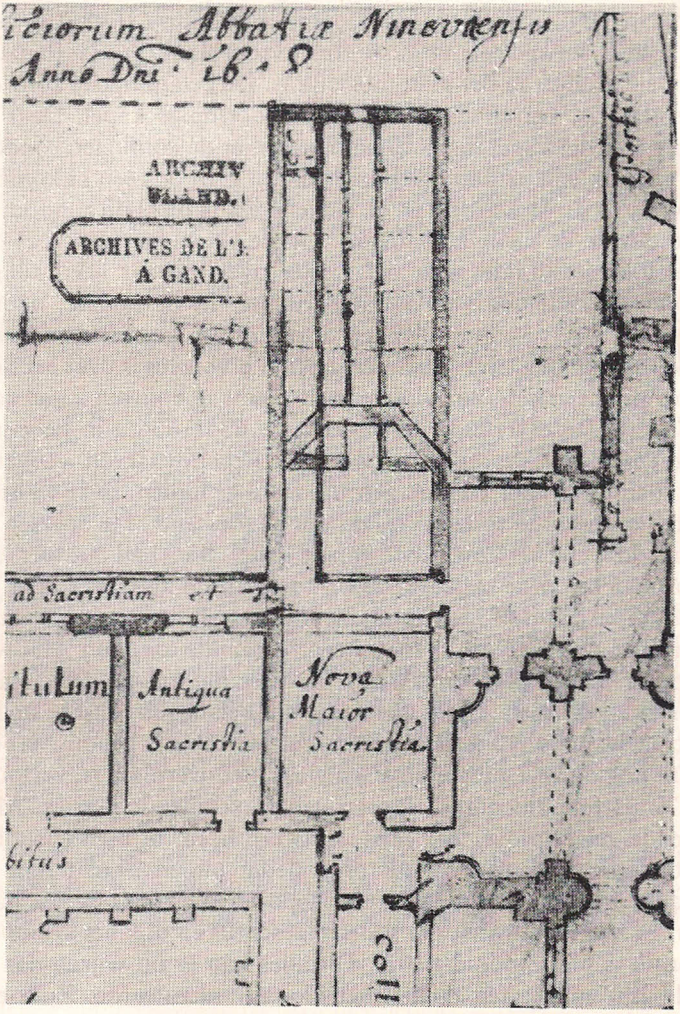

Zicht op het belangrijkste overplakte gedeelte (vrijgemaakt sinds 1983): de *zone van de voorlopige kapel.* Men ziet dat twee over mekaar getekende versies van een dormitorium veranderd zijn in het grondplan voor de kapel. Op basis van deze en andere gegevens kunnen we de eerste versie van de Situs fundamentalis ca. 1630 dateren. (Vergelijk met illustratie 5).

abbatiae Nineviensis, anno domini 1648" (65). Dit plan dat op het eerste zicht uiterst duidelijk is en gemakkelijk te dateren, moet echter zeer genuanceerd bekeken en gebruikt worden. In de lente van 1983 stelde ik vast dat dit plan op vier plaatsen is overplakt. Een van die overplakte zones doorsnijdt de datum 1648. Op mijn vraag zijn de twee belangrijkste zones vrijgemaakt, zodat thans de dubbele lezing van het plan mogelijk is. De belangrijkste zone die overplakt is, betreft de zone van de voorlopige kapel. Daar de bouw van die kapel nauw samenhangt met de conflicten rondom het gebruik van de parochiekerk geeft dit plan ons een bijkomend bewijs van de verwarring en de aarzelingen in de abdij rondom de kwestie van de nieuwe abdijkerk. Op de plaats van de kapel zijn namelijk niet minder dan vijf versies over mekaar heen aangebracht ter ordening van dezelfde ruimte. In de oudste, nadien overplakte versies, ziet men een dormitorium getekend waarvan de kamerindeling twee varianten geeft. Vervolgens is over het dormitorium heen het koorhoofd van de nieuw te bouwen kapel aangebracht. Deze verandering moet ca. 1635-1636 zijn gebeurd, toen David besliste tot de bouw van de kapel, waarvan we weten dat ze in september 1638 in gebruik werd genomen. In 1648 heeft men die verwarde zone overplakt om de toestand af te beelden na de afbraak van het koorhoofd van de kapel. Men had dus toen een vooruitzicht op de spoedige afwerking van de abdijkerk. Uit dit alles blijkt dat de "Situs fundamentalis" als "ontwerpplan" fungeerde en geen registratie is van een bestaande toestand. Het was tevens een werkplan binnen het klooster dat enkele decennia is gebruikt geworden. Het is dus van groot belang juist vast te stellen wat slechts ontwerp gebleven is en wat werkelijk is gebouwd (66). Want nog op veel andere plaatsen waar niet overplakt is, vertoont de "Situs fundamentalis" sporen van verschillende versies. Men tekende gewoon over het eerste ontwerp heen, of men wiste het verouderde plan gedeeltelijk of volledig uit en bracht dan de verandering aan. Het plan vertoont sporen van verschillende handen. Er zijn tenminste twee soorten geschrift en ook het symboolgebruik is niet eenduidig (67). Dit alles kan er op wijzen dat de abdij zijn architecten binnen het klooster recruteerde. Zulk een verwarde zone met dubbele versie, die tevens samenhangt met de

(65) RAG, Kaarten en Plans, nr. 224. (Met dank aan de restaurateur van het RAG voor het vrijmaken van de kaart).

(66) In grote trekken is dit mogelijk op basis van een vergelijking met de twee geciteerde plannen uit 1650.

(67) Zo is het gebruik van de stippellijn niet eenduidig. Het kleuren van de muurpartijen en is in de latere versies niet altijd gebeurd.

in voorgaande hoofdstukken beschreven gebeurtenissen is de "porticus ad ecclesiam parochialem". Deze overdekte gang is in tweede versie aangebracht over een eerder getekende muur heen. Die muur is de scheiding tussen het abdijdomein en de stad en ze staat zowel weergegeven op het Van Deventerplein uit 1560 als op het De Deynplan van 1650 (68). Het moment dat men tot de idee kwam die muur weg te breken en te vervangen door een gang die op beider grondgebied liep kunnen we dateren. Bij de overeenkomst tussen stad en abdij van 6 mei 1632 over de overname van de parochiekerk was immers vastgesteld: "naer verscheyden consultatien ende deliberatien van weder zyde ghehouden ten aensiene dat sal noodich zyn verscheyden edificien op te maecken omme dese prochiekercke te voughen aen de bastimenten van de abdye" (69). Deze porticus is wel op plan gezet maar nadien nooit uitgevoerd omwille van de mislukking van de overeenkomst. Maar de "Situs fundamentalis" levert ons het grafisch bewijs dat er in 1632 de wil was en het concrete plan om de gebouwen bij mekaar te doen aansluiten. Tevens laat deze zone met de porticus ons toe de oudste versie van de "Situs fundamentalis" tenminste een stuk voor 6 mei 1632 te dateren. In die allereerste versie, dus de versie die gemaakt is voor er sprake was de parochiekerk over te nemen, hoort logischerwijze het eerste plan thuis voor de nieuwe abdijkerk.
En dat wordt bevestigd door de tekst van de overeenkomst van 1632 waar men stelde "dat men was doende omme eene nieuwe abbatiale kercke beghinnen op te rechten" (70). Reeds in 1624 kocht David om 7000 gulden afbraakmateriaal (marmer) voor de inrichting van de nieuwe kerk. En ook uit een andere tekst uit de Coenobia die stelt "dat de oude kerk, die door de ketters is verwoest bij de inname van Ninove, in 1623 tot op de grond is afgebroken, opdat een nieuwe kerk zou kunnen worden gebouwd" is op te maken dat in de tweede helft van de twintiger jaren het eerste plan voor de nieuwe kerk moet zijn opgemaakt (71). Wat tevens impliceert dat de eerste versie van de "Situs fundamentalis" uit die periode stamt. Want op dat plan is de oudste versie voor de nieuwe kerk nog goed afleesbaar. Het eerste plan voor de nieuwe kerk is gotisch van opzet, zowel in zijn algemeen schema, als in

(68) Voor het originele Van Deventerplein zie KBB, Afdeling Handschriften nr. 22050 en D. VAN DE PERRE, Het Kardeloet..., in Het Land van Aalst, 1983, nr. 1, p. 13-15.
(69) RAG, Bisdom M 224; zie ook bijlage 1.
(70) Ibidem.
(71) Coenobia, f. 157 v.

Illustratie 9:
Ontwerp grondplan voor de nieuwe abdijkerk ca. 1630.
(detail, Situs Fundamentalis)

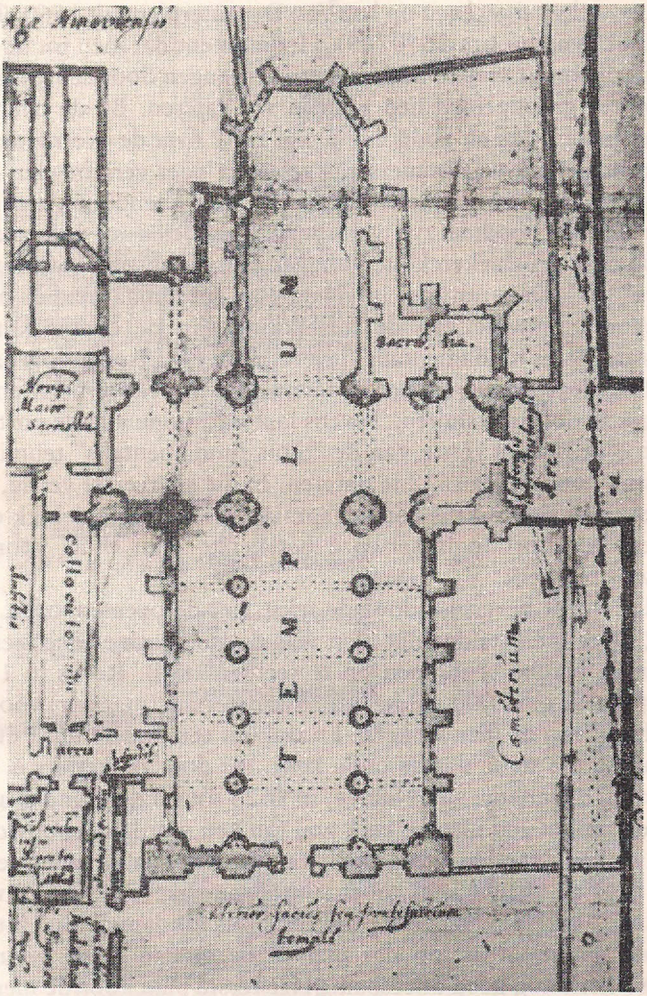

Deze foto is genomen na verwijdering van de overplakking uit 1648. Met die overplakking ziet er de noordelijke koorgang anders uit (zie illustratie 5). Dit grondplan vertoont sporen van latere kleine aanpassingen in barokke zin. Maar het hoofdzakelijk gotische grondplan moet ca. 1630 op papier zijn gezet.
Om de leesbaarheid van die oudste versie te vergemakkelijken zijn door ons twee kleine retouches aangebracht, waardoor elementen van latere veranderingen zijn weggewerkt.

zijn details. Ik wijs op de vier zware bundelpijlers bij de viering met de schalken die de kruisribben moeten dragen. De gotische structuur van de ramen is leesbaar (drielichtvenster met twee monelen). Ook in de westgevel waren gotische ramen voorzien. Nadien is die westgevel hertekend, over de oudere versie heen, in de huidige barokke gesloten gevelpartij. Maar de sporen van de eerdere versie zijn, vooral langs de rechterzijde, nog aanwezig.

Een vergelijking tussen het Sanderusplan en de "Situs fundamentalis" brengt boeiende gegevens aan het licht. Op beide plannen staat een gotische kerk afgebeeld, de porticus tussen de abdij en de parochiekerk en een oostelijke kloostervleugel, drie elementen die in werkelijkheid niet zijn uitgevoerd, maar de bevestiging geven dat ze wel gepland zijn geweest. Nochtans is er één groot verschil tussen beide plannen. Du Plouich tekent ten zuiden van de abdijkerk een immense tweede toren. Die tweede toren lijkt een ver toekomstproject want hij blijft aanwezig op alle latere plannen, alhoewel hij nooit is uitgevoerd. Zulke autonome losse klokketoren is een typisch barokverschijnsel. Gewoonlijk wordt zulke toren ingeplant ten oosten van het koorhoofd of bezijden het koor. Op alle latere plannen is dit ook zo. Maar voor du Plouich was zulks onmogelijk, omdat de porticus naar de parochiekerk een inplanting naast het koor onmogelijk maakte. En ook kon hij de toren niet langs de zuid- of oostkant van het koor tekenen, want dat was stadsgrond. Hij lijkt de inplanting van de toren op een eigen ingenieuze manier te hebben opgelost, door de kloostertoren en de tweede toren grafisch te integreren in het westfront van de kerk.

Du Plouich tekende dus in een overgangstijd, een tijd dat er blijkbaar in de abdij zelf verwarring heerste over de bouwplannen. Vandaar dat hij de bestaande toestand exact kan weergeven, maar dat hij voor het beeld van de toekomst zich gesteund heeft op tegenstrijdige gegevens: enerzijds de oude nog onder David opgestelde maar door de evolutie der gebeurtenissen achterhaalde plannen (gotische kerk, porticus), anderzijds nieuwe elementen, die het bouwconcept van Roelofs aankondigen (de tweede toren). Eens Roelofs goed aan het bestuur, moet alles vrij snel zijn uitgeklaard. In de jaren 1638-1639 moeten de plannen zijn heraangepast aan de geëvolueerde toestand en moet met de opkomst van de nieuwe generatie ook de barokstijl volldig zijn doorgebroken. Materieel moet die jaren de bouw van de huidige kerk zijn voorbereid. De start van de bouwwerken door Roelofs wordt in de

Illustratie 10:
Het barokontwerp volgens Philips De Deyn.

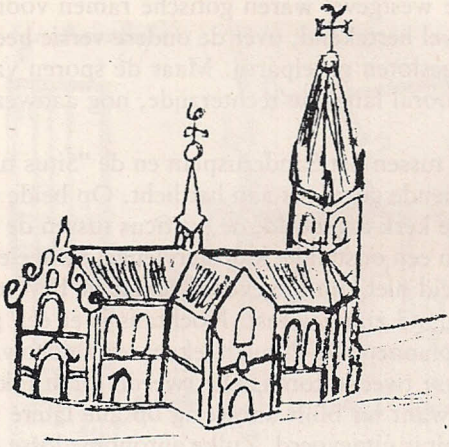

1644

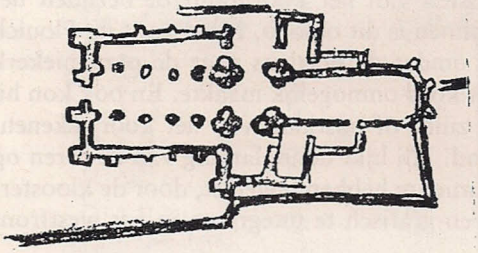

1650

1662

(Nagetekende en vergrote details, naar de drie De Deynplannen).
In het eerste en derde plan visualiseerde De Deyn de toekomstige kerk. In het tweede plan tekende hij de bestaande toestand van het uitgevoerde funderingsplan.

abdijkroniek als volgt beschreven: "In het jaar 1640, op het feest van Sint-Norbertus plaatste hij plechtig de fundamenten van het koor, het kruis en het begin van het schip van de nieuwe kerk, een werk dat hij voltooide in de maand juni van het jaar 1642" (72). Dat Roelofs een barok concept hanteerde en niet meer een gotisch plan, wordt grafisch gestaafd door twee De Deynplannen waarop de toekomstige kerk staat afgebeeld namelijk het plan van 1644 en het plan van 1662. Beide plannen geven een kerk weer met barokke westgevel. Ook het plan van De Deyn van 1650, dat een schets geeft van de fundamenten van de in aanbouw zijnde kerk, en de laatste versie van de "Situs fundamentalis" bieden ons de grondplannen van een kerk met barokke westgevelpartij. Beide grondplannen stemmen vrij nauwkeurig overeen. Volgens het plan De Deyn moet in 1650 het volledige funderingsplan klaar zijn geweest, ook dat van het schip. Moet "het voltooien van het werk" in de eerder geciteerde tekst in die zin begrepen worden?

Abt Roelofs blijkt dus de bouwheer te zijn van de barokke kerk en niet David, zoals de traditie het zegt. Het herwerken van het bestaande gotische plan van David in het barokpan van Roelofs, moet gebeurd zijn nadat du Plouich zijn tekening maakte en een stuk voordat in juni 1640 de bouwwerken van start gingen. Waarschijnlijk moet einde 1638, na de in gebruikname van de voorlopige kapel, alle aandacht van Roelofs gegaan zijn naar de bouwcampagne voor de nieuwe abdijkerk en moet dan het nieuwe barokplan zijn opgemaakt. Dat David het bouwplan uit Rome zou hebben meegebracht en in 1635 de eerste steen zou hebben gelegd van de barokkerk moet als een legendarische en heroiserende versie van de bouwgeschiedenis worden beschouwd. Dat is althans mijn conclusie (73).

Maar het zou verkeerd zijn te stellen dat onder Roelofs de barokkerk is ontworpen zoals wij die nu kennen. Uit geen enkel ikonografisch document blijkt dat onder Roelofs een koepelkerk

(72) Recapitulatio. Het feest van Sint-Norbertus valt op 6 juni.

(73) RAG, Abdij N, nr. 7 en Bijlage 2. Via de publicatie van SOENS, p. 215-216 is deze versie over de bouwgeschiedenis algemeen verspreid. Op te merken valt dat de "Beschrijvinge" in zijn tweede versie bevestigt dat Roelofs de fundamenten legde van "geheel" de kerk.
Het legendarisch terugvoeren van de oorsprong van een kerkplan op een voorbeeld uit Rome is niet alleen voor Ninove geschied maar ook voor de Sint-Pieterskerk te Gent. Blijkbaar was dat een middel om het aanzien van de kerkarchitectuur nog te verhogen.

is geconcipieerd. Trouwens de viering onder de koepel is niet vierkantig, zoals dat zou moeten zijn, maar licht rechthoekig (74). Roelofs liet de gotische structuur van het kerkplan onaangeroerd, alleen in de ornamentiek kreeg de kerk een barok karakter, bijvoorbeeld in de westelijke pronkgevel. Voorzag Roelofs in een barok kerkinterieur? De "Situs fundamentalis" lijkt gegevens weer te geven die wijzen op een hertekening van het kerkinterieur in barokke zin. De dubbele stippellijnen kunnen op de brede barokke rondbogen wijzen en enkele halfzuilen zijn in pilasters hertekend. Maar het plan is anderzijds niet volledig herwerkt, zodat het gotische en barokke kentrekken tesamen vertoont en de interpretatie van wat op welk moment gepland was, niet eenvoudig is.

Het is alleszins uitgesloten dat de Gentse bouwmeester Gilles van Waesberghe, die onder abt de Neve (1657-1685) aan de kerk werkzaam was van 1660 tot 1666, ook als ontwerper onder Roelofs zou hebben gefungeerd. Van Waesberghe werd namelijk pas bouwmeester op 2 februari 1650. Hij was telg uit een bekend Gents bouwmeestersgeslacht en zijn grootvader van dezelfde naam werkte begin 17de eeuw mee aan de bouw van het renaissancegedeelte van het Gentse stadhuis. Hijzelf was in 1679 nog werkzaam aan de Gentse Sint-Pieterskerk, een kerk met een koepelplan. Ligt Van Waesberghe aan de grondslag van het koepelconcept te Ninove? Kwam samen met de koepelidee de huidige barokke vormgeving van de zuidgevel van de kruisarm tot stand (weglating puntgevel)? (75). Uit de woorden van abt De Moor (1685-1698) neergeschreven in 1697 waar hij het heeft over "de ruimte voor het koor met heel zijn verhevenheid omwille van de hogere ruimte, plaats welke men gewoonlijk het kruis van de kerk noemt" lijken naar het bestaan toen van een koepelplan te verwij-

(74) M. VAN DER ELST, Barokkoepel, Vergelijkende studie (Verhandeling Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas Gent), Academiejaar 1983-84, waarin de koepel van Ninove vergeleken wordt met deze van Gent (Sint-Pieterskerk) en Grimbergen.

(75) SAG, Reeks 177: 2, f. 18 v.;
F. VAN TIEGHEM, Het Stadhuis van Gent, dl. I, Gent, 1978, p. 100-101 en 158, 165;
R. VAN DRIESSCHE, De Sint-Pietersabdij te Gent, Gent, 1980, p. 112-113. De oudste versie van de "Beschrijvinge" (zie Bijlage 2) lijkt de rol van Van Waesberghe als architect sterk te beklemtonen met de woorden "directie tot eene nieuwe abbatiale kerck".

zen (76). In elk geval was in 1710 onder abt Freysers (1702-1712) zelfs het koor ver van klaar, zodat abt Van der Haeghen (1712-1754), die de bouwaktiviteit heropnam in 1712-1723, praktisch moet hebben voortgebouwd op wat Roelofs had aangezet. Uiteindelijk is het mogelijk dat zowel de koepelvormgeving als het bovendeel van de gevelpartijen door de bouwmeester die de laatste bouwcampagne leidde, bepaald is. Deze stelling blijkt zeker voor het bovendeel van het westfront, dat eerder verwant is met achttiende eeuwse barokgevels dan met zeventiende eeuwse, op te gaan. Dat de abdijkerk van Ninove model zou hebben gestaan voor andere barokkerken, zoals de norbertijnerkerk van Grimbergen, is een traditionele stelling die in het licht van dit alles zeer sterk moet betwijfeld worden (77).

Waarom maakte men ca. 1630 een gotisch kerkplan, alhoewel de rest van het klooster in renaissancestijl werd opgetrokken? Waarom bleef men toen in 1640 een barokkerk wilde bouwen zo sterk gebonden aan een gotisch grondplan? Hier rest maar één aannemelijke verklaring: de nieuwe kerk, zowel in haar gotisch als barok concept, is ontworpen naar en gebouwd op de grondvesten van de voorgaande kerk. Uiteindelijk was dat ook de snelste en meest economische weg om tot een nieuwe kerk te komen. Deze zienswijze wordt bevestigd door ikonografische en archeologische argumenten. Van Deventer tekende ca. 1560 de vorige abdijkerk op de plaats waar ook de huidige kerk staat. En deze kerk bevat in de onderbouw op twee plaatsen stukken metselwerk van een ouder kerkgebouw (78). Bij de recente aanleg van de centrale verwarming is men bovendien nergens op oude funderingsmuren ge-

(76) RAG, Abdij Ninove nr. 6, zie ook SOENS, p. 243.
Zowel SOENS p. 218-219 als DHANENS p. 39 trekken uit deze passage verkeerde conclusies. Zij maken geen onderscheid tussen het bestaande abdijkoor in de voorlopige kapel en het in aanbouw zijnde koor in de nieuwe kerk.

(77) M. VAN HOUTTE. Begijnhofkerk O.-L.-Vrouw ter Hoye (Verhandeling H.A.I.S.L. Gent, Academiejaar 1983-1984). Deze Gentse kerk, waarvan de westgevel werd voltrokken in 1720 en een andere Gentse kerk, de Karmelietenkerk (1722), vertonen in hun pronkgevel grote gelijkenis met Ninove. Deze eerste gevel werd te Gent door tijdgenoten als classicistisch ervaren en als strijdig met de 17de eeuwse barok. Zie ook L. JOOS, Begijnhof O.L. Vrouw ter Hoye, Wetteren, 1934, p. 52-53.
Voor de mogelijke invloed van de abdijkerk van Ninove op andere barokkerken zie J. VAN ACKERE, Barok en Classicisme in België, Brussel, 1974, p. 26-27.

(78) DHANENS, p. 38.

Illustratie 11:
De abdijkerk ca. 1560.
(vergroot detail, nagetekend naar de Van Deventerkaart; zie ook illustratie 2)

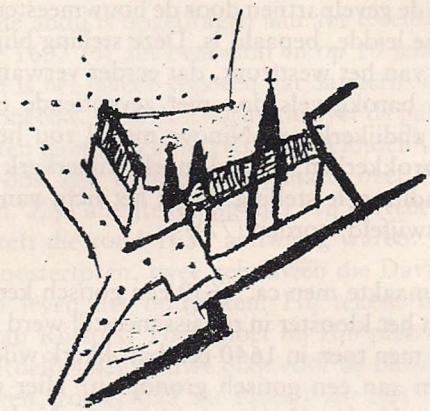

Deze tekening is een persoonlijke interpretatie op basis van de originele Van Deventerkaart. Het kloosterpand en de abdijkerk is op de Van Deventerkaart bijzonder vaag weergegeven. De originele gekleurde kaart geeft een iets duidelijker lezing dan een witzwartafdruk. De eerste toren (links) lijkt de kloostertoren te zijn, de tweede en derde toren een dakruiter op de westelijke puntgevel en een centrale toren (dakruiter?) op de viering van de kerk. Op de voorgrond de scheidinsmuur stad-abdij.

stoten (79). Voortgaande op deze stelling kunnen we stellen dat het gotisch grondplan zoals het op de "Situs fundamentalis" voorkomt tevens het grondplan is van de kerk die er stond voor de geuzentijd. Die kerk had dus het grondplan (in grote lijnen) van de huidige kerk, had geen stenen westtoren(s), mogelijk een versieringstoren of een centrale dakruiter en was overkluisd. Hoe de gevelpartijen er hebben uitgezien is moeilijk te achterhalen.
Op basis van het Van Deventerplan kan men geen conclusies trekken. En wat is de verhouding van het kerkbeeld dat du Plouich

(79) Medegedeeld door arch. R. Cassiman, die de restauratiewerken van de kerk leidde, waarvoor dank.

nalaat met de oude gotische kerk? Tekende hij de toekomstige gotische kerk naar eigen verbeelding of naar een plan dat terug ging op de verwoeste kerk? Het blijft een raden. Volgens Sanderus had de oude kerk twee torens, naar de twee patroonheiligen van de abdij. Liet du Plouich zich door deze tekst inspireren in zijn tekening van de abdijkerk, waar hij twee stenen torens aan het westfront plaatst? Een van die twee torens was de kloostertoren die David liet herbouwen op de fundamenten van de vroegere kloostertoren. Een vergelijking met de 16de eeuwse situatie te Park laat toe te veronderstellen dat de abdijkerk te Ninove zoals te Park twee dakruiters bezat, één op de viering en één bij de punt van de westgevel en dat naast de kerk op de kloostergebouwen een stenen toren stond met een beiaard erin (80).

Verder weten we over die kerk weinig. Wanneer werd ze gebouwd? Verondersteld wordt dat het koor ervan in 1400 werd opgetrokken en in 1567 verbouwd, op basis van teksten uit de abdijkroniek. Maar veel blijft onduidelijk. Was er meer dan één Sint-Corneliuskoor? De "Coenobia" lijkt dit te suggereren. Wat is de ambitus of kooromgang waarvan sprake in 1400? Het plan "Situs fundamentalis" tekent er geen, tenzij de twee zijgangen naast het koor met het woord ambitus bedoeld worden. En wat is de verhouding tussen de 17de eeuwse abdijkerk en de daaraan voorafgaande kerken? (80).

Besluit.

Met de bouw van de nieuwe abdijkerk brak voor de Ninoofse norbertijnen een nieuwe periode aan. De abdijgemeenschap sloot zich weer af van de stad en de parochie en plooide zich op zichzelf terug. Dit terugtrekken ging gepaard met een zelfbewust zich affirmeren tegenover die buitenwereld, onder meer via de barokarchitectuur. Om deze in het kader van de contra-reformatie passende restauratiepolitiek te realiseren, had de abdij grote geldmiddelen nodig. Die kon men maar putten door terug te vallen op de oude economische basis, die de abdij tijdens de periode van haar stichting in de verre feodale tijd bezorgd was. Vandaar de grote belangstelling in de abdij voor het archief, het eigen verleden, de

(80) R. LEMAIRE, Les origines du style gothique en Brabant dl. I, Brussel, 1906, p. 115-130.

(81) Naar een Sint-Corneliuskoor wordt verwezen in de Coenobia, de Recapitulatio en Sanderus, zie ook bijlage 3.

oude rechten en voorrechten. Zulke restauratiepolitiek verhevigde echter de tegenstelling met de stad en haar burgers, mede omdat de nieuwe maatschappelijke context van het humanisme feodale maatschappijstructuren nog minder aannemelijk maakte dan voorheen. In deze antithese zat de abdij geklemd. Voeg daarbij dat de oorlogsomstandigheden van de 17de eeuw die tegenstelling nog hebben aangescherpt. De droom een nieuwe kerk te bouwen, werd veranderd in de nachtmerrie van een dreigende financiële ruïne. In 1667 had de abdij een schuldenlast van 30.000 gulden die van dag tot dag aangroeide "door dier dat de huere van dienstboden ende leverinhe van de leveraars ghedueric is opghelopen ende seer luttel betaelinghen daerop sijn gevolght, door dier dat de ontvangh van de pachters seer cleijn is gheweest ter oorsaecke van de troublen ende hun ghedueric verlies ende vluchten van beesten" (82). Nog in 1710 weigerden de kloosterlingen hun abt toelating te geven de bouw van de kerk te hervatten. Eerst de schulden aflossen was hun oordeel "wijl wij slechts zullen mogen beginnen aan de werken van het koor wanneer wij in vredestijd, enkele duizenden gulden opnieuw zullen ontvangen hebben" (83).

Die toestand van permanent geldgebrek, gepaard gaande met de bouw van een prestigieuze kerk, wiens haperende bouw niet veel meer teweeg bracht dan "teleurstelling en opspraak", zoals abt Van der Haeghen het in 1712 vaststelde, maakte de abdij prikkelbaar en nerveus. Krampachtig greep deze terug naar haar uitzonderingsstatuut: de exemptie (84). Zo hoopte ze te ontsnappen aan de druk die van de buitenwereld op haar uitging. Enkele feitjes om dit gespannen klimaat te illustreren. Op de achterzijde van een archiefstuk schreef een monnik, einde 17de eeuw, volgend kommentaar op het feit dat vroeger Sint-Cornelius in het stadszegel prijkte, maar dat dat nu niet meer het geval was: "den haedt ende nijdt ieghens onse abdije heeft dat verandert" (85). Abt Roe-

(82) AAP, Corpus VII, kastje XXIX, lias 1, stuk 35.
(83) RAG, Abdij N., nr. 6 (vertaling De Denderklok).
(84) RAG, Abdij N, nr. 7 (vertaling De Denderklok).
De exemptie maakte dat de abdij op het vlak van de jurisdictie zowel aan het gezag van de bisschop als aan dat van de plaatselijke besturen onttrokken werd. Dit statuut dat uit de middeleeuwen stamde en de meeste abdijen werd toegekend door pausen en vorsten om te beletten dat plaatselijke heren en instanties hun bezittingen of inkomen zouden in beslag nemen, had in de 17de en 18de eeuw het karakter van een asociaal privelegie. Tevens belette het de vorming van homogene bestuurlijke eenheden. Dit is ook een grondreden waarom zovele abdijen in de tijd van de Verlichting en de Franse revolutie zijn afgeschaft.
(85) H. VAN GASSEN, Geschiedenis van Ninove, dl. II, p. 33.

lofs moest reeds optornen "tegen de van alle kanten oprijzende oppositie tegen de rechten van het klooster" (86). Maar bij de abtswijding van zijn opvolger Jan de Neve, op 4 november 1657 speelde zich ten overstaan van de Mechelse aartsbisschop Andreas Creusen volgend incident af. De Neve weigerde de volgens de ritus van de abtswijding gebruikelijke eed van gehoorzaamheid aan de aartsbisschop af te leggen, zich beroepend op de "exemptie" van zijn klooster. De aartsbisschop "om openlijk schandaal en verwarring te vermijden, verdaagde op eigen gezag en zonder hierover het recht te consulteren, de vraag tot afleggen van de eed en uiteindelijk, na de zaak onderzocht te hebben, verscheen op 10 januari 1658 tussen 10 en 11 uur in de voormiddag de betrokken abt op het aartsbisschoppelijk paleis te Brussel en legde hij in handen van de aartsbisschop de eed af die de andere abten van dezelfde orde voorheen ook steeds hebben afgelegd. Ik was daarbij aanwezig", zo rapporteerde N. Vigneul deze zaak (87). Typisch is dat de opvolgers van De Neve wel de eed van gehoorzaamheid aflegden, maar er eigenmachtig aan toevoegden "onder voorbehoud van de privilegies van onze orde" (88). Zulke toevoeging, werd quasi alleen door de Ninoofse abten gemaakt en slechts vanaf het midden van de 17de eeuw. Exemptie en privilegies: een wankel evenwicht tussen triomfalisme en ondergang !

De abdij van Ninove is er plots gekomen in de context van de middeleeuwse feodaliteit. Ze is even plots verdwenen in de context van de burgerlijke revolutie van de 18de eeuw. Te Ninove is ze steeds een vreemd weefsel gebleven aan de rand van het stedelijk territorium. Wat betekende haar 650-jarig bestaan voor de Ninoofse gemeenschap? Er zijn positieve, er zijn negatieve aspecten aan te wijzen. Zeker was het abdijbestaan dominanter en spectaculairder dan dat van de parochie. Maar toch blijkt de parochie meer fundamenteel geworteld te zijn in het dagelijks leven van de plaatselijke bevolking. De parochie was er voor de abdij en is nadien blijven voortbestaan. Ze is de oudste, de langdurigste en de meest stabiele van alle Ninoofse instellingen, maar ook de minst gekende.

(86) Recapitulatio.
(87) RAG, Bisdom M 223. Deze farde bevat ook een onleesbaar stuk met als titel "Copia formae juramenti", waarin Johannes (De Neve) zijn houding juridisch verantwoordt.
(88) Ibidem.

BIJLAGE 1:

Teksten in verband met de overeenkomst tussen de Stad Ninove en de Abdij tot overnàme van de parochiekerk, 1632-1634.

In de farde M 224 (Rijksarchief Gent, Fonds Bisdom) zit een bundeltje documenten van 11 beschreven pagina's die betrekking hebben op deze zaak. Gezien het grote belang van deze teksten, die tot nog toe ongekend waren en een gans nieuw licht werpen op de omstandigheden waarin de nieuwe abdijkerk tot stand kwam, bieden we als bijlage de voornaamste stukken uit deze bundel. Namelijk de tekst van de overeenkomst van 6 mei 1632 (stuk 1), de brief van Cobbaert aan het aartsbisdom (stuk 2) en de bezwaren van Cobbaert tegen de overeenkomst (stuk 3), beide laatste stukken gedateerd op 26 september 1634. Alleen de brief van B. Vanden Wiele van aug. 1634 samen met de juridische bezwaren is in deze bijlage niet opgenomen, omdat deze teksten eerder technisch-juridische details bevatten.

Stuk 1: Overeenkomst tussen de stad en de abdij.

Alsoo bij de voorleden troublen, ende orloghe de kercke van de abdye van St^e^. Cornelis neffens der stede van Nineve gheheel gheruineert, ende afgheworpen es gheweest, met alle de edificien van de selve abdye,

ende dat gheduerende het opmaecken van de edificien, de religieusen hebben ghecontinueert de goddelijcken dienst in de prochiekercke der voors. stede, ten grooten content ende stichtinghe van de inwoenders, ende omligghende plaetsen,

zynde nuw door Godts Gratie den voorseyden bauw by naer volcommen, ende volmaect, ende dat men was doende omme eene nieuwe abbatiale kercke beghinnen op te rechten.

Bemerckende de heeren pastor, hoochbaillui, burgemeester, ende schepenen der voorseyde stede, dat dese nieuwe kercke voltimmert zynde, haerlieder prochiekercke als noch zeer onvolmaect, ende qualyck versien van alles dat noodich es tot den goddelycken dienst, soude zeer verlaeten, ende min ghefrenquenteert worden, uuyt dier dat de ghemeente meer soude gheneghen zyn omme te volghen de plaetsse daer men den dienst soude met meerder solemniteyt, ende meer persoonen, ende commoditeyt celebreren.

Hierinne ghevolcht hebbende d'advijs ende raedt van verscheyden verheven persoonen, soo gheestelycke als weerlycke, hebben gheraeden ghevonden haerlieder prochiekercke te presenteren aen mijn Eerw. Heere den Prelat van de voorn. abdye, met de doorgaende helft van de goeden en incommen eertyts ghedestineert tot de quotidianisten bedienende de selve kercke,

omme die te ghebruycken voortsaene ten eeuwighen daeghe als zynde eyghene ende abbatiale kercke, ende daer inne te continueren den goddelycken dienst.
Waer over naer verscheyden consultatien, ende deliberatien van weder zyde ghehouden, ten aensiene dat sal noodich zyn verscheyden edificien op te maecken omme dese prochiekercke te voughen aen de bastimenten van de abdye, ende oock veele becosten sal de selve te accomoderen, omme by de religieusen volghende, ende naer haerliederen roup ghebruyct te worden.
Eyndelinghe omme te schauwen ende t'ontgaen noodeloose costen van twee kercken onder eene cleene ghemeente, ende te moghen de stadts prochiekercke te verheffen ende vereeren door 't vermeerderen van goddelycken dienst,
metsgaeders hier doore te voeden ende onderhouden de liefde, goede affectie ende correspondentie tusschen d'insetene van deser stede en den clooster.
Oock regard ghenomen zynde dat in deser prochiekercke es gheweest d'eerste fundatie van de abdye.
Is op dit subjecte gheaccordeert gheweest alsoo hier naer volcht.

(1) In den eersten sal de voorn. prochiekercke in der eewicheyt blyven aen 't voorn. clooster, dan sal 't selve clooster gheobligeert zyn perpetuelyck te houden staende de selve prochiekercke ende dooghen alle reparatien daer op commende, gheene uuytghesteecken nochte ghereserveert, al waert so dat de selve teenemael quame gheruineert te wordene.
(2) Ende aengaende het ciraet ofte nieuwe wercken in de kercke, worden die ghelaeten ter discretie ende coste van de voorn. clooster.
(3) Soo van ghelycken ten laste van 't selve clooster in der eeuwicheyt sal blyven het licht, wyn, hostien en ander dierghelycke noodich totten dienst van de selve kercke, soo wel ten regard van de toecommende capellanen, als de religieusen van de selven clooster ende ander communicanten.
(4) Sullen oock de selve capellanen hunnen dienst moghen doen mette ornamenten van de selven clooster, sulcke als den sacrist naer den heesch van den tyt voor de ghemeenen conventualen sal uuytrycken.
(5) Item sal den choor mette syvleugels gheopent worden alle sondaeghen ende heylighdaeghen ten dienste van de ghemeene insetene deser stede, ende sullen aldaer den heer hoochbaillui ende weth hunne sittinghen hebben soo zy tot noch toe ghehadt hebben.

(6) De begraeven ende uuytvaerden sullen gheschieden volghende de voorgaende usantien, ende de proffycten daeraf commende sullen blyven als vooren.
(7) Item sal 't voorn. clooster ghehouden wesen beneden in den beuck te maecken twee autaeren in plaetsse van ander twee, die gheweert sullen worden, ten dienste van de ghemeene insetene deser stede, met ciraet ende ander noodicheden daertoe dienende.
(8) Insghelycx sal 't voorn. clooster 't synen laste behouden het onderhout ende reparatie van alle de clocken, ende noch ander nieuwe doen maecken naer behooren ende discretie, dan op het luyden van de selve clocken sal ghemaect worden seker reglement d'welck naer de qualiteyt van de overledene sal ghevolcht worden.
(9) Item sullen blyven de goederen van de kercke ende ciraeten van de proviseurs ter directie ende auditie als hier te vooren, de welcke zullen moghen gheexployeert worden tot sulcken eynde als d'opperproviseurs van de selve kercke zullen vinden te behooren.
(10) In 't regard van al welcken sal 't voorn. clooster profficteren d'eene doorgaende helft van alle de goederen competerende de diensten deser stede, daeraf de confirmatie ende approbatie van de translatie van de selve goederen sal ghedaen ende vervolcht worden ten ghemeenen coste, voor soo veele als 't aengaen sal den Hoochw. Eertsbiscop ende zyne Majesteyt.
(11) Ende in 't aenveerden van de capellanen sullen gheprefereert worden d'inboorlingen deser stede, besonders daer 't zynde bequaem.
(12) Reserverende oock de voorn. heeren contractanten t'heurliederwaerts sulcken recht ende preeminenten als heurlieden hier te vooren ter causen van de voorn. goederen heeft ghecompeteert, soo van collatie, auditie van rekeninghen, als anderssins, ghereserveert d'uuytgrootinghe van de voorn. goederen.

Alle welcke conditien d'onderschreven persoonen alle borghers ende notable der voors. stede vooren ghelesen zynde, vinden de selve te wesene teenemael dignitable ende grootelycx te strecken tot welvaert ende dienst van de ghemeente insetene der selver stede, ende dienvolghende te consenteren, lauderen ende approberen dat de voorn. prochiekercke met d'een helft van de goederen van de diensten der voors. stede in der eeuwicheyt sal blyfven ten proffycte van de voorn. clooster,
op den voorn. conditien hebbende dese tot breede confirmatie onderteeckent ende was onderteeckent by de heeren pastor, hoochbaillui, magistraet ende diversche notable.

Aldus wettelyck ghecollationneert jeghens syn origineel, es daermede bevonden t'accorderen, t'oorconden als griffier der selver stede van Nienove

den VIen maye 1632 J. De Pape

Stuk 2: Geheime brief van P. Cobbaert aan het Aartsbisdom, 26 september 1634.

Deze brief is klaarblijkelijk naar de aartsbisschop, Jakob Boonen, zelf gericht en geschreven op diens persoonlijke vraag.
Deze brief begeleidde de tekst met de bezwaren (stuk 3).

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

Exposui nuper Illustrissimae (89) d(octori) t(heologiae)in Affligemo existenti, difficilem me iudicare translationem ecclesiae Ninivensis in propietatem abbatiae cum annuis proventibus non modicis, quando mihi Illustrissima d.t. mandavit, ut rationes quae me urgebant scripto exponerem, quas hisce insero cum fiducia tali quam facile praesumit is, qui filiationis jure utpote pastor tibi, summo diocesis huius pastori, Domino suo colendissimo libenter subijcitur. Audeo haec inscio R.D. Praelato meo, cui ego reverentiam honorem et submissionem omnem ex voto debeo, sed ideo audeo, quia clam expono ut indignationem superioris mej vereri non debeam, utpote apud alterum superiorem meum Illustrissimum Archiepiscopum Mechliniensem agens et post humillima manuum oscula cum benedictionis adprecatione quam mihi impertiri dignetur maniens in aeternum.

Illustrissimae et Reverendissimae d.t.
Servus humillimus
Frater P. Cobbaert Pastor Ninivensis 26 sept. 1634

Vertaling:
Doorluchtige en Eerbiedwaardige Heer,
Onlangs heb ik aan Zijne Doorluchtigheid, doctor in de theologie, toen hij in Affligem verbleef, uiteengezet dat ik van oordeel ben dat de overdracht van de Ninoofse kerk naar het bezit van de abdij samen met de niet onaanzienlijke jaarlijkse inkomsten, niet haalbaar is. Bij die gelegenheid heeft Zijne Doorluchtigheid d.t. mij

(89) Het woord "eminentiae" of iets dergelijks moet hier zijn weggelaten, ook bij de twee volgende vrouwelijke vormen van illustrissimus.

gevraagd dat ik de redenen die me daartoe gebracht hebben schriftelijk zou mededelen.
Ik voeg ze toe bij deze brief met zulk vertrouwen dat diegene terecht mag koesteren, die als pastoor omwille van de juridische afhankelijkheid aan U, zijn achtbare Heer, als hoogste herder van dit diocees, bereidwillig onderworpen is.
Ik waag dit te doen zonder medeweten van mijn E.H. Abt, aan wie ik omwille van mijn gelofte, alle eerbied, respect en gehoorzaamheid verschuldigd ben, maar ik durf het hierom, omdat ik in het geheim kan schrijven, zodat ik de verontwaardiging van mijn overste niet hoef te vrezen. Meer nog, ik handel bij mijn andere overste, de Doorluchtige Aartsbisschop van Mechelen en verblijf voor altijd met een nederige handkus en met het verzoek mij te willen zegenen.
Aan zijne Doorluchtige en Eerbiedwaardige Eminentie, doctor in de theologie, Uw nederige dienaar,

Frater P. Cobbaert Pastoor van Ninove

Stuk 3: Bezwaren van pastoor Cobbaert tegen de overeenkomst, 26 september 1634.

Rationes ob quas ecclesia parochialis oppidi ninivensis non videatur transferenda in propietatem abbatiae.
1. Quotquot consenserunt gratiae R. Domini Praelati detulerunt etiam praecipui de magistratu.
2. Quicumque suscripserunt maxime, nunc reclamant etiam ijdem praecipui de magistratu.
3. Religiosi non consentiunt, nisi authoritati sui superioris deferentes.
4. Pastor utrimque offendit et indignationem incurrit tam ex parte civium quam religiosorum, unde patet utrisque dissentire.
5. Bona quotidianiarum monasterio incorporanda ad mille quingentos Rhenenses annue ascendunt, quod valde ponderandum.
6. Reclamant enim omnes cives, quod abbatia non egeat; eiusmodi autem proventus, civium filijs ad statum ecclesiasticum promovendis aliquando subservire possint.
7. Religiosi plurimi futuris temporibus post Praelati obitum eiusmodi contractum si possibile sit, se rescissuros iurant.
8. Jurisdictioni Illustrissimi Archiepiscopi detrahitur cum ecclesia unius civitatis ej subtrahatur, subdanda in posterum jurisdictioni abbatis exempti.

Vertaling:
Redenen waarom de Ninoofse parochiekerk de abdij niet in eigendom moet worden gegeven.
1. Hoezeer ook de voornaamste magistraten hebben ingestemd dank zij de inspanningen van de Eerwaarde Heer Prelaat, toch hebben zelfs zij zich afgewend.
2. Nu klagen zelfs diezelfde vooraanstaande magistraten het akkoord aan, hoewel zij het vroeger allen ten volle onderschreven.
3. De kloosterlingen stemmen niet in, tenzij uit onderworpenheid aan het gezag van hun overste.
4. De pastoor is een steen des aanstoots voor beide partijen en incasseert zowel de verontwaardiging van de burgers als die van de kloosterlingen, zodat hij met beide partijen in onmin geraakt.
5. De goederen van de quotidianisten die door het klooster gaan ingelijfd worden, bereiken een jaarlijkse omvang van 1500 rijnse gulden, wat tenzeerste moet heroverwogen worden.
6. Alle burgers klagen immers aan dat de abdij niets te kort heeft: zodat die inkomsten eerder zouden kunnen dienen om in de toekomst kinderen van de burgers tot de kerkelijke stand te laten opklimmen.
7. De meeste kloosterlingen zweren dat ze in de toekomst de dood van de Prelaat zullen aangrijpen om het contract indien mogelijk te verbreken.
8. De jurisdictie van de Doorluchtige Aartsbisschop wordt ingeperkt daar de enige kerk van de stad hem wordt onttrokken door ze in de toekomst over te dragen aan de jurisdicite van een abt, die exempt is.

BIJLAGE 2:

Beschrijvinge der abbatiale kerck (inleidend gedeelte)

In het Dagboek van abt Ferdinand Van der haeghen (RAG, Fonds Abdij Ninove, nr. 7) bevindt zich een los bundeltje met als titel: "Beschrijvinge der abbatiale kerck van de hh. Cornelius en Cyprianus nevens Ninove". Het bundeltje telt 7 beschreven pagina's en bevat op zijn beurt nog twee losse bijvoegsels, een tekst van 3 pagina's getiteld "Ornamenten van onse abbatiale kercke tot Ninove" en een blad met een overzichttabel van de themata der wandschilderijen.
Blijkbaar wilde men met deze mekaar overlappende teksten de

gegevens over de abdijkerk synthetiseren die verspreid vermeld stonden in de dagboeken. Soens die de dagboeken bestudeerde moet ongetwijfeld dit exemplaar van de "Beschrijvinge" gekend hebben. Dhanens waande de tekst van de "Beschrijvinge" verloren (90). Enige tijd geleden vond de h. Georges Vande Winkel een kopieexemplaar van de "Beschrijvinge" terug in de Koninklijke Bibliotheek en de uitgave daarvan zal verschijnen in de Analecta Praemonstratensia. Waarom ook hier nogmaals een stuk van die "Beschrijvinge" publiceren? De tekst die het 18de eeuwse kerkmeubilair inventariseert bevat als inleiding een beknopte versie van de bouwgeschiedenis van de barokkerk. Deze beknopte bouwgeschiedenis is door Soens overgenomen en verspreid en is sindsdien het klassieke en algemeen aanvaarde verhaal geworden (dat men het Romeplan van abt David en de eerste steenlegging in 1635). In de voorafgaande studie heb ik deze versie niet meer aangehouden. Nu ontdekte ik deze Gentse versie van de "Beschrijvinge" nadat mijn studie reeds was voltooid. En deze wat onverwachte vonst lijkt mij eerder gelijk dan ongelijk te geven. Waarom? De Gentse tekst lijkt de originele of kladversie te zijn. In de tekst komen namelijk heel veel doorhalingen voor, zodat de evolutie van een eerste naar een definitieve en nadien verspreide versie goed is te volgen. De tekst zelf is anoniem en moet, voortgaande op de inhoud en het schrift, einde 18de eeuw zijn neergeschreven, maar dan in twee fasen.

Men vond dus de eerste versie te onsamenhangend en onjuist en in tegenspraak met andere bronnen (zoals de Recapitulatio) dat men een quasi nieuwe tekst van de inleiding heeft gemaakt. Alleen de chronologie en het relaas tot 1640 is in de tweede versie grotendeels ongewijzigd gebleven, de rest is grondig en - volgens de andere bronnen waarover we beschikken - vrij juist herwerkt. (Vanaf 1660 zijn er de dagboeken van de abten om dit te controleren). Waarom herwerkte men de tekst van de bouwgeschiedenis voor 1640 niet? Nu kunnen er daarvoor twee redenen zijn. Ofwel beschikte men in de abdij in de 18de eeuw over archiefgegevens die de Romeversie in de eerste steenlegging in 1635 bevestigden, ofwel had men helemaal geen bronnen beschikbaar over de bouwgeschiedenis van de kerk voor 1640. Nu lijkt het tweede geval het meest waarschijnlijke. De tot nog toe gekende abdijkronieken zwijgen haast volkomen over de gebeurtenissen rondom de

(90) DHANENS, p. 3.

abdijkerk-parochiekerk anno 1630-1640. Blijkbaar heeft men dit vacuüm in de 18de eeuw opgevuld met de Romelegende. Eens die legende ontstaan is ze niet meer ontkracht geworden bij gebrek aan tegenbewijzen. Wel diende men het toch wel duidelijke gegeven uit de Recapitulatio dat Roelofs op 6 juni 1640 de bouwwerken van de nieuwe kerk startte om te buigen naar het gegeven dat hij het werk verder zette. Maar de "Beschrijvinge" had het voordeel een volledig verhaal over de bouwgeschiedenis te brengen en het werd dus de versie die bepalend is geweest voor de huidige traditionele visie op de bouwgeschiedenis. Dat het Romeverhaal in de eerste versie van de "Beschrijvinge" legendarisch van oorsprong is bewijst de passage over de remonstrans. Verder meen ik ook dat los daarvan nu reeds voldoende ander feitenmateriaal uit de periode 1630-1640 is samengebracht in voorafgaande studie om alleen daaruit reeds tot de onhoudbaarheid van de Romeversie en de eerste steenlegging in 1635 te besluiten. Mij heeft het altijd verwonderd dat een zo klaar gegeven als de tekst van de Recapitulatio over het leggen van de fundamenten in 1640 opzij is geschoven in de traditionele visies en dat zich nooit iemand heeft gestoord aan de tegenstrijdigheid die bestaat tussen de Recapitulatio en de "Beschrijvinge". Ik hoop met de publicatie van de inleiding van de "Beschrijvinge" duidelijk te maken dat het hier, zeker in zijn eerste versie en voor wat die inleiding betreft, gaat om een secundaire en onbetrouwbare bron. Kortom, zolang er geen bron is van gelijkwaardig niveau als de Recapitulatio die deze tegenspreekt, zie in niet in welk geldig argument men kan laten gelden om aan de Recapitulatio geen voorrang te verlenen. Verder lost het dateren van het begin van de bouwwerken in 1640 vele andere problemen op die totnogtoe onontwarbaar waren, zoals de interpretatie van de Sanderusplannen.

Wat nu de tekst van de "Beschrijvinge" zelf betreft, nog deze praktische toelichting. De oudste, eerste versie is dus de grotendeels geschrapte tekst. Op te merken valt dat die doorhalingen in twee fasen zijn gebeurd. Eerst zijn er beperkte zinsneden doorschrapt, waarschijnlijk door dezelfde hand en pen als die van de schrijver van de eerste tekst. Letter per letter is doorgehaald. Nadien zijn volledige zinnen geschrapt, door het trekken van één lijn door de zinnen door een andere pen en is door diezelfde pen een nieuwe tekst boven de geschrapte regels geschreven.
Die oudste beperkte doorschrappingen in de eerste versie zijn in onze tekst tussen haakjes geplaatst. Ook in de tweede versie is er nog één zinsnede doorschrapt. Ook deze is tussen haakjes geplaatst.

Eerste versie	Tweede versie (91)
Den eerbiedwerdigsten heere Johannes David, XXXIX prelaet der abbatiale kerck van de hh. Cornelius en Cyprianus nevens Ninove, ten tijde van sijne drijen twintig jaerigsche regeringen, is als sijndicus des h. order van Praemonstrijt vertrocken naer Roomen in 't jaer 1626 om te bemiddelen de difficulteijten alsdan opgeresen in het gemelt order, en werderkeerende van Roomen naer sijne abdije in het jaer ons heere 1628 heeft van daer medegebracht het plan van de actuele geseijde abbatiale kerck,	idem versie 1
(beneffens eene teekening voor de remonstrantie.	
De) welck (plan) hij in effect heeft beginnen te leggen, door het stellen der fundamenten voor de gemelde abbatiale kerck anno 1635 ende het volgende jaer 1636 gestorven sijnde,	welck hij in effect heeft beginnen te leggen, door het stellen der fundanmenten voor de gemelde abbatiale kerck anno 1635 ende het volgende jaer 1636 gestorven sijnde,
is er eene interruptie van 25 jaren geschiedt.	
	sijn de selve fundamenten door

(91) Uit de vergelijking tussen de Brusselse versie van de "Beschrijvinge" en de Gentse versies is het volgende te leren. De Brusselse versie is gedateerd in 1779 en opgesteld door de archivaris van de Ninoofse abdij nl. Rosenbergh. Tussen de inhoud van de Gentse tweede versie en de Brusselse versie bestaan geen verschillen, wel zijn er kleine varianten inzake de zinconstructies. (Dit voor wat het inleidend gedeelte over de bouwgeschiedenis betreft. De rest van de tekst laten we in deze bijdrage buiten beschouwing). Ongetwijfeld gebruikte Rosenbergh voor de Brusselse versie de tweede Gentse tekst als basis. Of Rosenbergh ook de auteur is van de Gentse versies is mogelijk maar niet zeker. Een datumverschrijving in de Gentse tekst (1770 veranderd in 1740, p. 2) kan als argument dienen om de Gentse teksten na 1770 te dateren. De tekstuitgave van de Brusselse tekst door Georges Vande Winkel verscheen zopas in de Analecta Praemonstratensia, 1984, fasc. 1-2, p. 75-84.

de eerw. heer prelaet Christianus Roelofs, in het jaer 1640 vervoordert ende in het jaer 1654 sijn de mueren van geheel de kerck opgerecht tot ontrent de 20 voeten van hoogde.

Want in het jaer 1660 is er maer een contract aangegaen tusschen Johannes Nevius Weerdigen Prelaet en Meester Egidius Van Waesberghe, architect, tot de directie van eene nieuwe abbatiale kerck,

In het jaer 1660 is er een contract aengegaen tusschen Johannes Nevius Weerdigen Prelaet en Meester Egidius van Waesberge, architect, tot (de directie van eene nieuwe kercke),

het vervoorderen van den choor, uijtclusivelijck de beuken.

welck contract (in effectie) is uijtgewerckt geweest door vijf prelaeten:

Welck werck eenigsints begonst sijnde, onderbleven is,

dito Johannes Nevius gestorven 4 meij 1685, Ferdinandus de Moor, gestorven 27 febr. 1698, Carolus Charite gestorven 24 dcbr. 1701, Dionijsius Freijsers overleden 13 meij 1712

en Ferdinandus Van der Haeghen, den welcken in sijn leven niet alleen de meer gemelde kerck, maer oock veele ornamenten in de selve heeft voltrocken.

ende eijndelijck ten jaere 1718 is dit begonst werck door den eerw. heer prelaet Ferdinandus Van der Haegen wederom ernomen en teenmael voleijndight en gebouwt, ten jaere 1724 gebenediceert door de eerw. heer prelaet F.V.H. ende geconsacreert ten jaere 1727 door sijne eminentie Thomas Philippus aertsbisschop van Mechelen. (92)

(92) De Romereis van David vond plaats in 1627.
David liet inderdaad een monstrans maken, echter in 1621-1622; zie ook DHANENS, p. 88-89. De Neve stierf op 4 maart en niet op 4 mei. Roelofs

BIJLAGE 3:

De dubbelzinnigheid van schijnbaar eenvoudige teksten.

Veel kennis die we opdoen over de bouwgeschiedenis van de abdij is gebaseerd op de lectuur van abdijkronieken. Dat de interpretatie van deze oogenschijnlijk eenvoudige teksten niet zo simpel is, bewijzen de verschillende en tegenstrijdige reconstructies die de auteurs totnogtoe hebben gemaakt en waarschijnlijk zullen blijven maken.
Ik zie drie soorten moeilijkheden.

Er is vooreerst het veelvuldig gebruik van woorden waarvan de abstrakte inhoud duidelijk is, maar niet de verwijzing naar de concrete toestand. Enkele voorbeelden. Wanneer men in abdijteksten uit de 17de eeuw spreekt over hun "kercke, templum, ecclesia, choor" dan kan dat slaan op drie concrete toestanden: de parochiekerk, de voorlopige kapel en de in aanbouw zijnde kerk. Wat betekent concreet de uitdrukking "eene nieuwe kercke beginnen op te rechten"? Deze of analoge tekst komt zowel voor met betrekking tot het jaartal 1632 als 1635 en 1640. Eenzelfde algemene terminologie kan zowel slaan op het beginnen met het plannen als het beginnen met het metselen. Wat is de "nieuwe" kerk? Concreet kan dit zowel de nieuwe kapel zijn als de nieuwe abdijkerk. Wat is de "oude" kerk? Dit kan de abdijkerk zijn die afgebroken is door de geuzen, maar het zou ook een verwijzing kunnen zijn naar een nog eerdere kerk die gelokaliseerd was op een andere plaats dan de bestaande plaats voor de abdijkerk. Hoe anders de tekst begrijpen dat David begraven werd "in de nieuwe kapel, die door hem werd opgetrokken in het koor van de HH. Cornelius en Cyprianus van de oude kerk" (93). Telkens moet de lezer uitvissen op welke concrete toestand de woorden betrekking hebben.

Dit vage algemene woordgebruik hangt samen met de volgende punten: het tijdsperspectief waarin die teksten zijn geschreven en het literair genre van de kroniek.

legde volgens de Recapitulatio in 1640 de fundamenten van de nieuwe kerk (zie ook punt 8). De figuur van Van Waesberghe wordt ook vermeld in het dagboek van De Neve in 1666. Uit de dagboeken van De Moor in 1697 en Freijsers in 1710 weten we dat er inderdaad aan gedacht is alleen het koor van de kerk af te werken (zoals in Grimbergen); zie ook SOENS, p. 240, 243-244.

(93) Coenobia, f. 173 v.

Wat de tijd betreft, is er het syncretisch bijeenbrengen in één zin van gebeurtenissen die verleden, heden en toekomst bestrijken. Zoals in de Sanderusgravure waarin schijnbaar een momentopname getekend is van de abdijgebouwen, maar in werkelijkheid verleden, heden en toekomst samengebracht, zodat een concrete toestand getekend wordt, die in feite met geen enkele op een moment voorkomende realiteit overeenstemt, zo ook scheppen kroniekzinnen een eigen gebeuren, waarin in tijd en ruimte gescheiden gebeurtenissen als één globale toestand worden weergegeven. Een typisch voorbeeld is de volgende zin: "De kerk wiens grondvesten hij (David) begon te leggen, heeft hij verrijkt met vele dingen zoals kostbare ornamenten, het orgel en het koorgestoelte" (94). Hier lijkt het alsof David het orgel plaatste in de kerk waarvan hij de grondvesten legde. In feite plaatste David het orgel in de parochiekerk, waar het zich nog bevond bij zijn dood. Hij nam ook de beslissing tot de bouw van de nieuwe abdijkerk en legde de fundamenten van de voorlopige kapel. Al deze gebeurtenissen worden samengebald in deze ene zin, die ca. 1638 neergeschreven was voor de toekomstige lezer van decennia later. De schrijver anticipeert de toekomst in het verleden, zodanig dat hij laat gebeuren wat nog diende te gebeuren. Zowel uit de gravures als uit de teksten blijkt dat het tijdsperspectief dat men hanteert in die kronieken niet overeenstemt met de journalistieke normen die wij hanteren voor het beschrijven van gebeurtenissen.

Dit brengt me tot de derde vaststelling. Tot welk literair genre horen abdijkronieken en andere gelijkaardige werken, zoals de publicaties van Sanderus? Waarom schreef men die en voor wie? In het proces tussen de stad en de abdij over het schrijn van Sint-Cornelius beriep de stad er zich op dat het schrijn meer dan vijftig jaar in haar kerk had gerust en dat ze de inkomsten ervan had mogen behouden. Maar het ontbrak de stad aan documenten. Veronderstel dat de abdij al die zaken in haar kronieken zou hebben opgetekend en zou hebben neergeschreven dat David een orgel en het koorgestoelte in de parochiekerk liet plaatsen, dan gaf men de parochie als het ware geschreven argumentatie in handen om aanspraak te maken op die bezittingen of om aan te tonen dat de abdij ooit nog inschikkelijk was geweest tegenover de parochie. Abdijkronieken wilden dat juist verhinderen en dienden om de gegrondheid van de aanspraken van de abdij op een aantal goederen en toestanden naar de toekomst toe veilig te stellen. Door een

(94) Sanderus.

eigen versie van de geschiedenis neer te schrijven garandeerde zich de abdij een machtspositie in toekomstige geschillen. Temeer daar de tegenstrever over dit intellectuele wapen in mindere mate beschikte. Kronieken werden dus geschreven niet om aan wetenschappelijke geschiedschrijving te doen, maar met het oog op het behoud en bevestigen van een welbepaalde maatschappelijke positie.

*
* *

BIBLIOGRAFIE

(Alleen verwerkte bronnen en literatuur zijn aangegeven. Voor het volledige overzicht terzake zie: G. MERSCH & J. WAUTHOZ-GLADE, Abbaye de Ninove, in Monasticon Belge, deel VII, prov. Oost-Vlaanderen, derde boekdeel, Luik, 1980, p. 485-496 en "Het Land van Aalst, 1983, pp. 133-134.

1. BRONNEN

1.1. Gedrukte bronnen

— A. SANDERUS, Flandria Illustrata, dl. II, 1644, p. 529-535. De teksten die betrekking hebben op de 17de eeuw, blijken terug te gaan op een goed geïnformeerde plaatselijke bron (pastoor Cobbaert?). Verwijzing: Sanderus en p.

— J. DE SMET, Chronicon Balduini Ninovensis, in Corpus Chronicorum Flandriae, dl. II. Inzonderheid de tekst "Recapitulatio omnium abbatum" p. 735-746 is gebruikt. Verwijzing: Recapitulatio en p.

— G. VANDE WINKEL, Beschrijvinge der Abbatiale kerck van de HH. Cornelius ende Cyprianus nevens Ninove (1779). Tekstuitgave, in Analecta Praemonstratensia, 1984, fasc. 1-2, p. 75-84; zie ook Bijlage 2.

1.2. Handgeschreven bronnen

1.2.1. Rijksarchief Gent (RAG)

— Fonds Abdij Ninove (Abdij N.)

nr. 3: Register met kopies van talrijke akten en processen, waarvan vele betrekking hebben op de relatie met de parcohie van Ninove.

nr. 6: Dagboek van de abten De Neve, De Moor, Charité, Freysers.

nr. 7: Dagboek van abt Van der Haeghen (De vertaling van deze dagboeken verscheen integraal in De Denderklok en werd overgenomen).
In nr. 7 zit als los stuk de "Beschrijvinge der abbatiale kerck" (zie Bijlage 2).

nr. 9: Lijst van de broederschappen opgericht in de abdij.

nr. 12: Overzichtslijst met namen van de monniken vanaf ca. 1574. Vooral eerste folio's zijn gebruikt.

Supplementen, doos 5: oorkonde 22 mei 1586.

— Fonds Oud-Gemeentearchief Ninove (Ninove)

nr. 19: Prijsboek met overzicht bewoning anno 1652.

nrs. 385-396: Kerkrekeningen van 1523 tot 1642 (lacunes in 16de eeuw)

— Fonds Bisdom
M 8: Dekenij Geraardsbergen, visitatieverslagen. Deze werden geraadpleegd van 1598 tot 1652 (jaren 1609, 1610, 1612, 1615, 1616, 1643-1651 ontbreken voor Ninove).
M 9: Dekenij Ninove, visitatieverslagen van 1574 tot 1596 (gedeeltelijk uitgegeven door J. DE POTTER, De dekenij Ninove op het einde der 16de eeuw, Gent. 1945).
M 223, farde met losse niet geordende stukken i.v.m. betrekkingen tussen abdij en aartsbidsom Mechelen.
M 224, farde met losse niet geordende stukken van de briefwisseling tussen de parochie en het aartsbisdom Mechelen. Voor gedeeltelijke uitgave, zie Bijlage 1. (Ten onrechte werd dit Fonds Bisdom niet opgenomen in het bronnenoverzicht in het werk van MERSCH. De parochiekerk fungeerde 53 jaar als abdijkerk. Voor de kennis van die periode zijn deze nummers onontbeerlijk).

1.2.2. Stadsarchief Gent (SAG)
reeks 177/2: Boek van de gilde van de steenhouwers en de metselaars van Gent.

1.2.3. Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB)
— Kerkelijk archief
nr. 2323: Dekanale visitatie dekenij Halle-Ninove in 1573
— Raad van State en Audiëntie
nr. 915: verslag verkiezing De Langhe
nr. 924: verslag verkiezing David
— Raad van State
nr. 1288: verslag verkiezingen Mordack, Roelofs en De Neve.

1.2.4. Koninklijke Bibliotheek Brussel (KBB)
— Afdeling Handschriften
nr. 22471: Coenobia Ordinis Praemonstratensis in Brabantia, f. 126-209. Behandelt geschiedenis abdij Ninove. Vooral interessant voor de periode van 1585 tot 1665 omdat de tekst is opgesteld op basis van de verdwenen notities van o.m. David en Van Elshout. Verwijzing: Coenobia en f.

1.2.5. Archief Abdij Park te Heverlee (AAP)
— Corpus VII, kastje XXIX, lias 1
stuk 21 en 22 abtsverkiezingen Mordach en Roelofs
stuk 35: Staat van inkomsten en uitgaven, anno 1667.
— Register VII
nr. 65, Abdijreglement, relictum anno 1643

1.2.6. Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen (AAM)
— Fonds Kamerijk
Register VIII, f. 146 e.v.: Kopie oprichtingsakte confraterniteit Sint-Cornelius in de parochiekerk.

1.3. Grafische bronnen
1.3.1. Van Deventerplan ca. 1560 (KBB, handschrift nr. 22050).
Figuratief plan van Ninove en abdij. Bestaande toestand.

1.3.2. Du Plouichplannen, verschenen in Sanderus in 1644, plannen opgesteld ca. 1637-1638.

Figuratief plan van Ninove en abdij met panoramisch zicht.
Figuratief plan abdij in vogelvlucht.
Beide plannen bieden bestaande en toekomstige toestand.

1.2.3. De Deynplannen

1644: Figuratief plan van Ninove en abdij (RAG, Abdij, nr. 60). Bestaande en toekomstige toestand.

1650: Figuratief abdijplan (Dekanaal Archief Ninove). Bestaande toestand.

1662: Figuratief plan van Ninove en abdij (RAG, Kaarten en Plans, nr. 245). Bestaande en toekomstige toestand.

1.3.4. Situs fundamentalis aedificiorum abbatiae Nineviensis, anno 1648; anoniem (RAG, Kaarten en plans, nr. 244)
Grondplan abdij en parochiekerk, opgesteld ca. 1630 en nadien herhaaldelijk bewerkt tot 1648. Bestaande en toekomstige toestand. Twee overplakte zones sinds 1983 vrijgemaakt, zodat dubbele versie leesbaar is.

1.3.5. Plan Boel, 1650 (Dekanaal archief Ninove)
Figuratief abdijplan. Bestaande toestand.

2. LITERATUUR (van de doorlopend gebruikte werken)

— H. VAN GASSEN, Geschiedenis van Ninove, dl. I en II. Ninove 1948 en 1959.

— Elisabeth DHANENS, De Onze-Lieve-Vrouwkerk te Ninove, Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, XI, Gent, 1980 met 123 foto-illustraties. (Zeer nuttig als documentatiebron, op vele punten falend voor de bouwgeschiedenis van de abdijkerk). Verwijzing: Dhanens en p.

— G. MERSCH & J. WAUTHOZ-GLADE, Abbaye de Ninove, in Monasticon Belge, (zie hoger).

— J. WALTERS, Ninove en omstreken vooral vanuit kerkelijk oogpunt beschouwd, Ninove, 1937.

— E. SOENS, De kerk van Ninove en haar mobilier, in Handelingen der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, VII, 1907, p. 215-258. (De tekst bevat talrijke uittreksels uit de dagboeken van de abten in betrekking tot de bouwgeschiedenis van de abdijkerk). Verwijzing: Soens en p.

— J. DE BROUWER, Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1559-1621 en 1621-1796, Aalst 1961 en Dendermonde 1975.

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN DE DEKENIJ NINOVE.

door J. VAN DER SPEETEN
R. STEYAERT

1. De dekenij Ninove.

Ninove ressorteerde tot in de 16e eeuw onder het bisdom Kamerijk, aartsdiakonaat Brabant, dekenaat Geraardsbergen.

De parochie werd in 1559 ingedeeld bij het nieuw opgerichte aartsbisdom Mechelen en werd een aparte dekenij, die echter in 1596 opgeheven werd. Ninove ging weer over naar het dekenaat Geraardsbergen tot Monseigneur Delebecque, bisschop van Gent, er in 1845 opnieuw een dekenij van maakte, waaraan hij 20 parochies verbond afkomstig van de dekenijen Aalst en Geraardsbergen. In 1912 voerde het episcopaat een eerste wijziging door: Monseigneur Stillemans achtte het nuttig de dekenaten zoveel mogelijk in te richten gelijkvormig met het gerechtelijk kanton en richtte daarom de dekenij Herzele op, die de parochies Aaigem, Heldergem, Ressegem, Sint-Antelinks en Woubrechtegem overnam van Ninove (1).

Op 1 januari 1969 werd nogmaals het territorium van de dekenij Ninove verkleind. Immers door de oprichting van de dekenij Haaltert verloor Ninove de parochies Denderleeuw, Denderhoutem en Iddergem. Het dekenaat Ninove bestaat momenteel uit de parochies Appelterre-Eichem, Aspelare, Denderwindeke, Lebeke (Outer), Lieferinge, Meerbeke, Nederhasselt, Neigem, Ninove (parochies O.-L.-V.-Hemelvaart en H. Theresia van het kind Jezus), Okegem, Outer, Pollare en Voorde.

De opeenvolgende dekens waren:

— Constant Van Der Mijnsbrugge (1842-1855)
— Augustus De Haerne (1855-1870)
— Theodoor De Cock (1870-1898)
— Theophiel François (1898-1916)
— Florent Weemaes (1916-1925)
— Karel Poppe (1925-1931)
— Joseph Walters (1931-1944)
— Vedastus Delfosse (1944-1952)

(1) J. VAN TWEMBEKE, *De kerkelijke organisatie in het Land van Aalst,* Het Land van Aalst, 1959, deel XI, pp. 238-248.
J. WALTERS, *Ninove en omstreken uit kerkelijk oogpunt beschouwd,* Ninove, 1937, pp. 24-29.

— Edgar Back (1952-1964)
— Omer de Landtsheer (1964-1980)
— Aloys Van Raemdonck (1980-.....)

2. Het archief.

Het dekenaal archief bevat bijna uitsluitend documenten uit de 19e en 20e eeuw.

Bij het klasseren van het archief bemerkten wij dat enkele stukken die nog vrij recent voor onderzoek gebruikt zijn, zich niet meer in het archief bevinden.

1) Eerwaarde Heer Ernest Soens (1867-1918), afkomstig van Aspelare werkte jarenlang aan de geschiedenis van de abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus te Ninove. Het eerste deel van zijn werk was klaar en door de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde voor publicatie aanvaard, toen de eerste wereldoorlog de uitgave verhinderde.
Na Soens' dood in 1918 werden er enkele uittreksels uit het manuscript gepubliceerd (2), maar niet het volledige werk.
De broers van Ernest Soens stonden het handschrift af aan de Ninoofse deken Walters, die het gebruikte voor zijn studies "Ninove en omstreken vooral uit kerkelijk oogpunt beschouwd" (3) en "De hoven van Sint-Corneliusabdij te Ninove" (4).
Soens' werk bleef in het dekenaal archief bewaard, maar is heden verdwenen.
Het wordt nog vermeld door G. Mersch en J. Wauthoz-Glade (5).

2) Ook het volgende dokument hebben wij niet teruggevonden: "Figuratief plan van het neerhof en van een gedeelte van de abdij, 1650", tekening op papier, pen, inkt en akwarel (6).

We laten tot slot nog opmerken dat het "Figuratief plan van de abdij van Ninove gezien uit het Noorden, door Philips De Dyn, 1650". Tekening en akwarel op perkament, geciteerd door E. Dhanens e.a. (7), zich thans tijdelijk in depot bevindt bij Dr. F. Van Der Hulst, voorzitter van de kerkfabriek.

Het dekenaal archief is toegankelijk mits voorafgaande toestemming van de heer deken.

(2) Voor een overzicht hiervan, zie:
G. MERSCH et J. WAUTHOZ-GLADE, *Abbaye de Ninove.* (Monasticon belge, tome VII: Province de Flandre orientale, vol. III), p. 493.
(3) J. WALTERS, *o.c.*, p. 1.
(4) G. MERSCH et J. WAUTHOZ-GLADE, *o.c.*, p. 493.
(5) *Ibidem.*
(6) E. DHANENS, *De Onze-Lieve-Vrouwkerk te Ninove.* (Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, deel XI, p. 4).
(7) *Ibidem.*

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN DE DEKENIJ NINOVE.

door J. VAN DER SPEETEN
R. STEYAERT

I. ALGEMEEN.

1 Negentiende-eeuwse inventaris van het fonds 1 st.

II. GOEDERENBEHEER.

2 De parochiegeestelijkheid vraagt de aartsbisschop toelating om een hypotheek te nemen op de goederen, om de schade veroorzaakt door de Fransen, te kunnen herstellen (1678). 1 st.

3 De pastoor geeft een partij land te Outer in cijns voor 99 jaar (1716). 1 st.

4 Betwist grondbezit (1818). 1 st.

5 Verpachting van kerkstoelen (2 sept. 1830). 1 st.

6 Register van stookgoed (1834). (= handboek molenaar kleine molen te Ninove). 1 reg.

7 Proces tussen de kerkfabriek en weduwe Van Oudenhove aangaande een scheidingsmuur van de pastorie (1856) 1 bund.

8 Stukken betreffende het kerkhof. 6 st.

III. RENTEN.

9 Rente van 1500 florijnen ten laste van de stad Wenen (1776-1844). 7 st.

10 Lijst van cijnsrenten die de parochiekerk verschuldigd is aan het bureau van weldadigheid (1797-1808). 1 st.

11 Leggers van cijnsrenten toebehorend aan de kerk (einde 18e - begin 19e eeuw). 4 st.

12 Ontvangboeken van renten (1803-1826). 3 st.

13 Lening van de kerkfabriek aan het bureau van weldadigheid (1817). 2 st.

14 Lijst van renten, opgeëist door de kerkmeesters (1818-1823). 2 st.

15 Teruggave van renten en obligaties (1821-1834). 2 st.

16 Register van de obligaties verschuldigd aan de kerk (1834). 1 reg.

17 Register van de ontvangsten van de kerk (1843-1883). 1 reg.

IV. KERKFABRIEK.

A. Algemeen.

18 Inventaris van boeken, registers, rekeningen ten huize van kerkmeester-tresorier Hermanus Pitteurs (1827). 1 ktn.

B. Verkiezingen en benoemingen.

19 Verkiezing en benoeming van kerkmeesters en leden van de kerkfabriek (1802/1820/1856/1857-1858/1861-1871/1927/1930). 1 bund

20 De gouverneur meldt dat parlementsleden, die in 1940 het land verlaten hebben, zonder toestemming niet mogen deelnemen aan de kerkraad (1941). 1 st.

C. Personeel.

21 Aanstelling van de koster (1825). 5 st.

D. Resolutieboeken.

22 A Beraadslagingen van de kerkraad (1811-1875) 1 reg.
B Beraadslagingen van de kerkraad (1876-1938) 1 reg.
C Brieven van de kerkfabriek (1887-1937) 1 reg.

23 Resolutieboek van de kerkraad (1850-1864). 1 reg.

E. Begrotingen en rekeningen.

24 Begrotingen (1813-1814 / 1816-1828 / 1830 / 1834 / 1836-1837/1842-1847/1849-1871/1874-1875). 1 bund.

25 Rekeningen (1804-1805 / 1805-1806 / 1808-1809 / 1811-1824). 1 bund.

26 Rekeningen (1825-1837). 1 bund.

27 Rekeningen (1838-1841 / 1843 / 1846-1869 / 1883-1888 / 1893/1898-1899/1901/1903-1913/1915-1936). 1 bund.

28 Bewijsstukken bij rekeningen (1793-1797). 1 bund.

29 Bewijsstukken bij rekeningen (1811-1820). 1 bund.

30 Bewijsstukken bij rekeningen (1821-1830). 1 bund.

31 Bewijsstukken bij rekeningen (1831-1844). 1 bund.

32 Bewijsstukken bij rekeningen (1852-1860). 1 bund.

33 Bewijsstukken bij rekeningen (1867-1881). 1 bund.

34 Bewijsstukken bij rekeningen (1911-1924). 1 bund.

35 Bewijsstukken bij rekeningen (1925-1938). 1 bund.

36 Bewijsstukken bij rekeningen (1939-1945). 1 bund.

37 Bewijsstukken bij rekeningen (1945-1954). 1 bund.

38 Bewijsstukken bij rekeningen (1955-1964). 1 bund.

39 Fakturen en bankverrichtingen (1930-1944). 1 bund.

40 Register van uitgaven en ontvangsten van de kerk (1843-1864). 1 reg.

41 Register van uitgaven en ontvangsten van de kerk (1865-1873). 1 reg.

V. KERK.

A. Kerkgebouw.

42 Overdracht van de abdijkerk aan de stad en omvorming tot parochiekerk (1811-1813). 5 st.

43 Advies aangaande het vergroten van de parochiekerk, gericht aan burgemeester, schepenen, pastoor en kerkmeesters (10 jan. 1756). 1 st.

44 Onderhoudscontract voor daken en buitenmuren (1823). 1 st.

45 Bouw van de kerktoren (1825-1850). 1 bund.

46 Herstellingswerken aan de kerkgevels (1843-1938). 1 bund.

47 Plan en lastenboek voor een nieuwe sacristie (z.d.). 2 st.

48 Plaatsen van een bliksemafleider (1861). 2 st.

49 Herstel van de binnenmuren (1887). 2 st.

50 Bestekken voor glasramen (1843-1901). 6 st.

51 Installatie van electrische verlichting (1890). 2 st.

52 Herstellen van de klokken (1919-1927). 1 bund.

53 Herstelwerken wegens oorlogsschade en stormschade (1940-1946). 1 bund.

B. Kunstpatrimonium en meubilair.

54 Lijst van schilderijen in de parochiekerk, de abdijkerk en het hospitaal (1777). 1 st.

55 Schenking van een missaal en twee zilveren kandelaars (1790). 5 st.

56 Lijst van voorwerpen gestolen in de parochiekerk in de nacht van 22 op 23 november 1807. 1 st.

57 Verkoop van het kerkorgel aan de O.L.V.-kerk te Tongeren (13 aug. 1812). 1 st.

58 "Staet of inventaris van de mobiliaire voorwerpen der kerk van Ninove", 30 april 1843. 1 st.

59 Ontwerp voor een nieuwe predikstoel (1852-1892). 2 st.

60 Restauraties van schilderijen, beeldhouwwerken en houtsnijwerk (1854-1863). 1 bund.

61 Herstel van het orgel (1837-1902). 10 st.

62 Aankoop van beelden van O.L.V. van Zeven Weeën en St.-Rochus (1902-1903). 6 st.

63 Gift van een kerstmisstal (1904). 2 st.

VI. PASTORAAL.

A. Administratie.

64 Doopregister 1816-1828. 1 reg.

65 Doopregister 1836-1843. 1 reg.

66 Doopregister 1844-1861. 1 reg.

67 Doopregister 1862-1876. 1 reg.

68 Doopregister 1877-1893. 1 reg.

69 Doopregister 1894-1905. 1 reg.

70 Doopregister 1906-1921. 1 reg.

71 Doopregister 1922-1933. 1 reg.

72 Huwelijksregister 1798-1802. 1 reg.

73 Huwelijksregister 1803-1829. 1 reg.

74 Huwelijksregister 1830-1864. 1 reg.

75 Huwelijksregister 1885-1922. 1 reg.

76 Huwelijksregister 1923-1933. 1 reg.

77 Huwelijksregister 1934-1949. 1 reg.

78 Huwelijksregister 1950-1963. 1 reg.

79 Overlijdensregister 1803-1827. 1 reg.

80 Overlijdensregister 1828-1843. 1 reg.

81 Overlijdensregister 1843-1876. 1 reg.

82 Overlijdensregister 1877-1933. 1 reg.

83 Overlijdensregister 1934-1948. 1 reg.

84 Overlijdensregister 1949-1961. 1 reg.

85 Overlijdensregister 1962-1972. 1 reg.

86 Status Animarum (circa 1845). 1 reg.

87 Status Animarum (1877). 1 reg.

88 Status Animarum (1877). 1 reg.

B. Stichting van diensten en missen.

89 Stichting van missen door Antonius Vlaeminck (1576). 1 st.

90 A Lijst van stichtingen (1756). 1 bund.
B Register van misstichtingen (1704-1924). 1 reg.

91 Testamenten en acten die jaargetijden instellen (18e-20e eeuw). 1 bund.

92 Register van diensten en missen (1871-1898). 1 reg.

93 Register van diensten en missen (1898-1913). 1 reg.

94 Fundatiën en diensten (1917-1928) en tarief der diensten (1908). 1 reg.

95 Lijst van plechtige missen en jaargetijden (1920-1933). 3 katernen

96 Lijst van gestichte missen en jaargetijden (1924). 3 st.

97 Tarief van de kerkelijke diensten (1926-1928). 1 reg.

98 Register van diensten en missen (1927-1928). 1 reg.

99 Register van ontvangsten voor diensten en missen (1929-1931). 1 reg.

100 Ontvangboeken van diensten en missen (1938-1943). 3 st.

C. Varia.

101 Getuigschrift dat de echtheid van de relikwieën van de elfduizend Heilige Maagden en het gezelschap van de H. Bonifatius bevestigt (1630/1637). 1 st.

102 Certificaat voor de relikwie van de H. Johannes Cantius, belijder (1788). 1 st.

103 Lijst van de erkende relikwieën (z.d.). 1 st.

104 De pastoor vraagt aan de deken wanneer het vormsel zal plaats hebben (30 juli 1792). 1 st.

105 Toelating om 's vrijdags mis te lezen op het kasteel van Mevr. Bevers-Follez (1808). 2 st.

106 Verbod om openbaar mis te lezen in de hospitaalkerk (1810-1811). 2 st.

107 Inrichting van de processie (1819/1896). 2 st.

108 Verbod om in de kerk omhalingen te doen, die niet bestemd zijn voor de kerk en de armen (1838). 1 st.

109 Concept van preken (1839/1842/z.d.). 3 st.

110 De bisschop van Gent stelt het 40-urengebed is op 3 vastenzondagen (1840). 1 st.

111 De bisschop van Gent plaatst het klooster van de zusters van St.-Vincentius onder het bestuur van de pastoor (1844). 1 st.

112 De herbergiers van Eichem beloven geen danspartijen te zullen inrichten (17 nov. 1848). 1 st.

113 Herderlijke brieven (1874-1944). 1 bund.

VII. BROEDERSCHAPPEN EN RELIGIEUZE GEMEENSCHAPPEN.

114 Bevestiging dat de broederschappen, overgebracht uit de oude parochiekerk naar de abdijkerk, hun privilegies bewaren (14 april 1835). 1 st.

115 Besluit van de kerkfabriek betreffende het rondgaan met de schaal door de broederschapen (1850). 1 st.

116 Register bevattende statuten, aflaatbrieven en rekeningen van de broederschappen (19e eeuw). 1 reg.

117 Aan de broederschap der Gelovige Zielen wordt een volle aflaat verleend (1835-1836). 4 st.

118 Ledenlijst van het broederschap der Gelovige Zielen (1721-1890). 1 reg.

119 Rekeningen van het broederschap van de H. Franciscus Xaverius (1863-1917). 1 reg.

120 Stukken betreffende de stichting en de werking van het broederschap van het H. Hart van Jezus (1832-1844). 1 bund.

121 Regels en statuten van het broederschap van het H. Hart van Jezus (1843). 1 st.

122 Rekeningen van het broederschap van het H. Hart van Jezus (1845-1852/1871-1874/1882-1883/1886-1889). 1 bund.

123 Brief van het broederschap van de H. Rozenkrans aan de kerkfabriek waarin de restauratie van de troon van O.L.V. gevraagd wordt (z.d.). 1 st.

124 Rekeningen van het broederschap van de H. Rozenkrans (1802-1868). 1 bund.

125 Rekeningen van het broederschap van O.L.V. (1805-1807 / 1809-1818). 2 katernen

126 Acte van de erkenning van de kruisweg in de kerk (1841). 1 st.

127 Rekeningen van het broederschap van het Weerdig Heylig Cruys (1791-1847). 1 bund.

128 Genootschap van de H. Vincentius a Paulo. Notulen van de vergaderingen (1854-1855) en steunverlening (1855-1877). 1 reg.

129 Genootschap van de H. Vincentius a Paulo. Notulen van de vergaderingen (1886-1920). 1 reg.

130 Genootschap van de H. Vincentius a Paulo. Inkomsten en uitgaven (1919). 1 katern

131 Ledenlijst van het St.-Pieters Genootschap (1860-1861). 1 reg.

132 Notitieboek van de omhalingen ten huize voor de St.-Pieterspenning (1932-1938). 1 katern

133 Ledenlijst van het Verbond tegen het vloeken (1838-1873). 1 reg.

VIII. DEKENIJ.

A. Pastoraal en beheer.

134 Liber memorialis (1845-1897). 1 reg.

135 Liber memorialis (1926-1984). 1 reg.

136 Dekanale visitaties (1774). 1 reg.

137 Richtlijnen van het aartsbisdom betreffende de voorschriften die de deken bij zijn visitaties dient te geven (5 febr. 1775). 1 st.

138 Prior Van Haelen meldt aan de deken welke oud-Norbertijnen beschikbaar zijn voor de parochiedienst (16 okt. 1802). 1 st.

139 Dekanale visitaties (1803/1806). 2 st.

140 Vraag om aan een pater recollect toelating te geven om biecht te horen in Meerbeke (30 nov. 1807). 1 st.

141 Richtlijnen van de bisschop van Gent betreffende een geschil tussen de pastoor van Nederhasselt en de kerkmeesters (8 jan. 1807). 1 st.

142 De bisschop van Gent verleent aan Herlinckhove de status van openbare bidplaats (6 mei 1808). 1 katern

143 Vraag om de onderpastoor van Outer aan te stellen als coadjutor in Nederhasselt (14 juni 1810). 1 st.

144 P. Schoonjans, voormalig onderpastoor, vraagt aan de deken richtlijnen aangaande 226 florijnen, die hij nog moet

ontvangen (14 dec. 1815). 1 st.

145 De deken vraagt de bisschop van Gent richtlijnen aangaande de verplichtingen van het armenbestuur tegenover de pastoor te Okegem (20 mei 1818). Antwoord van de vicaris-generaal (10 juni 1818). 1 st.

146 Aanhechting van de wijk Burchtdam bij de parochie Ninove (1803-1805). 3 st.

147 Aanstelling van priesters te Denderhoutem, Aspelare en Onkerzele (20 nov. 1824). 1 st.

148 Brief over een geschil tussen de pastoor van Outer en de eigenaar van aanpalende grond (1826). 1 st.

149 Tarieven van de diensten te Outer (1835). 1 st.

150 Brieven van het bisdom Gent aan de deken betreffende de kerk van Eichem (1844-1846). 4 st.

151 Verslagen van de dekanale visitaties (± 1870-1910). 1 bund.

B. Lagere scholen.

152 Inspectieverslagen, onderrichtingen en briefwisseling van de diocesane inspecteur, sector Aalst, lagere scholen (1843-1878). 1 reg.

153 Rekeningen van de lagere scholen (1911-1923) en facturen (1942-1944). 1 bund.

154 Inspectieverslagen van de lagere scholen te Ninove (1918-1924). 15 st.

155 Aanneming door het stadsbestuur van een vrije lagere jongensschool (1905-1921). 9 st.

156 Geneeskundig onderzoek (1917). 3 st.

157 Schoolpersoneel (1911-1920). 4 st.

158 Lastenboek en stukken betreffende de bouwwerkzaamheden (1906-1911). 3 st.

159 Briefwisseling met het stadsbestuur (1917-1919). 14 st.

160 Varia 5 st.

IX. STUKKEN ZONDER MERKBAAR VERBAND MET HET FONDS.

161 Notitieboek der obligaties van de Penitenten-Recollectinen (einde 18e eeuw). 1 reg.

162 Lijsten met obligaties toebehorend aan de gewezen zusters Penitenten-Recollectinen (1801-1807). 5 st.

163 Vraag aan de bisschop van Gent om het resterende geld en meubilair te verdelen onder de religieuzen Penitenten (1806). 1 st.

164 Overdracht van een rente van 12 gulden, toebehorend aan de vroegere Penitenten (1812). 1 st.

165 Opgave van de inkomsten en uitgaven van de Penitenten-Recollectinen (z.d.). 1 st.

166 Schenking voor de oprichting van een weeshuis door E.H. Luyckx (1843). 3 st.

167 Tabel van de misstichtingen ten laste van het weeshuis van de stad (± 1835). 1 katern

168 Verhuring van een stuk grond door de zusters van het hospitaal (1792). 1 st.

169 Acten betreffende een lening van 400 gulden ten laste van de zusters van het hospitaal (1792). 3 st.

170 Getuigschriften bevestigend dat de zusters van het hospitaal aan steunverlening en ziekenzorg deden (1797). 2 st.

171 Inlevering door diverse personen van munten ingevolge het keizerlijk decreet van 18 aug. 1810 en 7 sept. 1810. 1 st.

172 Davidsfonds. Inkomsten en uitgaven (1907-1914). 1 reg.

173 De "Denderlelie", toneelvereniging van het ACW, zou een afdeling worden van de Vrouwengilde (z.d.). 1 st.

174 Gemeenteverkiezing 1926. Brieven aangaande de samenstelling van de katholieke lijst. 3 st.

175 Lijst van beroemde Ninovieters (1818). 1 st.

176 Huldedicht voor Catharina Van Opdenbosch ter gelegenheid van haar professie bij de Zwarte Zusters te Brussel (14 juni 1925). 1 st.

177 Nota's vermoedelijk van de hand van E.H. Walters. Afschriften van archiefstukken enz. (z.d.). 1 bund.

DE RELLEN TE SCHORISSEN IN 1788.

door H. VAN ISTERDAEL

In een zeer degelijk en minutieus uitgewerkt artikel behandelde F. De Smaele de rellen te Schorisse in 1788 (1). Praktisch alle gegevens vanwege verschillende bestuursniveaus werden gebruikt. Het beeld dat F. De Smaele schetst van deze agitatie onder de landbouwers te Schorisse en omliggende is dus vrij volledig.

In kort ging het om de volgende feiten: de landbouwers weigerden nog belastingen te betalen, en vervolgden deurwaarders en gerechtsofficieren die de weerspannigen trachtten te vatten. Daarnaast betuigden ze openlijk hun verkleefdheid aan keizer Jozef II, tegen de administratieve colleges (kasselrijbestuur te Aalst en Oudenaarde) die ze van verkwistingen betichtten. Bovendien zou de keizer de belastingen zoniet afgeschaft, dan toch erg gereduceerd hebben. De samenscholingen van landslieden verontrustten erg de plaatselijke en regionale besturen.

Bij het klasseren van een schenking op het rijksarchief te Ronse ontdekten we de minuut van een brief die nog enkele aanvullingen brengt aan het dossier (2).

De baljuw en schepenen zenden een brief naar een instelling (Raad van Vlaanderen? Kasselrijbestuur Aalst?) om hun bezorgdheid uit te drukken over de gespannen toestand in het naburige Schorisse.

De brief dateert van 6 of 7 september 1788 (3) en komt dus nadat op 5 september een deurwaarder van de Raad van Vlaanderen en de baljuw van Schorisse dienden te vluchten voor een woedende menigte.

Op 6 september ordonneerde de Raad van Vlaanderen 13 personen te arresteren. Toen werden eveneens de gerechtsdienaren op de vlucht gejaagd.

De schepenen van Etikhove leggen er de nadruk op dat de oproerkraaiers meestal arme lui zijn en dat hoogdringend moet ingegrepen worden om uitbreiding van het oproer te voorkomen. Uit de brief blijkt duidelijk dat ze de toestand helemaal niet meer meester zijn.

(1) De Smaele (F.). De boerenopstand te Schorisse in 1788. Jaarboek Zottegemse culturele kring, 1951-52, pp. 67-96.
(2) Oud Gemeentearchief Etikhove, nr. 195.
(3) De 6 werd overschreven door een 7.

Een troepenzending op 13 september bracht, zonder bloedvergieten, de kalmte terug. De leiders werden vervolgd doch over hun lot bestaat geen uitsluitsel.

Mijnheeren (4)

Dezen om Ulieden te informeren dat sekeren nombre van volck den meestendeel gheringhe ende slechte persoonen tot Schoorisse hun soo verre vergheten van veele menschen te misleyden onder den titel van gheene lasten meer te moeten nochte willen betaelen ghaende met gheheele benden met trommels *fluijten* violons *en keyserlycke cocarden op den hoet* uuijtghevende dat sy patenten hebben van hunne koninckly cke hoogheden in welck orde sy sondagh 31 augustus *lestleden* ten ghetalle van ontrent de vyftigh syn gheweest inde herberghe de spoele binnen deze prochie *thunnen hoofde ghehadt hebbende sekeren Jan Roman van het selve Schoorisse,* waer tsedert men onderhoort dat den nombre selfs door differente persoonen van onze prochie versterckt is gheworden, alle het welcke ons doet vreesen van arghere ghevolghen jae selfs van baenstrooperye en gheweldenaerdige (: te meer om dat wij *ghisteren* vandaag tot laete inden avont de trommels langlts de cantons hebben ghehoort), ten waere daerinne op het spoedighste voorsien wierde als van de grootste aenghelegheneyt synde. Sulckx van UL voorsienigheydt verhopende hebben wij d'eere van met grootte achtynghe te wezen

Mynheeren
van UL^den^

Etichove 7 september 1788

De oodtmoedighste ende onderdanigste dienairen bailliu, burgemeester en schepenen van Etichove

(4) De geschrapte en gecorrigeerde passages zijn schuin gedrukt.

MILIEUVERONTREINIGING EN WERKVERSCHAFFING TE VIANE (1855)

door G. VAN BOCKSTAELE (1)

Dat de bekommernis om een goed evenwicht tussen mens en milieu niet een uitvinding is van deze tijd, is algemeen gekend. Hoe dikwijls heeft de nu terug gevierde Omer Wattez dit al niet in zijn werken over de Vlaamse Ardennen geschreven? Dat bovendien burgemeesters van vroeger en nu, op hun beperkt terrein, vindingrijk kunnen zijn om iets concreets te realiseren in de strijd tegen de werkloosheid en hierbij de milieuverontreiniging aangrijpen moet niet meer onderstreept worden.

Niettemin verdient het initiatief van de burgemeester en de gemeenteraadsleden van Viane (Geraardsbergen) midden 19e eeuw onze aandacht. Uit de gemeenteraadsverslagen (Stadsarchief, Geraardsbergen) blijkt de zorg van de verkozenen voor de armoede waarin de meeste van de 1570 inwoners zich bevinden.

In 1855 waren er 1136 geregistreerde armen. Dringend wilde de burgemeester er iets aan doen en bevorderde met alle beschikbare middelen het lager onderwijs. Ook wilde hij de werklozen aan een job helpen. Hiervoor had hij een merkwaardig plan, want de gemeente telde zeer veel vijvers en plassen met stinkend en stilstaand water, waarvan de "Kapelleplas" in het centrum van de gemeente wel de belangrijkste was. Gebleken was immers dat "de verpestende uitwasemingen van die vijvers en moerassen de openbare gezondheid schaden en weldra ook het drinkwater zou gaan bederven". Dr. Dumont van de provinciale geneeskundige dienst, had vastgesteld hoe "de omwonenden van die vijvers en plassen de eerste typhusslachtoffers waren" en eiste daarom ook de dichting van die vijvers. Maar hoe die waterputten, aan de Markevallei gelegen, vullen? Vrij vlug werd de oplossing gevonden want baron de Blondel de Beauregard was bereid om gratis afstand te doen van de kasteelberg, destijds een middeleeuwse motte en verblijfplaats van graaf Egmont, heer van Viane. Het afgraven, van de berg, het transporteren van de grond en het vullen van de vele waterputten zou namelijk door de werklozen van de gemeente geschieden.

(1) Door het wegvallen van de laatste lijnen in ons vorig nummer hernemen we dit artikel integraal. Met onze verontschuldigingen.

Dadelijk werd aan de staat een krediet van 3.000 fr. gevraagd zodat de inwoners van de gemeente "de spade in de grond konden steken". Hierdoor zouden zij in een gezonder milieu leven, zouden ze de oorzaak van de epidemie doen verdwijnen en zouden de werklozen zich nuttig kunnen maken maar vooral zouden de inwoners in samenwerking met de overheid en de grootgrondbezitter hun problemen zelf kunnen oplossen, wat de bewustmaking van de ganse bevolking ten goede zou komen.

Hoe dit probleem geëvolueerd is hopen wij met andere auteurs in een fotoboek van Viane, dat einde december verschijnt, aan te tonen.

PASTOOR GALMAERT EN HET MORELE VERVAL TE VIANE (1789)

door G. VAN BOCKSTAELE

Viane, een dorp waarvan pastoor Berlengée van Overboelare in 1751 getuigde dat er zeer veel armen waren zodat hij zich verplicht voelde om zelf een schenking aan de armentafel te doen, is honderd jaar later niet beter geworden want dan zijn er 67 % geregistreerde armen. Dat er ook op het einde van de 18e eeuw grote armoede was, die dikwijls gepaard ging met of oorzaak was van moreel verval, blijkt voor pastoor Philippus Jacobus Galmaert (1) maar al te duidelijk. En daar wil hij wat aan doen.

Zo slaagt hij de 17e mei 1789 erin om een erfelijke losrente van 2.500 gulden ten laste van Jacobus De Leye en één van 225 gulden ten laste van J. Van Lieferinghe te transporteren naar de lokale armentafel.

Het motief van die hoge financiële transactie omschrijft hij zeer duidelijk: "...er zijn teveel jonge dochters, die zo haast zij een eerste communie gedaan hebben, hun begeven tot de ijdele genoegten des werelds waardoor het soms gebeurt dat ze hun maagdelijke zuiverheid verliezen en zo moeder worden... en gesteld zijn om zo te blijven lopen of, komen ze te trouwen, in zulke

(1) P.J. Galmaert, (Geboren te Denderwindeke, 1727 en in 1809 overleden) was eerst onderpastoor te Ronse (St.-Martinus) en vanaf 1768 pastoor van Viane.

kinderlijke jaren zonder enig verstand, kennis ofte onzekerheid, dan komen zij soms tot grote dolinghe... ja dikwijls tot uiterste armoede en blijven ze ten laste van de armen."

Pastoor Galmaert vindt dat een dergelijke situatie op zijn parochie niet langer kan en wil alle meisjes van Viane tot de zuiverheid aanmoedigen. Daarom zal elk jaar 60 gulden aan één van de meisjes uit het dorp gegeven worden, waarvoor zij dan wel aan een reeks voorwaarden moet voldoen.

— van "jongsaf" inwoner van Viane zijn;
— na haar 1e communie allerlei godsdienstplechtigheden volgen (mis, sermoenen, catechismusonderricht en het ontvangen van de sacramenten);
— gehoorzaam zijn t.g.o. haar ouders;
— vóór haar trouw mag zij niet of "weinig" met "ongelijcke" personen verkeerd hebben;
— zij mag niet in de herberg geweest zijn - tenzij met haar ouders - of er niet veel gedanst hebben;
— op haar trouwdag mag er "genen speelman" komen of mag zij in de herberg niet dansen;
— zij moet haar maagdelijke zuiverheid tot haar trouwdag bewaren;
— zij mag voor haar 25e jaar niet trouwen;
— zij moet niet noodzakelijk aangesloten zijn bij de armentafel.

Een reeks voorwaarden dus die zowel van godsdienstige, morele als van sociale aard zijn. Meteen krijgen we ook een idee van wat pastoor Galmaert toen als eerbaar en moreel goed beschouwde. In de soort van ontspanning zag hij dikwijls een oorzaak van verval.
(RARonse, Kerkfabrieken, Oud Regiem, Viane n° 65).

HET LAND VAN AALST —
REEDS VERSCHENEN JAARGANGEN.

Reeds verschenen jaargangen worden verkocht à 400,- fr. per volledige jaargang of à 75,- fr. per los nummer.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekening nummer 001-0561340-77 van "Het Land van Aalst, Oude Jaargangen" Eikstraat 50, 9300 Aalst.

Alle jaargangen zijn nog in voorraad, uitgezonderd de onderstaande, waarvan nog slechts de aangeduide nummers beschikbaar zijn :

1949 (1) : uitgeput.
1950 (2) : nummers 1-2-3
1951 (3) : uitgeput.
1952 (4) : nummers 2-3-4-5-6
1953 (5) : uitgeput.
1954 (6) : nummers 2-3-4-5-6
1959 (11) : nummers 3-4
1960 (12) : nummers 2-3-4-5-6
1961 (13) : nummers 2-3-4-5-6
1962 (14) : nummers 2-3-4-5-6
1965 (17) : nummers 1-2-5-6
1966 (18) : nummers 1-4-5-6
1967 (19) : nummers 1-2-5-6
1976 (28) : nummers 1-3-4
1977 (29) : nummers 1-2-4-5-6
1979 (31) : nummers 1-2-4-5-6
1983 (35) : nummers 2-3-4-5-6

Volgende overdrukken zijn nog beschikbaar :

Frans Couck : Familie Sonck te Denderleeuw en aanverwante Families - 1960 - 25,- fr.

Marcel Cornelis : Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen - Genaaid : 600,- fr. — Gebonden : 750,- fr.

J. de Brouwer : Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen... in Het Land van Aalst tussen 1621 en 1796. 5 dln (nog 3 ex. in voorraad en voorts enkele onvolledige reeksen) 2.000,- fr.

Van J. de Brouwer zijn er nog diverse themanummers voorradig (Impe, Haaltert, Pollare...).

HET LAND VAN AALST

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Ere-Voorzitters : F. Courteaux
L. De Rijck

Ere-Bestuurslid : A. Van Lil,
initiatiefnemer en medestichter

Voorzitter : L. Robijns

Ondervoorzitter : H. Van Isterdael

Beheerder : G. Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
Tel. (091) 60 19 04

Redactiesecretaris : S. De Lange

Verslaggever : B. Boel

Archivaris - Bibliotecaris : C. Uyttersprot

Public-relations : M. Cock

Redactieadres, recensie, en bestellingen van oude jaargangen :
Cl. Uyttersprot, Eikstraat 50, 9300 Aalst.

Het tijdschrift wordt uitgegeven met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de stad Aalst.

Prijs voor het Jaarabonnement :

Voor leden : 350 fr., steunende leden : 600 fr. en ereleden 1.200 fr. te storten op P.C.R. 000-0586911-61 «Het Land van Aalst», Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

INHOUD NUMMER 3 - 4 1985

D. VAN DE PERRE, De relatie tussen parochie en abdij te Ninove. Inzonderheid in de periode 1585 - 1628. 121 - 184

J. VAN DER SPEETEN - R. STEYAERT, Inventaris van het archief van de dekenij Ninove. 185 - 195

H. VAN ISTERDAEL, De rellen te Schorissen in 1788 196 - 197

G. VAN BOCKSTAELE, Milieuverontreiniging en werkverschaffing te Viane (1855) 198 - 199

G. VAN BOCKSTAELE, Pastoor Galmaert en het morele verval te Viane (1789) 199 - 200